

Chalupa, Aleš

Roma (Řím)

In: Chalupa, Aleš. *Římský kult boha Mithry : atlas lokalit a katalog nálezů I*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2023, pp. [63]-153

ISBN 978-80-280-0275-6 (brožováno); ISBN 978-80-280-0276-3 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.78347>

Access Date: 18. 03. 2024

Version: 20230704

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

4 ROMA (ŘÍM)

Mapa 5. Řím

Římský okrsek	Mithraeum	Nálezy
Regio XIII	Arco di San Lazzaro, mitreo dell' (CIMRM 472 = Griffith 1993: 149–151 = Coarelli 1979: č. 36).	Deska s nápisem (CIMRM 473 = AE 1934, č. 81 = <i>IGUR</i> I, 106); sloup s nápisem (CIMRM 474 = AE 1934, č. 82 = <i>IGUR</i> I, 107); nosník s nápisem (CIMRM 475 = AE 1934, č. 83 = <i>IGUR</i> I, č. 108).
Regio VI	Casa dei Nummii Albini, mitreo della (též mitreo della Via Venti Settembre nebo mitreo del Ministero della Difesa/Guerra) (Capannari 1886 = Griffith 1993: 82–84 = Coarelli 1979: č. 18).	Nástěnná malba s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 386 = Capannari 1886: 19–21); fragmenty štukového reliéfu s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 387 = Capannari 1886: 23–24); podlažní mozaika (CIMRM 388 = Capannari 1886: 23).
Regio V	Castra priora equitum singularum, mitreo dei (též mitreo della Scala Santa) (Griffith 1993: 42–44 = Coarelli 1979: č. 10).	Socha s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 370). Reliéf s vyobrazením boha Slunce s paprscitou čelenkou a mužem s dlouhými vousy a nápisem (CIMRM 372/373 = EDR033526); hlava sochy císaře Marka Aurelia (CIMRM 371). Obrysy štukovaného reliéfu s vyobrazením tauroktonie (Lissi-Caronna 1986: 12 a obr. 6 [s. 13] a tab. XVIII.1.); pozlacená hlava Mithry ze štukovaného reliéfu s vyobrazením tauroktonie (Lissi-Caronna 1986: 12–14 a tab. I.); freska s vyobrazením protomy bohyně Lunny (Lissi-Caronna 1986: 12–13 a tab. III); freska s vyobrazením protomy boha Slunce (Lissi-Caronna 1986: 12–13 a tab. II); socha s vyobrazením zrození Mithry ze skály s nápisem (Lissi-Caronna 1986: 29–31 a tab. XXX–XXXI = HD005047 = EDR077485); socha zrození Mithry ze skály (Lissi-Caronna 1986: 31 a tab. XXXII–XXXIII); velký reliéf s tauroktonií (Lissi-Caronna 1986: 31–35 a tab. VIII–XIV); miniaturní reliéf s tauroktonií (Lissi-Caronna 1986: 35–36 a tab. XV); fragmenty malého reliéfu s tauroktonií (Lissi-Caronna 1986: 36–37 a tab. XXX–XXXI); fragment sochy světloňose (Lissi-Caronna 1986: 38 a tab. XXXIV.1–2); socha psa (Lissi-Caronna 1986: 44–45 a tab. XLII); socha Telesfora (Lissi-Caronna 1986: 40 a tab. XXXVI–XXXVII); oltář s obrazovými motivy (Lissi-Caronna 1986: 41 a tab. XXXVIII); oltář (Lissi-Caronna 1986: 40–41 a tab. XXIX a XLI.1); dva páry podpěr, jeden ve tvaru gryfů a druhý lvů (Lissi-Caronna 1986: 41 a tab. XXXIX); mramorové umyvadlo (Lissi-Caronna 1986: 41 a tab. XL.2); mramorové umyvadlo (Lissi-Caronna 1986: 42 a tab. XLI.1); oltář s nápisem (Lissi-Caronna 1986: 41 a tab. XL.2); mramorové oltář s nápisem (Lissi-Caronna 1986: 43 = HD005415 = EDR077487). Hlava sochy bohyně Ísidy (Lissi-Caronna 1986: 39–40 a tab. XXXV); oltář s nápisem (Lissi-Caronna 1986: 43–44 = HD005044 = EDR077488 = Mussies 1982); třináct dalších nápisů, zřejmě sekundárních (Lissi-Caronna 1986: 43).
Regio VI	Castra praetoria, mitreo dei (Griffith 1993: 85–88 = Coarelli 1979: č. 21).	Fragment oboustranného reliéfu s vyobrazením tauroktonie a hostiny Mithry a Slunce (CIMRM 397). Soška světloňose (CIMRM 398); fragment desky s nápisem (CIMRM 626). Soška světloňose (CSIR IT XI.1, s. 45–46 = Cadario 2013a).
Regio XI	Circo Massimo, mitreo del	Viz Palazzo dei Musei, mithraeum

Římský okrsek	Mithraeum	Nálezy
		Mithraeum I (mitreo Lo Perso)
		Deska s nápisem (CIMRM 336 = EDR161222).
		Mithraeum II (mitreo dell'Arx Capitolina)
Regio VIII	Colle Capitolino, mitreo del (též mitreo Lo Perso; mitreo dell'Arx Capitolina; mitreo della Salita delle Tre Pile)	Reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem (CIMRM 415/416= EDR161572); reliéf s vyobrazením Cauta (CIMRM 413b). Reliéf s vyobrazením Cauta (CIMRM 413b); nápis (CIMRM 418). Soška bohyně Hekaté (Aronen 1985: 82–88). Mithraeum III (mitreo della Salita delle Tre Pile) Reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 417).
Regio X	Colle Palatino, mitreo del (Griffith 1993: 123 = Coarelli 1979: č. 30).	Sochy Cauta a Cautopata (CIMRM 431.1–2 = Caetani-Lovatelli 1892).
Regio IX	Crypta Balbi, mitreo della (Ricci 2004).	Fragment s vyobrazením tauroktonie (Ricci 2004: 164); fragment sochy Cauta (Ricci 2004: 164); hlava sochy bytosti se lvi hlavou (Ricci 2004: 164 = B13); busta zobrazující Mithru nebo Cautopata (Ricci 2004: 164); keramické lampy (Sagui 2004: 173–175); fragment glazovaného kráteru (Sagui 2004: 169–174 = Martini 2015: 69–70); zvířecí kosti (De Grossi Mazzorin 2004).
Regio X	Domus Augustana, mitreo del	Viz Palazzo imperiale in Palatino, mithraeum
Regio XI	Foro Boario, mitreo del	Viz Palazzo dei Musei, mithraeum
Regio VIII	Foro di Nerva, mitreo del (Griffith 1993: 120–122 = Coarelli 1979: č. 25).	Reliéf s vyobrazením Slunce a nápisem (CIMRM 411/412).
Regio VIII	Lo Perso, mitreo	Viz Colle Capitolino, mithraea
Regio VI	Ministero della Difesa/Guerra, mitreo del	Viz Casa dei Numii Albini, mithraeum
Regio V	Ospedale di San Giovanni, mitreo del (Santa Maria Scrinari 1979 = Griffith 1993: 39–41 = Coarelli 1979: č. 11).	Fragmenty fresky s vyobrazením tauroktonie (Santa Maria Scrinari 1979: 223 a obr. 6).
Regio VI	Palazzo Barberini, mitreo del (CIMRM 389 = Gatti & Annibaldi 1945 = Griffith 1993: 77–81 = Coarelli 1979: č. 17).	Nástěnná malba s vyobrazením tauroktonie a bočními scénami (CIMRM 390); deska s nápisem (CIMRM 391 = HD021654 = EDR073704); oltář (CIMRM 392); malba stojící a klečící postavy během iniciace (CIMRM 393); malba stojící postavy s břechanovým věncem na hlavě a nesoucí ovoce (CIMRM 394); čtyři graffiti na stěnách mithraea (Guarducci 1979b = Solin 1979).

Římský okrsek	Mithraeum	Nálezy
Regio XI	Palazzo dei Musei, mitreo del (teč mitreo del Circo Massimo; mitreo del Foro Boario) (CIMRM 434 = Griffith 1993: 124–130 = Coarelli 1979: č. 31).	Reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem (CIMRM 435/436 = HD023883 = EDR079200); reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 437); reliéf s vyobrazením Cauta (CIMRM 438); hlava hada (CIMRM 439); sloup s vyobrazením hlavy boha Slunce (CIMRM 440); fragment sochy bohyně Minervy (CIMRM 441); podstavec pro sochu bohyně Venuše (CIMRM 442); fragment sochy muže v pancíři a plášti (CIMRM 443); drobné nálezy (CIMRM 444); lampa s vyobrazením bohyně Victorie (CIMRM 445); fragment velkého džbánu (<i>dolium</i>) s vyobrazením mládíka hrájícího na flétnu (CIMRM 446); fragmenty malé lampy s vyobrazením bohyně Luny (CIMRM 447); lampa s vyobrazením berana (CIMRM 448); deska s nápisem (CIMRM 449 = HD022486 = EDR073558); deska s vyobrazením hvězdy a nápisem (CIMRM 450 = HD022489 = EDR073559); fragment desky s nápisem (CIMRM 451 = HD022492 = EDR073560); fragment desky s nápisem (CIMRM 452 = EDCS-51000117); fragment desky s nápisem (CIMRM 453 = EDCS-51000118); <i>graffiti</i> na stěně (CIMRM 454 = Guarducci 1979); deska s nápisem (CIMRM 455 = EDCS-51000119).
Regio VI	Palazzo del Grillo, mitreo del	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 375).
Regio X	Palazzo imperiale in Palatino, mitreo del (teč mitrei del Ponte Emilio, mitreo del Domus Augustana)	Oltář s nápisem (CIMRM 510 = EDR129704); deska s nápisem (CIMRM 511 = EDCS-18200022).
Regio IX	Palazzo Montecitorio, mitreo del (Coarelli 1979: č. 29 = Griffith 1993: 117).	Oltář s nápisem (CIMRM 512 = EDCS-18600608).
Regio IX	Palazzo Primoli, mitreo del (Coarelli 1979: č. 28 = Griffith 1993: 116).	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 430).
Regio XIV	Phrygianum del Vaticano, mitreo del (Coarelli 1979: č. 40 = Griffith 1993: 157–159).	Reliéf s vyobrazením alexandrijského Aióna (CIMRM 419 = Cumont 1928). Oltář s nápisem (CIMRM 513 = EDR169592); oltář s nápisem (CIMRM 514 = EDR151218); oltář s nápisem (CIMRM 515 = EDR073947). Fragment oltáře s nápisem (CIMRM 378 = HD018713 = EDR073946).
Regio III	Piazza Dante, mitreo della (CIMRM 349 = Visconti 1874 = Coarelli 1979: 8 = Griffith 1993: 72–71).	Reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem (CIMRM 350/351 = EDR121742); socha s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 352); reliéf s vyobrazením zrození Mithry ze skály (CIMRM 353); reliéf zobrazující boha Slunce a nápisem (CIMRM 354). Nápis (CIMRM 355).

Regio II	Piazza della Navicella, mitreo della (<i>CIMRM</i> 327).	Fragment reliéfu s nápisem (<i>CIMRM</i> 328/329 = EDR161219); relief s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 335 = Vermaseren 1978: 18–24 a tab. XIX-XXIV); nápis (<i>CIMRM</i> 336 = EDR161222); relief s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 334 = Vermaseren 1950); relief s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 608); podstavec s nápisy (<i>CIMRM</i> 420 = EDR126995 = LSA-1473).
		Tri fragmenty reliéfu s nápisem (<i>CIMRM</i> 332/333 = EDR164507 a EDR161220); podstavec s nápisem (<i>CIMRM</i> 572 = EDR136338).
		Deska s nápisem (EDR159171); fragment desky s nápisem (EDR152610); podstavec s vyobrazením Minervy a mořského božstva a nápisem (<i>CIMRM</i> 330/331 = EDR137123).
Regio VII	Piazza San Silvestro in Capite, mitreo della (<i>CIMRM</i> 399 = Gallo 1979b = Coarelli 1979: č. 22 = Griffith 1993: 102–106).	Nápis (<i>CIMRM</i> 400 = EDR167160); nápis (<i>CIMRM</i> 401 = HD023937 = EDR167159); podstavec s nápisy (<i>CIMRM</i> 402 a 403 = EDR073473 a EDR126724); nápis (<i>CIMRM</i> 404 = EDR167158); podstavec s nápisem (<i>CIMRM</i> 405 = HD023920 = EDR073474); deska s nápisem (<i>CIMRM</i> 406 = EDR167157).
Regio XIV	Ponte Emilio, mitreo del	viz Palazzo imperiale, mithraeum
Regio VIII	Salita delle Tre Pile, mitreo della	Viz Colle Capitolino, mithraea
Regio III	San Clemente, mitreo di (<i>CIMRM</i> 338 = Coarelli 1979: č. 3 = Griffith 1993: 45–62).	Oltář s vyobrazením tauroktonie a světloňů a nápisem (<i>CIMRM</i> 339/340 = HD029439 = EDR072737); fragment cippu s nápisem (<i>CIMRM</i> 341 = EDCS-17300889); fragmenty dvou světloňů (<i>CIMRM</i> 342); busta boha Slunce (<i>CIMRM</i> 343); socha zrození Mithry ze skály (<i>CIMRM</i> 344).
		Fragment desky s nápisem (<i>CIMRM</i> 347 = EDR138730); zvířecí kosti (<i>CIMRM</i> 346); zbytky freskové výzdoby (Bragantini 1992).
		Socha dobrého pastýře (<i>CIMRM</i> 345); dva fragmenty desky s nápisem (<i>CIMRM</i> 348).
Regio IX	San Lorenzo in Damaso, mitreo di (<i>CIMRM</i> 421).	Fragment oltáře s nápisem (<i>CIMRM</i> 422 = HD023592 = EDR073358); deska s nápisem (<i>CIMRM</i> 423 = HD022042 = EDR073778/EDR132401); fragment desky s nápisem (<i>CIMRM</i> 424 = HD022045 = EDR073779); fragment desky s nápisem (<i>CIMRM</i> 425 = HD022048 = EDR073784); fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 426); socha s vyobrazením Cautopata (<i>CIMRM</i> 427); socha s vyobrazením zrození Mithry ze skály (<i>CIMRM</i> 428).
Regio V	San Pietro e San Marcellino, mitreo di (Coarelli 1979: č. 9 = Griffith 1993: 76).	Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 362 = EDR106137).
Regio XII	Santa Balbina, mitreo di (Coarelli 1979: č. 34 = Griffith 1993: 155–156).	Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 501 = EDCS-17300883).
		Deska s nápisem (<i>CIMRM</i> 502 = EDCS-17300802).
Regio IX	Santa Maria in Monticelli, mitreo di (Coarelli 1979: č. 26 = Griffith 1993: 114–115).	Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 517 = EDR132968).
		Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 518 = EDR137137); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 519 = EDCS-17300859).

Římský okrsek	Mithraeum	Nálezy
Regio XIII	Santa Prisca, mitreo di (CIMRM 476; Vermaseren – Van Essen 1965).	Socha Cauta (CIMRM 477); štukovaná socha boha Oceána (CIMRM 478); fragmenty štukované tauroktonie (CIMRM 479); fresky a nápisy na jižní stěně (CIMRM 480); freska mithraistického procesí s nápisy (CIMRM 481); fresky a nápisy na severní stěně (CIMRM 482); freska hostiny Mithry a Slunce (CIMRM 483); fresky a nápisy (CIMRM 484–485); fragment <i>hekataionu</i> (CIMRM 486); mramorový trojúhelník s polokruhovým otvorem (CIMRM 487); fragment sochy nahé bohyně Venuše (CIMRM 488); reliéf zobrazující bohyni Niké zabíjející býka (CIMRM 489); fragment zrození Mithry ze skály (CIMRM 490); podstavec a spodní část sochy giganta s nohama z hadů (CIMRM 491); podstavec ze dvou na sobě stojících nádob (CIMRM 492); drobné nálezy (moždíř; kusy skla, střepy nádob atd.) (CIMRM 493); olověná destička s vyobrazením Slunce (CIMRM 494); velký džbán s nápisem (CIMRM 495 = HD018679 = HD019014 = EDR074118); fragment sochy bohyně Fortuny (CIMRM 496); deska s nápisem (CIMRM 497 = HD021303 = EDR073475); <i>grafitti</i> na stěně (CIMRM 498 = HD005436 = EDR077498); deska s nápisem (CIMRM 499 = EDCS-51000123); mince (CIMRM 500).
Regio XII	San Saba, mitreo di (CIMRM 464 = Gatti 1925: 382–387 = Coarelli 1979: č. 33 = Griffith 1993: 152–154).	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 465 = Gatti 1925: 386–387).
Regio VI	Santa Susanna, mitreo di (Coarelli 1979: č. 19 = Griffith 1993: 101).	Deska s nápisem (CIMRM 379 = EDR180315).
Regio II	San Stefano Rotondo, mitreo di	Viz <i>Castra peregrinorum, mithraeum</i>
Regio V	Sant'Eusebio e San Vito, mitreo di (Coarelli 1979: č. 7 = Griffith 1993: 75).	Fragment svícnu s nápisem (CIMRM 363 = EDR121721).
Regio XIII	Santuario di Giove Dolicheno, mitreo del (CIMRM 467 = Coarelli 1979: č. 35 = Griffith 1993: 139–143).	Fragmenty reliéfu s tauroktonií (CIMRM 468 = CCID 367); fragmenty reliéfu s tauroktonií (CIMRM 469 = CCID 368). Fragmenty desky s nápisem (CIMRM 470 = HD020871 = EDR073427). Oltář s nápisem (CIMRM 471 = EDR160734).
Regio VI	San Vitale, mitreo di (CIMRM 381 = Coarelli 1979: č. 14 = Griffith 1993: 90–91).	Reliéf s vyobrazením bytosti se lví hlavou (CIMRM 383 = B40).
Regio V	Scala Santa, mitreo della	Socha bytosti se lví hlavou (CIMRM 382 = B21). Viz <i>Castra equitum priora singularum, mithraeum</i>
Regio VI	Tempio di Sarapide, mitreo del	Reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem (CIMRM 408/409 = EDCS-17300868).
Regio XII	Terme di Caracalla, mitreo delle (CIMRM 457).	Fragment reliéfu s vyobrazením boha Slunce (CIMRM 458); zbytky fresky s vyobrazením Mithry ve výklenku nad pravým podíem (CIMRM 459); fragment sochy bohyně Venuše (CIMRM 460); fragmenty reliéfu s tauroktonií (CIMRM 461); fragment zrození Mithry ze skály (CIMRM 462); cippus s nápisem (CIMRM 463 = IGUR I, č. 194).

Římský okrsek	Mithraeum	Nálezy
Regio III	Terme di Tito, mitreo delle (Coarelli 1979: č. 4 = Griffith 1993: 63–66).	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie a nápisem (<i>CIMRM</i> 364/365). Nástěnná freska s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 337).
Regio XIV	Via della Conciliazione, mitreo della (Coarelli 1979: č. 39 = Griffith 1993: 162).	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 456). Mithraeum I
Regio III	Via Giovanni Lanza, mitreo della (<i>CIMRM</i> 356 = Gallo 1979a = Coarelli 1979: č. 5 = Griffith 1993: 67–71).	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 357); socha Cautopata (<i>CIMRM</i> 358); socha Cautopata (<i>CIMRM</i> 359); oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 360 = EDR161573). Mithraeum II
Regio V	Via Giuseppe Luigi Passalacqua, mitreo della (Bellelli & Messineo 1994).	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 368).
Regio VI	Via Mazarino, mitreo della (Coarelli 1979: č. 13 = Griffith 1993: 96–97).	Freska s vyobrazením Cautopata (Bellelli & Messineo 1994: 73); fragmenty velkého kráteru s vyobrazením Herkulových zkoušek (Bellelli & Messineo 1994: 78–82 a 5a–d). Podstavec s nápisem (<i>CIMRM</i> 377 = EDR178241). Fragment desky s nápisem (<i>CIMRM</i> 376 = EDR102330).
Regio VI	Via Nazionale e Via Venezia, mitreo della (<i>CIMRM</i> 384 = Coarelli 1979: 15 = Griffith 1993: 91).	Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 385).
Regio VIII	Via Sacra, mitreo della (Coarelli 1979: č. 24 = Griffith 1993: 118–119).	Podstavec s nápisem (<i>CIMRM</i> 413a = EDR071871); fragment reliéfu s vyobrazením Cauta (<i>CIMRM</i> 413b), viz <i>Arx Capitolina, mithraeum</i> (mithraeum II).
Regio VI	Via Sicilia, mitreo della (Coarelli 1979: č. 20 = Griffith 1993: 98–99).	Deska s nápisem (<i>CIMRM</i> 407 = HD024184 = EDR073001). Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 396.1); fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 396.2).
Regio VI	Via Venti Settembre, mitreo della	Viz <i>Casa dei Numii Albini, mithraeum</i>
Regio VI	Villa Patrizi, mitreo della	Nápis (<i>CIMRM</i> 630 = EDR175536).

Individuální nálezy se známými nálezovými okolnostmi (V bádání nepřirazené k žádnému mithraeu)

Místo nálezu a/nebo římský okrsek	Typ nálezu
Regio V, Viale Latino, poblíž Porta San Giovanni	Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 374).
Regio IV, Via di Borgo S. Agata	Reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem (CIMRM 366/367 = EDR121741).
Regio XI nebo XIII, v řece Tibeře	Fragment sochy bytosti se lví hlavou (CIMRM 503); socha Cauta (CIMRM 504).
Řím, přesné místo neznámé	Fragment sochy Cautopata (CIMRM 505).
Regio XIV, v „jeskyni“ na břehu Tíbery	Socha Cauta (CIMRM 506); socha Cautopata (CIMRM 507).
Regio III, Esquilinus	Cippus s nápisem (CIMRM 361 = EDR157670).
Regio V, na úpatí Esquilinu	Podstavec s nápisem (CIMRM 369 = HD001211 = EDR078374 = Herz 1982).
Regio VI, Quirinalis,	Oltář s nápisem (CIMRM 380 = EDCS-17300864).
Regio VI, Via XX Settembre	Oltář s nápisem (CIMRM 631 = EDCS-19800476).
Regio VI, Oblast „policinico“ poblíž Via Cupa	Deska s nápisem (CIMRM II, s. 27 [ad CIMRM 381-382] = HD030855 = EDR071905).
Regio IX, v údolí mezi Quirinalem a Monte Pincio	Podstavec s nápisem (CIMRM 429 = EDCS-17300855).
Regio XI, Via del Mare	Oltář s nápisem (CIMRM 432/433 = EDCS-51000116).
Regio XIII, Aventin	Podstavec s nápisem (CIMRM 466 = EDR144485).
Regio XIV, v chrámu syrských božstev na Janiculu	Kamenný svícen s obrazovými motivy a nápisem (CIMRM 508/509 = EDCS-17300975).
Řím, v zahradách Barberiniho paláce	Cippus s nápisem (CIMRM 516 = CIMRM 395B = EDR149373); fragment podstavce s nápisem (CIMRM 395A = EDR093567).
Řím, <i>Domus Augustana</i>	Hlava sochy mladíka s fryžskou čapkou (Pafumi 2014a); hlava sochy mladíka s fryžskou čapkou (Pafumi 2014b).
Řím, Ipogeo di Vibia	Deska s nápisem (AE 1975, č. 54 = EDR075912); deska s nápisem (CIL VI, č. 142 = EDR161251).

Monumenty s nejasnými náleзовými okolnostmi (Pravděpodobně nalezené v Římě nebo v Římě přechovávané)

Místo nálezu a/nebo římský okrsek	Typ nálezu
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 529).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 530).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 531).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 532).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 533).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 534).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie a nápisem (CIMRM 535/536 = Bonanno Aravantinos 2012).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 537).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha světlonoše (CIMRM 538).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 539).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 540).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením Mithry-Ména (CIMRM 541).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 542).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením bytosti se lví hlavou (CIMRM 543).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením bytosti se lví hlavou (CIMRM 544).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha bytosti se lví hlavou (CIMRM 545 = B 4).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem (CIMRM 546/547 = EDR129096).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 548).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 549).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha bytosti se lví hlavou (CIMRM 550).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha bytosti se lví hlavou (CIMRM 551).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem (CIMRM 554/555 = IGUR I, 181).
Otricoli, Umbria (regio VI)	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 556).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha s vyobrazením tauroktonie (CIMRM 557).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Dva reliéfy zobrazující Cauta a Cautopata (CIMRM 558).

Místo nálezu a/nebo římský okrsek	Typ nálezu
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Hlava sochy boha Mithry (<i>CIMRM</i> 559).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Hlava sochy boha Mithry (<i>CIMRM</i> 560).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 584).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 585).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 586).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 587).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 588).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Bronzová soška bytosti se lví hlavou (<i>CIMRM</i> 589). Patrně totožná s monumentem <i>CIMRM</i> 882bis z Narbonne, viz [012-GaN-002] níže.
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha zrození Mithry ze skály s nápisem (<i>CIMRM</i> 590/591 = Vermaseren 1951b: 346–349 a tab. 2 = EDCS-17300873).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 592).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha s vyobrazením tauroktonie a nápisem (<i>CIMRM</i> 593/594 = EDR133490).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Bronzová soška Mithry (<i>CIMRM</i> 595).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 596).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 597).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf tauroktonie (<i>CIMRM</i> 598).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha zrození Mithry ze skály (<i>CIMRM</i> 599).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha Cautopata (<i>CIMRM</i> 600).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 601).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Fragment nádoby s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 602).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem (<i>CIMRM</i> 603/604 = EDR161574).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 605 = <i>CIMRM</i> 614).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 606; Beck & Davidson 1980).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 607).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 608).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Podstavec s mithraistickými obrazovými motivy (<i>CIMRM</i> 609).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 610).

Místo nálezu a/nebo římský okrsek		Typ nálezu
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha bytosti se lví hlavou (<i>CIMRM</i> 611).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha s vyobrazením zrození Mithry ze skály (<i>CIMRM</i> 612 = Vermaseren 1951b: 345–346 a tab. I.2).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 613).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 615 = Vermaseren 1951b: 343–345 a tab. I.1).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 616).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 617).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Dvě sochy s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 618).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 619).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Soška s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 620).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 621.1).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 621.2).	
V okolí Říma	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 628 = viz <i>CIMRM</i> 690 z Maceraty, Regio V Picenum).	
V okolí Říma	Socha s vyobrazením tauroktonie (<i>CIMRM</i> 629).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie (Oikonomides 1977).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Deska s nápisem (<i>CIMRM</i> 410 = EDRI77167).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 520 = EDCS-17300658).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Podstavec s nápisem (<i>CIMRM</i> 521 = EDRI26711 = LSA-1488).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 522 = EDRI47399).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 523 = EDCS-17300655).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 524 = EDR106599 = <i>IGUR</i> I, č. 129).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Podstavec sochy s nápisem (<i>CIMRM</i> 525/526 = EDCS-17300866).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 527 = EPSG 101).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (<i>CIMRM</i> 528 = EDCS-17300885).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Fragment desky s nápisem (<i>CIMRM</i> 552/553 = EDCS-17300888).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Deska s nápisem (<i>CIMRM</i> 561 = EDRI61218).	
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Kovová deska s nápisem (<i>CIMRM</i> 562 = EDRI25099).	

Místo nálezu a/nebo římský okrsek	Typ nálezu
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (CIMRM 563 = EDR125148).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (CIMRM 564 = EDCS-17300886).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Cippus s nápisem (CIMRM 565 = EDCS-17300735).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Deska s nápisem (CIMRM 566 = EDCS-17300872).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Deska s nápisem (CIMRM 567 = EDR119331).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Kamenná blok s nápisem (CIMRM 568 = EDCS-39100436 = IGUR I, 124).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (CIMRM 569 = EDR121390).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (CIMRM 570 = EDCS-17300871).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (CIMRM 571 = EDR135158).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (CIMRM 573 = EDCS-17300881).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (CIMRM 574 = EDCS-17300882).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Nápis (CIMRM 575 = EDCS-19800478).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Deska s nápisem (CIMRM 576 = EDCS-18600611).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (CIMRM 577 = EDCS-17300856).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (CIMRM 578 = IGUR I, 180).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Podstavec s nápisem (CIMRM 579 = EDR033529).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (CIMRM 580 = EDR143793 = UEL 29003).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (CIMRM 581 = EDCS-17300846).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (CIMRM 582 = EDCS-17300847).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Podstavec s nápisem (CIMRM 583 = EDR134392).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Oltář s nápisem (Gordon 2006 = AE 2006, č. 177 = IGUR I, č. 125 = EDCS-39100437).
V okolí Říma	Sloupová patka s nápisem (CIMRM 622 = EDCS-19800479).
V okolí Říma	Nápis (CIMRM 623 = EDCS-18200027).
V okolí Říma	Cippus s nápisem (CIMRM 624 = EDR029419).
V okolí Říma	Deska s nápisem (CIMRM 625; viz Otricoli, Regio VI Umbria et Ager Gallicus).
V okolí Říma	Deska s nápisem (CIMRM 627 = EDR072083).

Místo nálezu a/nebo římský okrsek	Typ nálezu
V okolí Říma	Cippus s nápisem (<i>CJIRM</i> 632 = EDCS-I8600612).
V okolí Říma	Nápis (<i>CJIRM</i> 633 = EDCS-19900217).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (Vermaseren 1969: 646 a tab. CCXXXIII, obr. 5).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Fragment desky s nápisem (<i>C/L</i> VI, č. 1222 = EDR112723).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (Vermaseren 1969: 643–645 a tab., 1982: 2, pozn. 1.5 a tab. XXVI).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (Hirsch 1970: 115–116 a obr. 89).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (Lissi Caronna 1978).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Fragment reliéfu s vyobrazením Cautopata (Bucolo 2020: 112).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Socha s vyobrazením tauroktonie (Vermaseren 1982: 1, pozn. 1.3 a tab. XXIV).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (Canciani 2022: č. 284 [s. 210–211]).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Reliéf s vyobrazením tauroktonie (Vermaseren 1982: 2, pozn. 1.4 a tab. XXV).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Jantarový amulet s nápisem (<i>CIL</i> VI.1, č. 756 = <i>TMM</i> II, č. 558 [s. 174]).
Pravděpodobně Řím, přesné místo neznámé	Skleněný reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem (<i>CIL</i> VI.1, č. 736 = <i>TMM</i> II, č. 1 [s. 443–444]).
V blízkosti Říma u Via Cassia	Soška s vyobrazením Aiona (<i>CJIRM</i> 644).

4.1 Římská mithraea a nálezy s nimi spojované

[Rom-M-01] Arco di San Lazzaro, mitreo dell' [5 D7]

V roce 1931 byly během stavebních prací na úpatí Aventinu poblíž *Arco di San Lazzaro* objeveny tři nápisy v řečtině, které podporují hypotézu, že se nedaleko tohoto místa nacházelo archeologicky nezachycené mithraeum.¹ K vyslovení tohoto závěru vede skutečnost, že nápisy vykazují příbuznost v užitých dedikačních formulích a na dvou z nich se rovněž mezi dedikanty objevují stejné osoby. Na tomto místě byly nalezeny: [Rom-M-01-001] mramorová stéla s nápisem² (1,58 × 0,2 × 0,16 m), který zmiňuje, že členové zdejší komunity darovali Δι Ἥλιῳ / μεγάλη / Μίθρα ἀνεικίτησ και τοῖς / συννάοις θεοῖς („Diovi Slunci velikému Mithrovi neporazitelnému a všem božstvům, se kterými přebývá“) dvě měděné lampy, každou se šesti knoty. Mezi dedikanty jsou uvedeni Castus, πατήρ,³ a jeho syn Castus, ἱερός κόραξ („svatý Havran“), společně s ὑπηρετούντων („služebníky“), mithraistickými Otcí Luciem Saturniem Sporem a Pactumeiem Lausem a mithraistickými Lvy Modestem, Paraliem, Agathemerem, Felixem, Apameniem a Keloidiem. Tento nápis tedy registruje deset členů mithraistické komunity, což je největší počet doložený na nápisech z Říma. Manfred Clauss podotýká, že zatímco mithraističtí Otcové se identifikují skrze *tria nomina*, Lvi uvádějí své jméno podle řeckých zvyklostí.⁴ To může znamenat, že se jednalo o cizince, případně propuštěnce nebo otroky pracující v blízkých docích a emporiích.⁵ Nápis je spolu s ostatními datován do 3. století; [Rom-M-01-002] mramorový drážkovaný sloup s nápisem⁶ (1,89 × 0,2 × 0,13 m), který Δι Ἥλιῳ Μίθρα / ἀνεκίτησ pořídili Castus, Otec, a jeho syn Castus, svatý Havran; [Rom-M-01-003] fragment nosníku zdobeného motivem akantových listů s nápisem⁷ (0,21 × 0,51 × 0,13 m), který Δι Ἥλιῳ Μίθρα / Φάνητι pořídil Venustus, ἱερεύς και πατήρ („kněz a Otec“), συν τοῖς ὑπρέταις θεοῦ („spolu se služebníky boha“). Tyto nápisy jsou pozoruhodné tím, že je na nich Mithra ztotožněn nejenom se Sluncem, ale i s Diem a v jednom případě rovněž s orfickým Fanétem. Posledně jmenovaný nápis tím pádem dokládá, že přinejmenším v některých mithraistických komunitách docházelo k pozitivní recepci orfických představ a jejich propojování s mithraistickou mytologií a ikonografií.⁸ Hypotetické mithraeum poblíž *Arco di San Lazzaro* řadím mezi možné, ale sporné mithraistické objekty. Nálezový kontext je nejasný a není jisté, zda výše uvedené monumenty byly skutečně umístěny v mithraeu, a to právě z důvodu jejich hybridního charakteru (bez ohledu na fakt, že je tato možnost vcelku pravděpodobná).

[Rom-M-02] Casa dei Nummii Albini, mitreo della (též mitreo della Via Venti Settembre nebo mitreo del Ministero della Difesa/Guerra) [5 E3]

V roce 1885 představil Alessandro Capannari svou hypotézu o místě, kde se měl nacházet dům významného senátorského rodu Nummiů Albiniů. Na základě nálezů nápisů pořizovaných členy tohoto rodu v místech *Via Venti Settembre* a *Via Firenze* poblíž tehdejšího Ministerstva války předpokládal, že dům byl situován nedaleko západního cípu Dioklecianových lázní.⁹ V následujícím roce v těchto místech podnikl Capannari archeologické vykopávky, které vedly k objevu části římského domu s několika částečně zachovalými podzemními

1) *CIMRM* 472 = Patriarca 1932: 239 = Griffith 1993: 149–151 = Canciani 2022: č. 205 (s. 185).

2) *CIMRM* 473 = Patriarca 1932: 239–244 a tab. = *AE* 1934, č. 81 = *IGUR* I, č. 106 = Canciani 2022: č. 205a (s. 185).

3) Manfred Clauss (1992: 23) se domnívá, že slovo „otec“ zde nevyjadřuje držení nejvyššího mithraistického stupně, nýbrž způsob, jak odlišit Casta otce od Casta syna.

4) Clauss 1992: 23.

5) Griffith 1993: 151.

6) *CIMRM* 474 = Patriarca 1932: 244–245 a tab. = *AE* 1934, č. 82 = *IGUR* I, č. 107 = Canciani 2022: č. 205b (s. 185).

7) *CIMRM* 475 = Patriarca 1932: 245–247 a obr. (na s. 245) = *AE* 1934, č. 83 = *IGUR* I, č. 108 = Canciani 2022: č. 205c (s. 185–186).

8) Kirichenko 2005: 14. Byl to právě tento nápis, který přiměl Franze Cumonta (1934) přehodnotit dosavadní odmítavé stanovisko o možnosti vzájemného ovlivnění mezi Mithrovým kultem a orfismem. Orfické vlivy se zdají být rovněž patrné na reliéfu s vyobrazením bytosti se lví hlavou z Modeny (viz [003-Aem-001] níže) nebo na ztvárnění zrození Mithry na reliéfu z britského Housesteadsu (viz [015-Bri-M-007] níže).

9) Capannari 1885. Jeden z nejvýznamnějších představitelů tohoto rodu, Marcus Nummius Albinus zvaný Triturrius, se stal v roce 345 římským konzulem, viz *PLRE* I, s. 37 (Albinus 13).

místnostmi a kryptoportikem, kompletní půdorys stavby se však kvůli okolní zástavbě nepodařilo rekonstruovat. Jedna z těchto podzemních místností s největší pravděpodobností sloužila jako mithraeum.¹⁰ Capannari jej mohl identifikovat na základě sotva znatelné a bílým vápnem překryté [Rom-M-02-001] fresky s vyobrazením tauroktonie.¹¹ Vedle této malované tauroktonie se potom nacházely [Rom-M-02-002] fragmenty dalšího reliéfu s vyobrazením tauroktonie,¹² zhotoveného ze štuky. Podlahu místnosti mithraea pokrývala [Rom-M-02-003] černobílá mozaika,¹³ která končila ve vzdálenosti přibližně jednoho metru od dlouhých bočních stěn, kde se patrně nacházela nedochovaná boční pódia. Charakteru mithraea rovněž odpovídá tufové obložení zdí, které vyvolávalo dojem jeskynních prostor.¹⁴ Tyto místnosti a artefakty však byly následně zničeny a dnes neexistují žádné jejich obrazové reprodukce. Veškeré známé informace tak čerpáme pouze z Capannariho strohého popisu. Pokud je identifikace nalezených struktur jako domu rodu Nummiů Albiniů správná, šlo by o další důležitý nález poskytující cenný doklad průniku Mithrova kultu do prostředí senátorské nobility v průběhu 4. století. Zároveň činí z tohoto rodu jeden z důležitých uzlů této římské mithraistické sítě, která zahrnuje rovněž další spřízněné aristokratické rodiny. Mithraeum v domě rodiny Nummiů Albiniů a nálezy v něm učiněné klasifikují jako pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické objekty a monumenty, neboť absence průkazných pozůstatků neumožňuje revizní ověření na základě pozorování dalších badatelů.

[Rom-M-03] *Castra priora equitum singularum, mitreo della (též mitreo della Scala Santa)* [5 G6]

Existence mithraea¹⁵ ve starých kasárnách pretoriánské jízdy je vyvozována na základě nálezů [Rom-M-03-001] sochy s vyobrazením tauroktonie¹⁶ (výška 1,29 m, šířka podstavce 1,3 m), učiněného v roce 1853 nedaleko *Scala Santa*.¹⁷ Socha zobrazuje scénu v tradičním uspořádání. Ze zvířat jsou přítomni pes, had a štír na obvyklých místech, oháňka býka se proměňuje v pět obilných klasů. Spolu s touto sochou byla nalezena rovněž [Rom-M-03-002] hlava sochy¹⁸ císaře Marka Aurelia.¹⁹ O něco později byl ve stejných místech nalezen rovněž [Rom-M-03-003] reliéf s vyobrazením boha Slunce, bohyně Luny a vousatého božstva s nápisem²⁰ (0,43 × 0,85 × 0,065 m), který *Soli Invicto / pro salute Imp(eratorum) / et Genio n(umeri) eq(uitum) sing(ularium)* pořídil Marcus Ulpius Chresimus, *sace[r](dos) / Iovis Doliche[ni]*. Tento reliéf, nalezený spolu s dalším oltářem s nápisem zasvěceným Jupiteru Dolichenovi,²¹ byl s předchozími nálezy spojen až Filippem Coarellim.²² Existenci mithraea ve starých kasárnách pretoriánské jízdy však tyto nálezy nijak nedokládají. Jediným nesporně mithraistickým monumentem je socha

10) Griffith 1993: 82–84 = Capannari 1886 = Coarelli 1979: č. 18 = Canciani 2022: č. 174 (s. 149).

11) *CIMRM* 386 = *TMM* II, č. 11 (s. 197) = Capannari 1886: 19–21 = Canciani 2022: č. 174a (s. 149–150).

12) *CIMRM* 387 = Capannari 1886: 23–24 = Canciani 2022: č. 174b (s. 150).

13) *CIMRM* 388 = Capannari 1886: 23.

14) Capannari (1886: 24–25) rovněž identifikoval místo v rohu dvou kryptoportiků jako prostor, kam byla korytkem přiváděna krev prolitá během *taurobolia* nebo *criobolia*. Zde však vycházel ze zastaralého pojetí mithraistických rituálů, neboť výše zmíněné oběti jsou dnes pokládány za specifický projev kultu bohyně Velké Matky a všeobecně se soudí, že v rámci Mithrova kultu prováděny nebyly.

15) Griffith 1993: 42–44 = Coarelli 1979: č. 10.

16) *CIMRM* 370 = *TMM* II, č. 20 (s. 206) = Liverani 2004: obr. 6 (s. 207) = Canciani 2022: č. 166 (s. 146).

17) Ohledně průběhu archeologických vykopávek v této lokalitě v 50. letech 19. století, viz Liverani 2004.

18) *CIMRM* 371 = Liverani 2004: obr. 7 (s. 208) = Canciani 2022: č. N24 (s. 232).

19) Informace o tom, že socha s vyobrazením tauroktonie a hlava sochy císaře Marka Aurelia byly nalezeny nedaleko *Scala Santa*, má pocházet ze zprávy Pietra Ercola Viscontiho, uveřejněné v *Giornale di Roma*. Vermaseren (*CIMRM* 370) a Griffithová (1994: 42, pozn. 38) odkazují na *Giornale di Roma*, č. 258 (ze dne 14. 11. 1853), s. 1029; Liverani (2004: 203, pozn. 13) potom na *Giornale di Roma*, č. 266 (ze dne 23. 11. 1853), s. 1061. V obou případech však ve Viscontiho stručných zprávách, které se zde nacházejí, informace o tomto nálezů chybí: zpráva ze 14. listopadu 1853 informuje o nálezů mozaiky, zpráva z 23. listopadu 1853 pak o nálezů dvou stříbrných mincí v její blízkosti. Momentálně mi není známo, kde a pokud vůbec se Viscontiho zpráva o nálezů výše uvedených artefaktů v *Giornale di Roma* nachází.

20) *CIMRM* 372/373 = *CCID* 419 = *CIL* VI, č. 31181 = EDR033526.

21) *CCID* 418 = *CIL* VI, č. 31172. Tento oltář pořídil *Iovi / Dolicheno / pro salute n(umeri) / eq(uitum) sing(ularium) Aug(usti)* Quintus Marcius Artemidorus, *medicus cas/trorum*.

22) Coarelli 1979: 78.

s vyobrazením tauroktonie, ta však byla patrně společně s hlavou sochy císaře nalezena u *Scala Santa* asi 100 metrů od zdi pretoriánských kasáren. Oba monumenty pocházející z prostředí kultu Jupitera Dolichena pak byly nalezeny jinde a dokládají přítomnost kultu tohoto božstva v kasárnách pretoriánské jízdy. Mithra však mezi božstvy, která zde – jak víme na základě dalších nápisů – byla uctívána, zastoupen nebyl. Závěr je tedy jednoznačný. Tauroktonie byla nalezena na místě, které nemůžeme spolehlivě identifikovat, s největší pravděpodobností se však nacházelo jinde než v kasárnách pretoriánské jízdy. Sochu s vyobrazením císaře Marka Aurelia je možné vyřadit ze seznamu mithraistických nálezů, neboť ji s Mithrovým kultem nespojuje nic jiného než údajný společný náleзовý kontext s tauroktonní sochou. Jelikož však oba tyto monumenty nebyly nalezeny *in situ*, je tato spojitost neprůkazná. Reliéf s vyobrazením Slunce, Luny a vousatého božstva rovněž nevykazuje žádnou jasnou souvislost s Mithrovým kultem. Na některých místech jsou vzájemné vazby mezi Mithrovým kultem a kultem Jupitera Dolichena doloženy,²³ neplatí to však obecně a ani v tomto konkrétním případě.

[Rom-M-04] Castra peregrinorum, mitreo dei (též mitreo di San Stefano Rotondo) [5 F7]

Během vykopávek probíhajících v letech 1969–1975 v místech kostela *San Stefano Rotondo*, kde se v období římského císařství nacházela *castra peregrinorum*, bylo v jedné ze zde odkrytých budov objeveno mithraeum.²⁴ Jeho odkrytím byla pověřena italská archeoložka Elisa Lissi-Caronnová, která je rovněž autorkou nejpodrobnější souhrnné publikace informující o tomto mithraistickém objektu a jeho nálezích. Mithraeum, které bylo situováno v prostorách budovy archeology označené písmenem B, bylo vybudováno nejspíše kolem roku 180, což z něj činí nejstarší doposud známé římské mithraeum. Archeologové rozpoznali jeho dvě stavební fáze. Ve fázi I (trvající od roku 180 přibližně do konce 3. století) měřila ústřední síň mithraea 10 metrů na délku a 4,5 metru na šířku. Ústřední síň byla orientována v ose sever-jih. Podél východní a západní stěny se nacházela dvě boční pódia o šířce 1,5 metru. Zdi byly omítnuty a vyzdobeny freskami s geometrickými obrazci v podobě vegetačních motivů. Stejným způsobem byl vyzdoben i výklenek, kde se nacházelo dochované [Rom-M-04-001] freskové vyobrazení protomy bohyně Luny²⁵ (vpravo) a párové, mnohem poškozenější, vyobrazení [Rom-M-04-002] protomy boha Slunce (vlevo).²⁶ Ve výklenku jsou stále patrné kontury [Rom-M-04-003] štukovaného reliéfu s vyobrazením tauroktonie,²⁷ který byl úmyslně zničen a ze kterého se dochovala pouze [Rom-M-04-004] pozlacená hlava Mithry (výška 0,26 m).²⁸ Před výklenkem se nacházel malý oltář. Ve fázi II došlo k rozšíření mithraea na šířku 9,5 metru při zachování jeho předchozí délky. Pódia byla rozšířena a místnost dostala nové dláždění podlahy. Přestavba v rámci stavební fáze II byla provedena na konci 3. století a mithraeum zjevně fungovalo i v průběhu 4. století. V 5. století byly prostory mithraea „zapečetěny“ výstavbou podlahy kostela *San Stefano Rotondo*, jeho strop byl rozbořen a prostory vyplněny suti. Ještě předtím bylo vybavení mithraea částečně zničeno. Pozornost ničitelů se primárně soustředila na předměty ikonografické povahy.²⁹ Ze zjištěné chronologie vyplývá, že mithraeum bylo opuštěno nejspíše na konci 4. nebo na počátku 5. století, přičemž za *terminus ante quem* jeho zániku lze pokládat roky 450–460, kdy byla stavba kostela *San Stefano Rotondo* dokončena. Z dalšího vybavení mithraea je možné zmínit: [Rom-M-04-005] sochu zrození Mithry ze skály s nápisem³⁰ (výška 1,08 m), která zobrazuje nahého Mithru od kolen nahoru vystupujícího ze skalního masivu. Mithra má na hlavě fryžskou čapku, v levé ruce třímá hořící pochodeň a v pravé ruce dýku. Na spodní straně sochy se nachází hladká plocha (0,24 × 0,38 m) s tesaným nápisem, který nese dedikaci *Petram genetricem* a který spolu se sochou pořídil Aurelius

23) V této souvislosti lze zmínit například nález tauroktonních reliéfů v chrámu Jupitera Dolichena na Aventinu, viz [Rom-M-31] níže.

24) Lissi-Caronna 1986; 1979 = Griffith 1993: 26–31 = Coarelli 1979: č. 2 = Canciani 2022: č. 155 (s. 132–133).

25) Lissi-Caronna 1986: 12–13 a tab. III = Canciani 2022: č. 155a (s. 133).

26) Lissi-Caronna 1986: 12–13 a tab. II = Canciani 2022: č. 155a (s. 133).

27) Lissi-Caronna 1986: 12 a obr. 6 (s. 13) a tab. XVIII.1 = Canciani 2022: č. 155b (s. 133). Vysoký reliéf ze štuky byl na stěně přidržován železnými hřeby, které byly ve stěně výklenku nalezeny, viz Lissi-Caronna 1986: 12 a tab. XVIII.2.

28) Lissi-Caronna 1986: 12–14 a tab. I.

29) Schuddeboom 2016: 228–229.

30) Lissi-Caronna 1986: 29–31 a tab. XXX–XXXI = Panciera 1979: č. 1 (s. 88) = AE 1980: č. 48 = HD005047 = EDR077485 = Canciani 2022: č. 155f (s. 135).

Bassinus,³¹ *aedituus / principiorum cast(rorum) peregrinorum*), pod patronátem Aula Caedicia Prisciana,³² příslušníka jezdeckého stavu a mithraistického Otce. Tento nápis jednoznačně prokazuje spojitost mezi Mithrovým kultem a *castra peregrinorum*, kde Aurelius Bassinus vykonával funkci správce zde zřízených svatyní. Nápis je na základě prosopografických a archeologických informací datován do rozmezí let 180–192; [Rom-M-04-006] socha zrození Mithry ze skály³³ (výška 0,57 m), který je v tomto případě vyobrazen v podobě dítěte od pasu nahoru, oděn do pláště a s fryžskou čapkou na hlavě. V pravé ruce drží pochodeň, v levé dýku. Na základě uměleckého provedení je socha datována do druhé poloviny 3. století; [Rom-M-04-007] velký reliéf s vyobrazením tauroktonie³⁴ (0,905 × 1,48 × 0,06 m), který byl rozbit cílenými údery kladivem, z části na velmi malé kousky.³⁵ Zobrazení tauroktonie je standardní, s Cautem v pozici vlevo a Cautopatem vpravo. U nohou obou světloňošů se nacházejí ptáci: kohout u Cauta a sova u Cautopata. Býk má kolem pasu uvázané *dorsale*. V levém horním rohu se nachází vyobrazení čtyřspřeží boha Slunce, který je zobrazen s glóblem v levé ruce. V pravém horním rohu je potom vyobrazena *biga* bohyně Slunce, před kterou letí nahý Hesperus s vlajícím pláštěm a pochodní. Reliéf nese stopy původních barev, převážně červené (Mithrův oděv a vlající plášť), černé (havran) a zlaté (Mithrův obličej a paže, ve které drží dýku);³⁶ [Rom-M-04-008] miniaturní reliéf s vyobrazením tauroktonie³⁷ (0,163 × 0,165 × 0,04 m) se širokým spodním okrajem. Vyobrazení tauroktonie je znovu standardní, bez pozoruhodných detailů. I v tomto případě se na reliéfu dochovaly stopy původních barev; [Rom-M-04-009] fragmenty malého reliéfu s vyobrazením tauroktonie³⁸ (odhadované rozměry kompletního reliéfu 0,355 × 0,23 × 0,023 m), ze kterého se dochovalo pět zlomků. Dochované části částečně zobrazují oba světloňoše, miniaturní část spodního pásu a větší část horního klenutého pásu s vyobrazením několika bočních scén, který umožňuje zařadit tento reliéf mezi monumenty stylisticky spadající mezi reliéfy z dunajských provincií. Rovněž v tomto případě nese reliéf stopy původních barev; [Rom-M-04-010] fragment sochy světloňoše³⁹ (výška zachovalé části 0,57 m). Zachovalo se torzo bez hlavy, rukou a chodidel, v postoji se zkříženými nohama; [Rom-M-04-011] fragment sochy psa⁴⁰ (výška zachovalé části 0,24 m) sedícího na zadních. Soše chybí přední tlapy a zadní nohy; [Rom-M-04-012] socha Telesfora⁴¹ (výška 0,625 m), oblečeného do pláště nazývaného *cucullatus*, který zahaluje celé tělo kromě chodidel; [Rom-M-04-013] oltář s ikonografickými motivy⁴² bez nápisu, který na levém boku nese vyobrazení džbánů (*urceus*) a na pravém obětní misky (*patera*); [Rom-M-04-014] oltář⁴³ bez nápisu s hlubokou prohlubní na horní straně; [Rom-M-04-015] dva páry stolových podpěr,⁴⁴ jedny ozdobeny vyobrazením gryfů, druhé lvů; [Rom-M-04-016] mramorové umyvadlo⁴⁵; [Rom-M-04-017] mramorové umyvadlo⁴⁶; [Rom-M-04-018] oltář s nápisem⁴⁷ (0,46 × 0,34 × 0,27 m), který *Deo Cautae* pořídil Aurelius Sabinus, *pa/ter huius loci*, společně s Bebiem Quintianem. Na levé straně oltáře se nachází vyobrazení hromoklínu a nápis *Leo vivas /*

31) Stejný člověk je znám také z dalšího římského nápisu zasvěceného Herkulovi, viz *CIL* VI, č. 273 = EDR128975.

32) Stejný mithraistický Otec je patrně zmíněn i na dalších dvou mithraistických nápisech ze stejného mithraea, viz [Rom-M-04-018] a [Rom-M-04-019] níže. Toto jméno se rovněž objevuje na desce s nápisem z Říma, patrně registrující členy některého z kněžských kolegií, viz *CIL* VI, č. 2010 = *AE* 2000, č. 159 = EDR128976.

33) Lissi-Caronna 1986: 31 a tab. XXXII–XXXIII = Canciani 2022: č. 155g (s. 135).

34) Lissi-Caronna 1986: 31–35 a tab. VIII–XIV = Canciani 2022: č. 155c (s. 134).

35) Schuddeboom 2016: 228 a obr. 2.

36) Magrini et al. 2019.

37) Lissi-Caronna 1986: 35–36 a tab. XV = Canciani 2022: č. 155d (s. 134).

38) Lissi-Caronna 1986: 36–37 a tab. XXX–XXXI = Canciani 2022: č. 155e (s. 134–135).

39) Lissi-Caronna 1986: 38 a tab. XXXIV.1–2 = Canciani 2022: č. 155h (s. 135–136).

40) Lissi-Caronna 1986: 44–45 a tab. XLII.

41) Lissi-Caronna 1986: 40 a tab. XXXVI–XXXVII.

42) Lissi-Caronna 1986: 41 a tab. XXXVIII.

43) Lissi-Caronna 1986: 40–41 a tab. XLI.1–2

44) Lissi-Caronna 1986: 41 a tab. XXXIX.

45) Lissi-Caronna 1986: 42 a tab. XLI.1.

46) Lissi-Caronna 1986: 42 a tab. XLI.1.

47) Lissi-Caronna 1986: 42 = Panciera 1979: č. 2 (s. 88–89) = *AE* 1980, č. 49 = HD005400 = EDR077486 = Canciani 2022: č. 155i (s. 136).

cum Caedicio patre; [Rom-M-04-019] oltář s nápisem⁴⁸ (0,7 × 0,325 × 0,3 m), který *Deo Cautae/opathi* (sic!) pořídili rovněž Aurelius Sabinus, *pater huius loci*, společně s Bebiem Quintianem, nyní označeným jako *Leo*. Na horní straně hlavice oltáře se nachází vyobrazení orla s roztaženými křídly. Na pravé straně oltáře se nachází vyobrazení obětní misky a nápis totožného znění jako na předchozím exempláři: *Leo vivas cum / Caedicio / Patre*.

Několik dalších artefaktů pak bylo nalezeno přímo v prostorách mithraea nebo v jeho blízkosti, jejich mithraistický charakter však zůstává sporný a soudí se, že mohly být do těchto míst zaneseny druhotně. Z těchto monumentů je možné zmínit například: [Rom-M-04-020] hlavu sochy bohyně Ísidy⁴⁹ (výška 0,22 cm), která byla nalezena na pravém pódiu společně s torzem sochy světloňoše. Mezi vůbec nejzajímavější, ale také interpretačně nejkomplikovanější nálezy, potom patří [Rom-M-04-021] oltář s nápisem⁵⁰ (0,22 × 0,13 × 0,115 m), který pořídila božstvu oslovenému jako *Dominus Aeternus* propuštěnkyně⁵¹ jménem Cascelia Elegans. Přestože oltář byl prokazatelně nalezen v mithraeu poblíž výklenku, je nejisté, zda je osloveným božstvem míněn Mithra, který není pod epitetem *Dominus Aeternus* znám z žádného jiného mithraistického nápisu. Gerard Mussies přišel s hypotézou, že Cascelii Elegans bylo dovoleno pořídít dedikaci Mithrovi, z jehož kultu byly ženy za normálních okolností vyloučeny, na základě přímluvy některého z mužských členů místní komunity;⁵² [Rom-M-04-022] třináct dalších nápisů,⁵³ zřejmě druhotných a zanesených do mithraea během výstavby kostela *San Stefano Rotondo*. Tyto monumenty řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[Rom-M-05] Castra praetoria, mitreo dei [5 G2]

Z míst, kde se nacházela kasárna pretoriánské gardy, pochází několik nálezů, které lze klást do souvislosti s římským kultem boha Mithry. V roce 1882 zde byla objevena poškozená [Rom-M-05-001] socha mužské postavy⁵⁴ (výška 0,5 m) v postoji se zkříženýma nohama a oděné do šatů východního stylu. Na soše se nacházely pozůstatky původní červené barvy. Poškození sochy zahrnovalo odlomení rukou, chodidel a hlavy, což ztěžuje možnost identifikace zobrazené postavy, pravděpodobně se však jednalo o jednoho z mithraistických světloňošů. Přibližně ve stejné době pak byla v místech *Via del Macao* objevena další fragmentárně dochovaná [Rom-M-05-002] soška mladíka v orientálním oděvu⁵⁵ (výška cca 0,21 m), která může rovněž ztvárňovat mithraistického světloňoše. Vzhledem ke stavu zachovalosti tohoto monumentu (chybí hlava, levá ruka a nohy), který se v současné době nachází v *Civico museo archeologico* v Miláně, a také informacím, které říkají, že byla objevena společně s fragmentárně dochovanými soškami Herkula, Sarápida a neidentifikované bohyně, ji řadím mezi možné, ale sporné mithrasitické artefakty. V roce 1902 byl v místech, kde se nacházel pretoriánský tábor, nalezen [Rom-M-05-003] fragment oboustranného reliéfu s vyobrazením tauroktonie⁵⁶ (0,2 × 0,155 × 0,04 m). Z její lícní strany se zachovala pouze malá část levého okraje zobrazující Mithrovi pravou nohu na býkově kopytu, ocas býka proměňující se v obilné klasy a část Mithrovy tuniky a vlajícího pláště. Na rubové straně se nacházelo vyobrazení hostiny Mithry a Slunce, ze které se dochoval trup Mithry bez hlavy, jak spočívá na lehátku a opírá se o loket levé ruky. V Mithrově ruce je viditelný *rhyton*, před lehátkem se nachází část trojnožky s bochníky chleba. Lehátko je pokryté býčí kůží, jehož hlava s rohy přepadává přes okraj na pravé straně, a v prostoru pod ním je zobrazen sedící pes. Vpravo od ležícího Mithry se objevuje

48) Lissi-Caronna 1986: 43 = HD005415 = EDR077487 = Canciani 2022: č. 155j (s. 136).

49) Lissi-Caronna 1986: 39–40 a pl. XXXV.

50) Lissi-Caronna 1986: 43–44 = Panciera 1979: 97–108 = AE 1980, č. 51 = Mussies 1982 = HD005044 = EDR077488 = Canciani 2022: č. 155k (s. 137).

51) Závěr nápisu totiž zmiňuje i jejího pána Prima a patronku Celii.

52) Mussies 1982: 157–158. Ve prospěch této hypotézy by mohla hovořit skutečnost, že jistý Primus, tedy nositel stejného jména jako Casceliin pán, je uveden jako *Pater* na nápisu s vyobrazením tauroktonie z Říma, viz [Rom-M-19-001] níže. Vzhledem k rozšířenosti tohoto jména je však tento důkaz poměrně slabý.

53) Lissi-Caronna 1986: 43 = Panciera 1979: č. 4–16 (s. 95). Velkou část z těchto nápisů pořídili *frumentarii*, tedy vojáci, jejichž úkolem bylo zásobování armádních jednotek potřebným proviantem.

54) *CIMRM* 398 = *BCM* 10, 1882, č. 8 (s. 240–241) = *TMM* II, č. 12 (s. 197) = Canciani 2022: 182bis (s. 156).

55) *CSIR IT* XI.1, s. 45–46 = Cadario 2013a = Canciani 2022: č. P40 (s. 226).

56) *CIMRM* 397 = Cumont 1902: 10–13 a tab. I, obr. 1–2 (s. 11) = Canciani 2022: č. 181 (s. 155–156).

postava Cautopata a pod ní nejpozoruhodnější výjev z celého reliéfu: drobná lidská postava s havraní hlavou kráčející směrem k Mithrovi a nesoucí pohár.⁵⁷

Prvním badatelem, který přišel s myšlenkou, že se v kasárnách pretoriánské gardy nacházelo mithraeum,⁵⁸ byl Ugo Antonielli.⁵⁹ Antonielli dospěl k tomuto závěru na základě interpretace dvou antických monumentů. Prvním z nich je [Rom-M-05-004] fragmentárně dochovaná deska s nápisem,⁶⁰ která byla objevena v blízkosti kasáren. Nápis, který byl zhotoven (mimo jiné) za bezpečí a návrat císaře Septimia Severa a jeho synů z východního tažení roku 202, pořídili dva císařství propuštěnci Hermes a Euphrata. Kromě nich nápis, který je dedikován *deum [invictum Solem]*, zmiňuje rovněž Quinta Pompeia Primigenia, jenž je titulován jako *pater et sacerdos huius loci*, a dalšího z císařských propuštěnců Nicephora, jenž je uveden jako *adit(or) procuratorum*. Nápis rovněž udává, že Quintus Pompeius Primigenius *fecit(it) item sacrum suis sumptibus cum deo a solo exornatum* („nechal od základů vystavět svatyni i s obrazem boha“), což by skutečně mohlo poukazovat na vybudování a zasvěcení mithraea. Antonielli rovněž rekonstruoval *cohortium pr[---]*, vyskytující se mezi subjekty, za jejichž bezpečí a návrat byl nápis pořízen, jako *cohortium pr[aetoriarum]*. Čtení nápisu však zůstává v mnoha směrech sporné. I za předpokladu, že jméno osloveného božstva bylo rekonstruováno správně, nelze Neporazitelné Slunce bez dalších indicií jednoznačně spojovat s postavou Mithry. Na podporu své hypotézy o existenci mithraea v táboře pretoriánské gardy proto Antonielli použil rovněž v jeho době čerstvě objevený nápis⁶¹ z řeckého ostrova Andros, zhotovený v přibližně stejném čase, který zmiňuje zasvěcení „jeskyně“ (*speleum*) „Svatému a neporazitelnému bohu“ (*Sancto deo invicto*) a který pořídili Marcus Aurelius Rufinus, *evocatus Augg(ustorum) nn(ostrorum)*, společně s Flaviem Clarinem, Aeliem Messiem a Aureliem Iulianem, *mil(itibus) pr(aetorianis)*.⁶² Úcta prokazovaná Mithrovi mezi vojáky pretoriánské gardy tak může být pokládána za spolehlivě prokázanou, což podporuje správnost hypotézy o fungování mithraea v jejich římských kasárnách. Časový horizont fungování mithraea v tomto vojenském zařízení je vymezen obdobím vlády severovské dynastie a zničením kasáren císařem Constantinem po jeho dobytí Říma v roce 312.

[Rom-M-05a] [Rom-M-06] [Rom-M-07] Colle Capitolino I-III, mitreo del [5 D5]

Situace ohledně mithraistických nálezů učiněných na svazích kapitolského pahorku je z důvodu rozpornosti historických pramenů z velké části nejasná, což vedlo ke spekulacím ohledně počtu a lokalizace zde existujících mithraeí.⁶³ První zmínky o prvním ze zdejších mithraeí [Rom-M-05a] (mithraeum I)⁶⁴ pocházejí již z 15. století. Mithraeum se mělo nacházet v místě nazývaném *Lo Perso* v oblasti, kde stával chrám Iunony Monety na jižním svahu Kapitolu s výhledem na *Forum Romanum*. Existenci tohoto podzemního prostoru zmiňuje Cyriacus z Ancony a spojuje jej s místem, kde podle legend došlo k pohřbu Gaia Julia Caesara.⁶⁵ Cyriacus rovněž uvádí, že se v tomto podzemním prostoru nacházel nápis (zjevně *falsum*) dosvědčující Caesarovu dedikaci *Deo Soli Invicto Mithrae*.⁶⁶ S tímto hypotetickým mithraeem je

57) Michail Rostovtzeff (Rostovtzeff et al. 1939: 108) se, zřejmě na základě obdobného vyobrazení na jedné z fresek z mithraea v Dura Europos (viz [005-Syr-M-003] výše) domníval, že postava s havraní hlavou drží v rukou rožeň s kusem masa. Na základě dostupných fotografií však lze tento závěr odmítnout.

58) Griffith 1993: 85–88 = Coarelli 1979: č. 21.

59) Antonielli 1912.

60) *CIMRM* 626 = *CIL* VI, č. 738 = *TMM* II, č. 37 (s. 100) = Hackethal 1968: 223–224 = EDCS-17300879 = Canciani 2022: č. 182 (s. 156).

61) *CIMRM* 2350 = HD011892.

62) Reed 1975.

63) V následujícím líčení se z velké části přikláním k analýze pramenů a nálezů, kterou podnikl Nicola Luciani (2018a: 611–613 a obr. 2). Viz též Canciani 2022: č. 188 (s. 161).

64) Canciani 2022: č. 188a (s. 161).

65) Cyriacus z Ancony (1391–1455), známý též jako Ciriaco de’Pizziccolli, byl italský obchodník a humanista, který ve svých rukopisech zanechal popisy mnoha antických památek, včetně nápisů, z nichž velká část je dnes ztracena. Relevantní pasáž, týkající se místa nazývaného *Lo Perso*, je přetištěna v Ulrichs 1871: 228. Dalším zdrojem, který Ulrichs uvádí, je *Silloge Signorelli*, který hovoří o stejném místě jako Cyriacus.

66) Ulrichs 1871: 228. „*In loco subterraneo sub Capitolio, quem aiunt fuisse locum secreti consilii et in quo C. Caesar interemptus fuit, super imagine quadam marmorea ubi nunc dicitur lo Perso. C. IVLIVS. CAESAR. DEO SOLI. INVICTO. ALTERE (scr. MITHRAE).*“

spojován nález [Rom-M-05a-001] nápisu,⁶⁷ objeveného v roce 1731 nedaleko *Porta Arae Coeli*, který pořídil *Deo Caute Flavius Antistianus, v(ir) e(gregius) de decem primis pater patrum*. Nejlépe podložené historickou tradicí je [Rom-M-06] mithraeum II (mitreo d'*Arx Capitolina*),⁶⁸ v literatuře často ztotožňované s předchozím mithraeem.⁶⁹ Zprávy o něm jsou přibližně o století pozdější, kdy jeho existenci v 50. letech 16. století zmiňují Martinus Smetius⁷⁰ a Flaminio Vacca.⁷¹ Toto mithraeum se nacházelo na severním svahu Kapitolu pod *Ara Coelis* a je spojováno s několika nálezy, především s objevem [Rom-M-06-001] masivního reliéfu s vyobrazením tauroktonie a nápisem⁷² (2,54 × 2,65 m), který se v současné době nachází v muzeu v pařížském Louvru. Svými rozměry jde o jednu z největších dochovaných tauroktonií vůbec. Reliéf zobrazuje Mithru usmrcujícího býka v jeskyni v obvyklém postoji a oděvu. Ze zvířat jsou přítomni pes, had a štír, na skalnatém okraji jeskyně sedí havran. Cautes na levé straně svírá levou rukou obilné klasy (dva nebo tři) rašící z býkova ocasu a pravou rukou pozvedá pochodeň. Napravo před býkem stojí Cautopates, s pochodní směřující dolů. Oba světloňosi jsou zobrazeni v postoji s nezkrácenými nohama. V levém horním rohu reliéfu se nachází Slunce na voze taženém čtyřmi koňmi, oděné do vlajícího pláště. Před čtyřspřežím slunečního božstva kráčí nahé dítě (*Phosphorus*) se vztyčenou pochodní. V opačném horním rohu je zobrazena bohyně Luna v *bize*, rovněž vedená nahým dítětem třímajícím pochodeň obrácenou směrem dolů (*Hesperus*). V prostoru mezi nimi se nacházejí tři pokroucené stromy. Reliéf byl známý již od pozdního středověku a od 17. století byl umístěn na *Piazza Capitolino*, odkud byl přemístěn do vily Borghese a později odprodán do francouzského Louvru. Monument prodělal mnoho rekonstrukcí, které měly nahradit poškozené části, jejich kvalita a především věrnost jsou nicméně problematické.⁷³ Na reliéfu se vyskytuje několik nápisů. Na krku býka poblíž rány zasazené Mithrovou dýkou se nachází nápis *Nama / Sebesio*, na jeho těle *Deo Soli Invict[o] Mitrhe* (sic!) a na břicho *Nam[a ---]ne CS*. Poslední z nápisů je vytesán na podstavci a uvádí jméno pořizovatele *C. C. Aufidii Ianuarius [et ---]*. Druhým z nálezů, který je k tomuto mithraeu přiřazován, je [Rom-M-06-002] fragment reliéfu s vyobrazením *Cauta*⁷⁴ (0,12 × 0,13 × 0,05 m), ze kterého se zachovala pouze jeho horní část. Monument byl nalezen v místech Caesarova fora. Hypotézu o jeho souvislosti s druhým kapitolským mithraeem představil Filippo Coarelli, ovšem bez jakýchkoli podpůrných argumentů.⁷⁵ Další monumenty spojované s tímto mithraeem zahrnují [Rom-M-06-003] nápis,⁷⁶ který *Soli* pořídil na základě vidění (*ex visu*) propuštěnec Gaius Ducenius Phoebus, syn Zenonův, pocházející ze syrského města Nysibis. Mithraistický charakter tohoto nápisu je, stejně jako jeho souvislost s velkým reliéfem s vyobrazením tauroktonie a tím pádem i druhým z kapitolských mithraeí, velmi sporná. Oba výše zmíněné artefakty řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy. Posledním z artefaktů asociovaných s tímto mithraeem je [Rom-M-06-004] soška bohyně Hekaté⁷⁷ ve třech podobách (dnes ztracená), která byla nalezena rovněž na *Arx Capitolina* a nesla nápis Περσεΐη. Vzhledem ke skutečnosti, že v některých mithraeích byla soška této bohyně objevena,⁷⁸ byla vyslovená hypotéza, že tento artefakt rovněž pochází z prostředí

67) *CIMRM* 336 = *CIL* VI, č. 86 = *TMM* II, č. 26 (s. 98) = EDR161222 = Canciani 2022: č. 191 (s. 163). *CIL* a další zdroje uvádějí jako místo nálezu chybně pahorek Caelius.

68) Canciani 2022: č. 188b (s. 161).

69) Vermaseren (*CIMRM* 414) a Griffithová (1993: 110–111) pokládají mithraeum, o kterém hovoří Smetius a Vacca, za totožné s předchozím mithraeem *Lo Perso*. Luciani (2018a: 612–613) však správně poukazuje na neslučitelnost informací ze 14.–15. a 16. století. Ke stejnému závěru dospěl rovněž Colini (1938: 258–259), rozpor nicméně vyřešil hypotézou o jednom mithraeu přístupném ze severního i jižního svahu Kapitolu.

70) Smetius [1808]: fol. 22, č. 15: „*Sub Ara Caeli, in ea Capitolio parte, quae Aquilonem spectat, templum subterraneum est, ubi Mithrae simulacrum perlegans est et magnificentum.*“

71) Vacca [1704]: č. 19.

72) *CIMRM* 415/416 = *TMM* II, č. 6 (s. 193) = *CIL* VI, č. 719 = EDR161572 = Canciani 2022: č. 189 (s. 161–162).

73) Jejich rozsah je v úplnosti popsán v komentáři v *CIMRM* 415. Vizualně je možné jejich rozsah porovnat na základě dostupných fotografií reprodukcí současného stavu monumentu s jeho kresbou v *Codexu Pighianus* (fol. 1r a fol. 2v), dostupném na stránce tohoto monumentu na <https://census.bbaw.de> pod číslem 158026.

74) *CIMRM* 413b.

75) Coarelli 1979: 73.

76) *CIMRM* 418 = *CIL* VI, č. 700 = EDR158685.

77) Aronen 1985: 82–83.

78) Viz například [007-Syr-M-009] výše z mithraea v Sidónu.

Mithrova kultu a mithraea na kapitolské tvrzi.⁷⁹ Tento podpůrný argument je však velmi slabý a soška bohyně Hekaté může být vyřazena ze seznamu relevantních nálezů.

Hypotézu o existenci třetího [Rom-M-07] mithraea (mithraeum III)⁸⁰ v oblasti kapitolského pahorku podpořil nález [Rom-M-07-001] reliéfu s vyobrazením tauroktonie⁸¹ (0,56 × 0,86 m), který byl objeven v roce 1872 poblíž *Salita delle Tre Pile*, schodů vedoucích na Kapitol a situovaných oproti kostelu *Santa Maria d'Aracoeli*. Vyobrazení tauroktonního motivu je standardní a zobrazuje Mithru v okamžiku usmrcení býka, jehož oháňka se proměňuje v obilné klasy. Mithra upírá svůj pohled směrem k havranovi sedícímu na okraji jeskyně. Z dalších zvířat jsou přítomni pes, had a štír. Scéna je lemována dvěma světloňoši stojícími se zkříženými nohama na kamenných blocích, Cautem vlevo a Cautopatem vpravo. V horních rozích jsou zobrazeny busty Slunce s paprscitou čelenkou a Měsíce s měsíčním srpkem za hlavou.

Ze tří výše uvedených hypotetických mithraeí lze za nejlépe podloženou pokládat existenci mithraea *Arx Capitolina*, které prameny výslovně spojují s monumentem prokazatelně mithraistického charakteru, tedy s masivním tauroktonním reliéfem. Jeho existenci pokládám za pravděpodobnou, byť ne zcela jednoznačně prokázanou, protože dané místo bylo koncem 16. století zničeno, zřejmě v důsledku stavby *Palazzo del Museo Capitolino*. Existenci dvou dalších mithraeí, *Lo Perso* a *Salita delle Tre Pile*, pokládám za možnou, ale spornou. V případě mithraea *Lo Perso* je spojitost „jeskyně“ s Mithrovým kultem dokládána problematickým a patrně padělaným nápisem. V případě mithraea *Salita delle Tre Pile* je jeho existence odvozována z pouhého nálezu tauroktonního reliéfu, ten však nebyl nalezen *in situ* a místo jeho předchozího umístění zůstává neznámé.

[Rom-M-08] Colle Palatino, mitreo del [5 E6]

V roce 1886 byly na severním svahu Palatinu v prostoru mezi jeho vrcholkem a ulicí *Via San Teodoro* nalezeny [Rom-M-08-001] dvě párové sochy mithraistických světloňošů Cauta (výška 0,47 m) a Cautopata (výška 0,51 m).⁸² Obě sochy zobrazují světloňoše v podobě mladíků v oděvu východního stylu s fryžskými čapkami na hlavách, s pochodněmi v rukou směřujícími příslušným směrem a v postoji se zkříženými nohama. U nohou Cauta se nachází vyobrazení kohouta. Pták byl ztvárněn také u nohou Cautopata, vzhledem k jeho poškození je nicméně určení konkrétního ptačího druhu obtížné: mohlo se jednat rovněž o kohouta nebo o sovu.⁸³ Obě sochy nesly stopy po původním nátěru červenou barvou. Rodolfo Lanciani, který o nálezů těchto soch poprvé informoval, uvádí, že byly nalezeny v pozůstatcích antické budovy s několika místnostmi, z nich jedna podle něj sloužila jako mithraeum.⁸⁴ Vzhledem k absenci podrobnějších archeologických informací je však nemožné tuto Lancianio domněnku potvrdit. Coarelli toto mithraeum ve svém výčtu římských mithraeí uvádí,⁸⁵ Griffithova nicméně zastává opatrnější postoj a řadí jej mezi odmítnutá mithraea,⁸⁶ což je vzhledem ke stavu dostupné pramenné základny patrně vhodnější postup. Hypotetické mithraeum z Palatinu řadím mezi možné, ale sporné mithraistické objekty.

79) Luciani 2018a: 213.

80) Canciani 2022: č. 188c (s. 161).

81) *CIMRM* 417 = Visconti 1872–1873 = Jones 1926: č. 6 (s. 259) a tab. 101 = Canciani 2022: č. 190 (s. 162–163).

82) *CIMRM* 431.1–2 = *TMM* II, č. 21 (s. 206) a obr. 33–34 = Caetani-Lovatelli 1892: 226–234 a tab. X = Canciani 2022: č. 196a–b (s. 167–168).

83) Sova se ve spojení s Cautopatem objevuje například na reliéfu s vyobrazením tauroktonie z mithraea v *Castra peregrina*, viz [Rom-M-04-007] výše.

84) Lanciani 1886a: 123.

85) Coarelli 1979: č. 30.

86) Griffith 1993: 123.

[Rom-M-09] Crypta Balbi, mitreo della [5 D5]

Během archeologických vykopávek v místech poblíž exedry Balbovy krypty (*Crypta Balbi*), která byla součástí Balbova divadla (*Teatro di Balbo*),⁸⁷ bylo v roce 2000 v prostorách bytového domu z období vlády císaře Traiana objeveno mithraeum.⁸⁸ Jedna z přízemních místností (31,5 × 12 m) v jižní části budovy byla vyhrazena kultickému užívání a opatřena klenutým stropem, bočními lavicemi a výklenkem v zadní stěně místnosti. Boční stěny byly původně vyzdobené freskami, ze kterých se ale zachovaly pouze nepatrné zlomky.⁸⁹ Mithraeum bylo s největší pravděpodobností založeno na konci 2. století nebo na počátku 3. století.⁹⁰ Na konci 3. století nebo na počátku 4. století pak prošlo přestavbou a renovací,⁹¹ kdy byl jeho strop snížen a dosavadní výzdoba stěn zabílena, aby poskytla prostor novým freskám, které však typologicky odpovídaly výzdobě celého komplexu.⁹² Na základě nálezů keramiky je možné usuzovat, že mithraeum fungovalo až do pozdního 4. století, kdy bylo opuštěno, a v polovině 5. století definitivně zničeno i se svým zbylým vybavením.⁹³ Prostory byly zasypány sutí, zarovnaný se zemí a na jejich místě byly vybudovány stáje.

Mithraeum a jeho nálezy, které se v současné době nachází v těchto místech vybudované budově Národního muzea v Římě, nebyly doposud souhrnně publikovány.⁹⁴ Na základě dílčích studií a informací jsou známy následující artefakty: [Rom-M-09-001] fragment malého reliéfu s vyobrazením tauroktonie⁹⁵ (0,24 × 0,09 m). Zachováno je tělo Mithry s vlajícím pláštěm a hlava býka, havran sedící na Mithrově plášti a busty Slunce a Měsíce v příslušných rozích; [Rom-M-09-002] fragment sochy Cauta⁹⁶ (výška cca 0,4 m); [Rom-M-09-003] hlava sochy bytosti se lví hlavou⁹⁷ (výška cca 0,13 m); [Rom-M-09-004] busta zobrazující Mithru nebo Cautopata⁹⁸ (výška cca 0,15 m); [Rom-M-09-005] keramické lampy, některé s vyobrazením slunečního božstva;⁹⁹ [Rom-M-09-006] tři fragmenty glazovaného kratéru, pravděpodobně s motivem tančící bohyně Viktorie;¹⁰⁰ [Rom-M-09-007] zvířecí kosti.¹⁰¹

[Rom-M-10] Foro di Nerva, mitreo del [5 E5]

Ve 30. letech 20. století byl během vykopávek v místě fora císaře Nervy objeven trojúhelníkový [Rom-M-10-001] reliéf s nápisem¹⁰² (0,39 × 0,3 × 0,03 m), v jehož středu se nachází po umělecké stránce jednoduché vyobrazení Slunce s paprscitou čelenkou oděné do dlouhého splývajícího pláště. Pravá ruka božstva je pozvednutá, v levé ruce svírá předmět podobný glóbu. Pod postavou Slunce se nachází hlava patrně zobrazující bohyni Lunu. Na okrajích reliéfu je vyveden nápis, jehož znění je obvykle rekonstruováno v podobě [*Si*]mulacrum restitu/tum deo Soli Invicto / [*s*]acratis speleus (sic!) patet AP („Tento

87) Balbovo divadlo a přilehlá Balbova krypta byly vybudovány v roce 13 př. n. l. na Martově poli Luciem Corneliem Balbem mladším, který v roce 21 př. n. l. zastával funkci prokonzula v římské provincii Africa.

88) Ricci 2004 = Sagui 2004 = Sagui & Coletti 2004 = Canciani 2022: č. 192 (s. 163–164).

89) Moormann 2011: 268.

90) Ricci 2004: 160–161.

91) Ricci 2004: 162.

92) Moormann 2001: 268.

93) Ricci 2004: 164.

94) Fotografie níže uvedených monumentů [Rom-M-09-001], [Rom-M-09-002], [Rom-M-09-003] a [Rom-M-09-004] jsou k dispozici na webových stránkách věnovaných tomuto mithraeu, viz <https://www.angolohermes.com/luoghi/lazio/Roma/Crypta_Balbi/mitreoBalbi.html> [10. 9. 2022].

95) Ricci 2004: 164 = Canciani 2022: č. 192a (s. 164). Tento nálezy s definitivní platností potvrdil využívání odkrytých prostor jako mithraea.

96) Ricci 2004: 164 = Canciani 2022: č. 192c (s. 164).

97) Ricci 2004 = B 13 = Canciani 2022: č. 192b (s. 164).

98) Ricci 2004: 164 = Canciani 2022: č. 192d (s. 165).

99) Sagui 2004: 173–175 a obr. 15–17.

100) Sagui 2004: 169–173 a obr. 7–8 = Sagui & Coletti 2004: 253–256 = Martini 2015: 69–70 a obr. 22–23 = Canciani 2022: č. 192e (s. 165). Tento kratér vykazuje typologickou podobnost s kratérem nalezeným v mithraeu na *Via Giuseppe Passalacqua*, viz [Rom-M-38-002] níže. Podle Martiniové (2015: 70) může namísto tančící bohyně Viktorie zobrazovat tančící mainadu a tudíž pocházet z prostředí Bakchových mystérií.

101) De Grossi Mazzorin 2004.

102) CIMRM 411 = Paribeni 1933: č. 133 (s. 478–480) a obr. = Canciani 2022: č. 186 (s. 160).

opravený obraz [je věnován] bohu Slunci neporazitelnému. Jeskyně je otevřena zasvěcencům...“).¹⁰³ EDR přichází s mírně inovovaným čtením, jeho rekonstrukce je nicméně v některých místech spekulativní: [Si]mulacrum restitu/tum deo Soli Invicto [Mith(rae)] / [s]acratis speleus patet a p[(ost)m(eridie)]. Na základě uměleckého stylu a paleografie je tento monument datován do 4. století. Jeho mithraistický status podporuje výskyt slova *speleum* (zde zkomoleného ve formě *speleus*), a proto jej řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické artefakty. Otázkou nicméně zůstává, zda lze tento náález spojovat s existencí mithraea v místech Nervova fora. Coarelli s jeho existencí počítá,¹⁰⁴ Griffithová je nicméně řadí mezi odmítnutá mithraea.¹⁰⁵ Hypotetické mithraeum z Fora císaře Nervy řadím mezi možné, ale sporné mithraistické objekty.

[Rom-M-11] Ospedale di San Giovanni, mitreo del [5 F6]

Během archeologických vykopávek, které provázely výstavbu nemocničního komplexu svatého Jana (*Ospedale San Giovanni*) v blízkosti baziliky sv. Jana v Lateráně, byly objeveny také pozůstatky římské budovy. Informace o tomto objektu, dnes již neexistujícím, jsou poměrně kusé a pocházejí výhradně z článku archeoložky Valney Santy Marie Scrinariové, která archeologické práce probíhající v této lokalitě vedla. Jednu z místností obdélníkového půdorysu (7 × 3,7 m) v této budově Scrinariová identifikovala jako mithraeum,¹⁰⁶ a to na základě přítomnosti pódíí kolem delších stěn místnosti, jejího klenutého stropu a především [Rom-M-11-001] zbytků freskové malby situované uvnitř lunety umístěné v zadní stěně místnosti naproti vchodu, na které rozeznala sotva znatelné obrysy tauroktonie.¹⁰⁷ Podle Scrinariové se mithraeum nacházelo v místech bývalé spojovací chodby propojující dvě sýpky, později přestavěné do podoby podzemní cisterny.¹⁰⁸ K přestavbě mělo dojít na konci 3. století, což s největší pravděpodobností představuje *terminus post quem* pro existenci případného mithraea. Existence mithraea *Ospedale San Giovanni* nicméně není přijímána bez výhrad. Problém představuje především skutečnost, že v místech, kde se mělo nacházet, nebyly nalezeny žádné další předměty ikonografické nebo epigrafické povahy, které by identifikaci odkrytých prostor jako mithraea podpořily. Co se fresky s vyobrazením tauroktonie týče, dostupné fotografie její identifikaci neumožňují. Potvrzení její existence je tak zcela závislé na dnes neověřitelném pozorování Scrinariové.¹⁰⁹ Mithraeum *Ospedale San Giovanni* proto řadím mezi možné, ale sporné mithraistické objekty.

[Rom-M-12] Palazzo Barberini, mitreo del [5 E3]

V roce 1936 bylo během hloubení základů v zahradě Barberiniho paláce (*Palazzo Barberini*) nalezeno mithraeum,¹¹⁰ umístěné v jedné z místností rozsáhlejšího komplexu budov, který se bohužel nepodařilo kompletně prozkoumat. Zdá se, že mithraeum bylo součástí kryptoportika náležícího k jedné z bohatých rezidencí lemujících římskou ulici nazývanou *Alta Semita*. Ústřední síň mithraea měřila 11,83 m na délku a 6,25 m na šířku a byla opatřena klenutým stropem o maximální výšce 4,42 m s lunetovými okny, která byla v průběhu přeměny místnosti na mithraeum zaslepena. Po obou bocích ústřední síně se nacházela boční pódia s horní plochou mírně stoupající směrem ke stěně (výška 0,83 m), z nichž levé bylo výrazně širší než pravé (2,45 m versus 1,4 m). Na okrajích levého pódia se nacházely čtyři podpěrné slou-

103) *CIMRM* 412 = *AE* 1934, č. 156 = HD026932 = EDR073234 = Canciani 2022: č. 186 (s. 160).

104) Coarelli 1979: č. 25. Mezi epigraficky doložená mithraea jej řadí rovněž Manfred Clauss (1992: 22, pozn. 83).

105) Griffith 1993: 120–122.

106) Scrinari 1979 = Griffith 1993: 39–41 = Coarelli 1979: č. 11 = Canciani 2022: č. 156 (s. 137). Do svého seznamu jej zahrnuje rovněž Manfred Clauss (1992: 16 a 26), který ve svém přehledu mylně přiřazuje k tomuto mithraeu jeden nalezený nápis a jednoho identifikovatelného mithraistu. Článek Scrinariové bohužel neobsahuje některé základní údaje, jako jsou doba nálezů (ale viz Canciani 2022: 137, která uvádí jako dobu nálezů rok 1974) nebo mapa objektu a jeho vztahu k dalším místnostem domu, ve kterém se nacházelo, či dalším stavbám v této lokalitě.

107) Scrinari 1979: 223 a obr. 4 a 6 = Canciani 2022: č. 156a (s. 137–138).

108) Scrinari 1979: 220.

109) Schuddeboom 2016: 240.

110) *CIMRM* 389 = Gatti & Annibaldi 1945 = Griffith 1993: 77–81 = Coarelli 1979: č. 17 = Canciani 2022: č. 175 (s. 150).

py. V zadní stěně místnosti byl ve výšce pódíí umístěn výklenek (2,15 × 1,03 m) a v něm nejvýznamnější artefakt nalezený v tomto mithraeu: [Rom-M-12-001] velká freska s vyobrazením tauroktonie,¹¹¹ která kromě ústřední scény znázorňuje rovněž výjevy z Mithrova posvátného příběhu. Ve středu tauroktonní kompozice se objevuje Mithra zabíjející býka, jehož ocas se proměňuje v obilné klasy. Bůh je oblečen do zelené tuniky a kalhot a do červeného pláště, na němž je vyobrazeno sedm hvězd. Dalších sedm hvězd je vidět na vnitřní stěně jeskyně, ve které se oběť býka odehrává. Ze zvířat jsou přítomni pes a had v obvyklé pozici u krvácející rány, štír v blízkosti býčích varlat a havran sedící na okraji jeskynní klenby. Tauroktonní výjev je lemován dvěma světloňši v červených oděvech východního stylu s červenými fryžskými čapkami se zelenou špičkou na hlavách. Cautes je situován vlevo, Cautopatés vpravo. Nohy světloňšů nejsou zkřížené. Pod špičkou Cautopatovy pochodně je zobrazen malý a neurčitý trojúhelníkový předmět červené barvy. Nad tauroktonní scénou se nachází oblouk sestávající z dvanácti znamení zvěrokruhu, počínající Beranem vlevo a končící Rybami vpravo. Sekvence dvanácti znamení zvířetníku je uprostřed přerušena vyobrazením glóbu, na kterém se nachází stojící nahá postava s hadem obtočeným kolem těla. Přestože hlava této postavy v důsledku poškození chybí, s téměř naprostou určitostí se jednalo o ztvárnění mithraistické bytosti se lví hlavou.¹¹² Nad zvěrokruhem je znázorněn oblouk jeskynní klenby se sedmi oltáři, které se střídají se stromy, nejspíše cypřiši. V horních rozích fresky jsou ztvárněny obvyklé busty Slunce a Měsíce. Kolem hlavy Slunce se nachází aureola a členka s paprsky, z nichž jeden směřuje k Mithrovi plášti a na své cestě protíná znamení Kozorooha (znamení zimního slunovratu) a špičku vztyčené Cautovy pochodně. Bohyně Luna je oblečena do zelenomodrého chitónu s aureolou kolem hlavy. Po bocích centrálního panelu se nachází deset panelů s vyobrazením scén z Mithrova posvátného příběhu, po pěti na každé straně. Ve sloupci vlevo odshora dolů můžeme vidět: i) Jupitera bojujícího s gigantom s nohama v podobě hadů; ii) ležícího Oceana; iii) zrození Mithry ze skály za přítomnosti obou světloňšů; iv) zázračné vytrysknutí vodního pramene; v) Mithru nesoucího na zádech býka. Na pravém sloupci se potom, znovu ve směru odshora dolů, nacházejí: vi) hostina několika osob ležících kolem trojnožky s pokrmy; vii) výstup Mithry na čtyřspřeží boha Slunce; viii) uzavření přátelství mezi Mithrou a Sluncem u oltáře; ix) Mithra jako Atlas podpírající nebeskou klenbu; x) ponížení Slunce.

Z dalších nálezů učiněných uvnitř mithraea je možné zmínit: [Rom-M-12-002] desku s nápisem¹¹³ (0,3 × 0,3 m), která se nachází v pravé části vyvýšeného pódia výklenku v zadní stěně místnosti. Nápis je dobře čitelný a zní: *Yperanthes / basem Inbicto / donum / dedit*. Deska se nachází v červeném rámu a nese stopy červené a modré barvy; [Rom-M-12-003] oltář¹¹⁴ (0,8 × 0,6 m) s mramorovým obložení, nacházející se v uličce před výklenkem v zadní stěně místnosti mithraea; [Rom-M-12-004] fresku¹¹⁵ s vyobrazením jedné stojící a jedné klečící postavy, která s největší pravděpodobností znázorňuje iniciační scénu. Freska se nachází na sloupu v levém pódii nejbližší výklenku; [Rom-M-12-005] fresku¹¹⁶ s vyobrazením stojící postavy s vavřínovým věncem, nesoucí v levé ruce ovoce. Malba se nachází na druhém sloupu v levém pódii směrem od výklenku; [Rom-M-12-006] čtyři *graffiti* v následujícím znění a podobě: a) řecký psaný nápis *ὑπαγγελίε* na stěně naproti vchodu, konkrétně na líci pilíře vpravo od výklenku;¹¹⁷ b–c) latinský nápis *Macarius*, napsaný dvakrát, na levé stěně nad pódiiem;¹¹⁸ d) obtížně čitelný latinský nápis,¹¹⁹ u kterého byla navržena čtení *Acontio / sum* (Guarducci) nebo *S. Concio* (nebo *Coreio*) / *Sumph(oro)* (Solin). Nápis se nachází na pravé stěně nad pódiiem.

111) *CIMRM* 390 = Gatti & Annibaldi 1945: 102–107 = Vermaseren 1982: 12–15 a tab. XI–XVI = Canciani 2022: č. 175a (s. 150–152).

112) B 46.

113) *CIMRM* 391 = Gatti & Annibaldi 1945: 102 = *AE* 1948, č. 100 = HD021654 = EDR073704 = Canciani 2022: č. 175g (s. 153).

114) *CIMRM* 392.

115) *CIMRM* 393 = Gatti & Annibaldi 1945: 107 = Vermaseren 1982: tab. XIX = Canciani 2022: č. 175b (s. 152).

116) *CIMRM* 394 = Gatti & Annibaldi 1945: 108 = Vermaseren 1982: tab. XVIII = Canciani 2022: č. 175c (s. 152).

117) Guarducci 1979b: č. 1 (s. 187–188) a obr. 1 a 4.a = Solin 1979: č. 4 (s. 141–142) a obr. 4 a nákr. č. 4 = *AE* 1980, č. 59c = Canciani 2022: č. 175f (s. 152–153).

118) *CIMRM* 395 = *AE* 1980, č. 59a–b = Guarducci 1979b: č. 2–3 (188) a obr. 2 a 4b = Solin 1979: č. 2–3 (s. 140–141) a obr. 2–3 a nákr. 2–3 = HD005430 = EDR077496/EDR161421 = Canciani 2022: č. 175d (s. 152).

119) Guarducci 1979b: č. 4 (s. 188) a obr. 3 a 4c = Solin 1979: č. 5 (s. 142) a obr. 5 a nákr. 5 = *AE* 1980, č. 59d = HD005433 = EDR077497 = Canciani 2022: č. 175e (s. 152) [s chybným přepisem ve formě *Ascontio*].

Co se datuje budovy, ve které se mithraeum nacházelo, týče, archeologové rozpoznali čtyři stavební fáze, přičemž mithraeum bylo v jedné z místností instalováno až ve fázi III, která časově spadá do druhé poloviny 2. století. Ve fázi IV, která je kladena do období vlády severovské dynastie, nejspíše na počátek 3. století, bylo levé pódium osazeno čtyřmi podpěrnými pilíři. Freska s vyobrazením tauroktonie byla původně datována do druhé poloviny 2. století. Důkladná analýza této malby a rovněž její komparace s freskami s vyobrazením tauroktonie z mithraeí v Marinu a Santa Maria Capua Vetere, kterou provedl Paul Meyboom, však vedla k návrhu pozdějšího data vzniku, a to v období 225–250.¹²⁰ Počátek fungování mithraea lze proto klást do období 150–250. Přesná doba opuštění mithraea není známa, z jeho stavu zachovalosti v době nálezů však vyplývá, že nebylo násilně zničeno.

[Rom-M-13] Palazzo dei Musei, mitreo del [5 D6]

Mithraeum *Palazzo dei Musei* (známé též jako mitreo del Circo Massimo nebo mitreo del Foro Boario) bylo objeveno v roce 1931.¹²¹ Nacházelo se v císařské budově situované v blízkosti startovacích bran Velkého cirku, která sloužila jako technické zázemí pro organizaci her. Mithraeum vzniklo odstraněním částí dlouhých stěn tří paralelně umístěných suterénních místností, což přispělo k netypickému rozdělení ústřední síně mithraea do tří oddělených sektorů. Mithraeum se nacházelo v prostorách pod schodištěm a mělo klenutý strop, který se do současné doby nedochoval. Jeho rozměry byly v důsledku sekundárního využití existujících místností rovněž netypické, neboť spíše než charakteristický obdélníkový půdorys vykazovalo půdorys mírně nepravidelného čtverce o rozměrech stran přibližně 10,5 × 9,5 m.¹²²

V prostorách mithraea byly učiněny následující nálezy: [Rom-M-13-001] reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem¹²³ (0,87 × 1,64 m), jehož okraje jsou ohraničené dvěma zdobenými sloupy v reliéfním provedení, jejich hlavice kopírují směřování pochodní světloňů (v případě levého sloupu se nachází hlavice nahoře, v případě pravého dole). Jeskynní kolorit scény je naznačen pomocí skalního výběžku v levé části desky, ze kterého v horní části vystupuje hlava boha Slunce se sedmi paprsky kolem hlavy. Na skále pod bustou Slunce se nachází vyobrazení ještěrky. V protilehlém rohu je umístěno vyobrazení busty bohyně Luny s měsíčním srpkem za zády. V prostoru mezi Mithrovou hlavou a bustou bohyně Luny se nacházejí čtyři hvězdy. Hlavní část panelu zobrazuje Mithru usmrcujícího býka v obvyklém postoji. Býkův ocas se proměňuje v jeden obrovský obilný klas. Na špičce Mithrovy fryžské čapky se nachází vyobrazení hvězdy. Kromě dvou světloňů stojících po boku této scény, Cauta vlevo a Cautopata vpravo, se nalevo od Cauta nachází vyobrazení Mithry nesoucího na ramenou býka, kterého drží za zadní nohy (*transitus*). Před předními nohama neseného býka se plazí had. Z dalších zvířat jsou přítomni pes, had a štír v obvyklých pozicích, havran je zobrazen v sedě na skalnatém výběžku v blízkosti busty boha Slunce. Zajímavým detailem je, že havran drží v zobáku okraj Mithrova vlajícího pláště. Nápis na horním lemu reliéfu prozrazuje, že tento artefakt (označený jako *typum*) věnoval *Deo Soli Invicto Mithrae* dle svého slibu muž jménem Titus Claudius Hermes;¹²⁴ [Rom-M-13-002] reliéf s vyobrazením tauroktonie¹²⁵ (0,48 × 0,62 × 0,12 m), který zobrazuje Mithru zabíjejícího býka bez přítomnosti světloňů. Mithrův pohled směřuje k obličejí boha Slunce s paprscitou čelenkou v levém horním rohu. V protilehlém rohu se nachází busta bohyně Luny s měsíčním srpkem za zády. Ze zvířat jsou přítomni pes, had, štír a havran sedící na skalnatém okraji jeskyně. Ocas býka se patrně proměňuje v obilné klasy (pro malý rozměr reliéfu je tento detail nezřetelný). Na reliéfu se zachovaly zbytky původních barev (včetně zlaté barvy na Mithrově hlavě); [Rom-M-13-003] malý reliéf

120) Mayboom 1982: 46.

121) *CIMRM* 434 = Coarelli 1979: č. 31 = Griffith 1993: 124–130 = Pietrangeli 1940 = Canciani 2022: č. 198 (s. 168–169).

122) Přesné rozměry se bohužel nenachází v žádné z publikovaných archeologických zpráv. Schuddeboom (2016: 239, pozn. 93) uvádí výše uvedený odhad učiněný na základě Pietrangeliho nákresů.

123) *CIMRM* 435/436 = *AE* 1933, č. 96 = HD023883 = EDR073200 = Canciani 2022: č. 198b (s. 169–170).

124) Poslední dvě písmena ve jméně Herm[.] byla vymazána, snad v důsledku chyby kameníka, a opravena pomocí záplaty z malty, která se ale nedochovala. Jméno můžeme rekonstruovat jako Hermes nebo Hermas.

125) *CIMRM* 437 = Canciani 2022: č. 198c (s. 170).

s vyobrazením Cauta¹²⁶ (0,11 × 0,13 × 0,05 m); [Rom-M-13-004] mramorová hlava hada¹²⁷ (délka 0,095 m), nejspíše fragment z vyobrazení tauroktonie nebo zrození Mithry ze skály; [Rom-M-13-005] sloup¹²⁸ (1,015 × 0,14 m) přelomený na dva kusy a nesoucí vyobrazení hlavy boha Slunce s paprscitou čelenkou; [Rom-M-13-006] fragment¹²⁹ (0,153 × 0,08 m) spodní části sochy bohyně Minervy; [Rom-M-13-007] malý podstavec¹³⁰ (0,135 × 0,075 m) pro sochu bohyně Venuše, ze které se zachovaly pouze chodidla a na pravé straně na zemi stojící džbán; [Rom-M-13-008] fragment sochy¹³¹ muže v pancíři a plášti; [Rom-M-13-009] drobné nálezy¹³² v podobě zvířecích kostí, kančích tesáků, mramorových fragmentů, bronzových předmětů (například malého zvonku se železným srdcem), mincí, skleněných střepů, terakotových předmětů atd.; [Rom-M-13-010] lampa¹³³ s vyobrazením bohyně Victorie; [Rom-M-13-011] fragment velkého džbánu¹³⁴ (*dolium*) s vyobrazením dvou sloupů a mezi nimi stojícího mladíka hrajícího na flétnu a v levé ruce třímajícího hůl (nebo podobný předmět); [Rom-M-13-012] fragmenty malé lampy¹³⁵ s vyobrazením bohyně Luny; [Rom-M-13-013] lampa¹³⁶ s vyobrazením berana; [Rom-M-13-014] poškozená deska s nápisem¹³⁷ (0,33 × 0,45 × 0,05 m), který *Soli Inuict[o Mithrae]* pořídil Publius Aelius Urbanus (nebo Urbicus) *sub A(ulo) Sergio Eutycho / sacerdote* („Pod dohledem kněze Aula Sergia Eutycha.“); [Rom-M-13-015] fragment desky s nápisem¹³⁸ (0,225 × 0,37 × 0,07 m), kterou *Daeco / Inuicto* pořídil Lucius Reminius Fortunatus. Na okraji lomu, který prochází místem, kde se původně nacházel střed desky, je viditelný fragment vyobrazení hvězdy; [Rom-M-13-016] fragment desky ve dvou kusech s nápisem¹³⁹ (rozměry neznámé, tloušťka 0,06 m), na kterém čteme *Subsed[e]nte / [-] Cossio [A]tiniano patre* (čtení jména Atinianus na druhém řádku je nejisté); [Rom-M-13-017] fragment desky s nápisem,¹⁴⁰ na kterém čteme *L(ucius) Mo[---] / Magn[us] / dev[otus]* (čtení slova na třetím řádku je opět nejisté); [Rom-M-13-018] fragment desky s nápisem,¹⁴¹ který může být pozůstatkem datace skrze odkaz ke dvacátému držení tribunátu, což by dobu zhotovení nápisu kladlo do období vlády císaře Traiana nebo Hadriana (toto čtení je nicméně velmi nejisté); [Rom-M-13-019] *graffiti* na stěně mithraea¹⁴² (plocha 0,18 × 0,24 m, výška písma 0,015 × 0,07 m), jehož interpretace je nejednoznačná. Heikki Solin navrhl čtení *magicas / inbictas / cede Degentio* („Neporovnatelné umění Mágů předej Degentiovi“), Margherita Guarducciová potom *magicas / inbiti fas. / ey bene, Gentio, / Aternius, / Biro* („Je dovoleno vstoupit do obřadů Mágů. Ať žijí Gentius, Aternius, Biro!“).¹⁴³ Na dostupné fotografii je jasně patrný pouze první řádek, na kterém se nachází zřetelné *magicas*, a to ve významu „umění“ nebo „obřady“ mágů, zde nejspíše chápaných jako perských kněží a nikoli jako *magi*, tedy v řecko-římském světě působících praktikantů magie;¹⁴⁴ [Rom-M-13-020] malá deska s nápisem (rozměry neznámé),¹⁴⁵ ze kterého jsou rozpoznatelná pouze písmena *allim*.

126) CIMRM 438 = Canciani 2022: č. 198k (s. 172).

127) CIMRM 439.

128) CIMRM 440 = Canciani 2022: č. 198h (s. 171).

129) CIMRM 441 = Canciani 2022: č. 198i (s. 171).

130) CIMRM 442 = Canciani 2022: č. 198i (s. 171).

131) CIMRM 443 = Canciani 2022: č. 198i (s. 171).

132) CIMRM 444 = Canciani 2022: č. 198i (s. 171).

133) CIMRM 445 = Canciani 2022: č. 198i (s. 171).

134) CIMRM 446 = Canciani 2022: č. 198j (s. 172).

135) CIMRM 447.

136) CIMRM 448.

137) CIMRM 449 = AE 1946, č. 87 = HD022486 = EDR073558 = Canciani 2022: č. 198d (s. 170–171).

138) CIMRM 450 = AE 1946, č. 88 = HD022489 = EDR073559 = Canciani 2022: č. 198e (s. 171).

139) CIMRM 451 = AE 1946, č. 89 = HD022492 = EDR073560 = Canciani 2022: č. 198f (s. 171).

140) CIMRM 452 = EDCS-51000117 = Canciani 2022: č. 198g (s. 171).

141) CIMRM 453 = EDCS-51000118 = Canciani 2022: č. 198i (s. 171).

142) CIMRM 454 = AE 1980, č. 58b = Solin 1979: č. 1 (s. 137–140) = Guarducci 1979a = Solin 1982 = Canciani 2022: č. 198a (s. 169).

143) Clauss (1992: 28 a pozn. 114) pokládá *graffiti* za natolik špatně čitelné, že tato hypotetická jména – zcela oprávněně – nezahrnuje do svého seznamu doložených *cultores Mithrae*.

144) Beck 1984: 2027.

145) CIMRM 455 = EDCS-51000119 = Canciani 2022: č. 198i (s. 171).

[Rom-M-14] Palazzo del Grillo, mitreo del [5 E4]

Existence mithraea v místech, kde se v současné době nachází Grillův palác (*Palazzo del Grillo*), byla poprvé vzata v potaz Filippem Coarellim, který jej začlenil do svého seznamu římských mithraeí.¹⁴⁶ Pro tento závěr však neexistují žádné přesvědčivé doklady. Hypotéza o existenci mithraea v Grillově paláci je, jak se zdá, založena na stručné Vermaserenově zprávě o nálezu [Rom-M-14-001] fragmentu s vyobrazením tauroktonie¹⁴⁷ (0,7 × 0,5 × 0,06 m), který byl objeven v roce 1928 komtesou de Robilant ve sklepení, ve kterém se nacházela suť a stavební materiál z doby stavby paláce. Vermaseren, který byl o její existenci informován Franzem Cumontem, ji spatřil během své návštěvy Říma zazděnou ve zdi v zahradách Grillova paláce. Podle jeho popisu zchovalou část tvořila pravá strana reliéfu s vyobrazením hlavy býka, Cauta a bustou bohyně Luny v horním rohu. Tento monument bohužel představuje jeden z mnoha „přeludů“ zařazených do Vermaserenova korpusu. Fragment z Grillova paláce nebyl nikdy oficiálně publikován, k dispozici není žádná jeho obrazová reprodukce a jeho další osudy zůstávají neznámé. Za těchto okolností je možné hypotézu o existenci mithraea v Grillově paláci odmítnout jako neopodstatněnou.¹⁴⁸

[Rom-M-15] Palazzo imperiale in Palatino, mitreo del [5 D6]

Ve svém výčtu římských mithraeí zmiňuje Filippo Coarelli rovněž *mitreo del Ponte Emilio*,¹⁴⁹ jehož existenci vyvozoval na základě objevu tří monumentů na březích řeky Tibery v blízkosti místa, kde se nacházejí pozůstatky nejstaršího římského kamenného mostu známého jako *Pons Aemilius* (dnes nazývaného *Ponte Rotto*). Jedná se o následující artefakty: [Rom-M-15-001] podstavec s nápisem¹⁵⁰ (1,175 × 0,74 × 0,378 m), který *Soli Invicto / Mithrae* pořídil propuštěnec Marcus Aurelius Stertinius Carpus společně se svým otcem Carpem, jenž vykonával funkci *proc(urator) k(astrensis)*, a bratry Hermionem a Balbinem.¹⁵¹ Na základě přímluvy za bezpečí císaře Commoda lze tento monument datovat do rozmezí let 176–192; [Rom-M-15-002] deska s nápisem¹⁵² (rozměry neznámé), která tvořila epitaf Lucia Septimia Archelae,¹⁵³ propuštěnce tří císařů, tedy Septimia Severa, Caracally a Gety, kterou pořídil jménem svým a své ženy Cosie a svých propuštěnců a propuštěnkyň a jejich potomků. Zajímavá je v této souvislosti titulatura *pater et sacerdos invicti / Mithrae domus augustanae* („Otec a kněz Neporazitelného Mithry císařského paláce“), kterou Lucius Septimius Archelaus v souvislosti se svou osobou používá. Nápis lze na základě jmen císařů datovat do let 209–211 nebo do doby krátce pozdější; [Rom-M-15-003] malý oltář s fragmentárním nápisem¹⁵⁴ (rozměry neznámé) ve formě *Ara So/li [I]nvec/to (sic!) res/ti[tuta]*... Mithraistický charakter toho monumentu je nejistý, nebo Neporazitelné Slunce nelze, především v Říme, jednoznačně identifikovat s Mithrou.

Vzhledem k faktu, že tyto monumenty byly ve skutečnosti objeveny na různých místech a žádný z nich nebyl nalezen *in situ*, je možné Coarellioho hypotézu o existenci mithrea poblíž starého Aemiliova mostu odmítnout jako neopodstatněnou.¹⁵⁵ Druhý z výše uvedených nápisů dokládá uctívání Mithry v kontextu císařského paláce, kde tamější mithraeum zřejmě sloužilo potřebám členů domácnosti a císařské administrativy otrockého nebo propuštěnec-kého původu.¹⁵⁶ I když mithraeum samotné nebylo během vykopávek císařského komplexu

146) Coarelli 1979: č. 6.

147) *CIMRM* 375 = Canciani 2022: č. 171 (s. 148).

148) Griffith 1993: 74.

149) Coarelli 1979: č. 38.

150) *CIMRM* 510 = *TMM* II, č. 34 (s. 99) = *CIL* VI, č. 727 = Chioffi 2008: č. C1 (s. 262) = EDR129704 = Canciani 2022: č. 197 (s. 168).

151) V tomto případě lze s téměř naprostou jistotou vyloučit, že by označení *pater* a *fratres* odráželo kultickou terminologii a nikoli biologické příbuzenství, viz Clauss (1992: 18, pozn. 11); Chioffi 2008: 262.

152) *CIMRM* 511 = *TMM* II, č. 35 (s. 100) = *CIL* VI, č. 2271 = Hackethal 1968: 246 = EDCS-18200022 = Canciani 2022: č. 213 (s. 190).

153) Cumont a Vermaseren nedopatřením uvádí jméno dedikanta pouze ve formě Lucius Septimius.

154) *CIMRM* 512 = *TMM* II, č. 89a (s. 468) = *CIL* VI, č. 31031 = EDCS-18600608.

155) Griffith 1993: 160; Schuddeboom 2016: 239.

156) Je nicméně sporné, zda lze tento nápis chápat jako oporu pro tvrzení, že do Mithrova kultu byli osobně zaangażováni i římscí císařové, jak se někdy uvádí například v souvislosti s císařem Commodem, a že toto mithraeum mělo tudíž charakter oficiálního císařského mithraea fungujícího v rámci *sacra publica*.

na Palatinu objeveno, nápis Lucia Septimia Archelaa pro jeho existenci jasně hovoří. Toto mithraeum proto klasifikují mezi pravděpodobnými, i když ne zcela jednoznačně potvrzenými mithraistickými objekty.

[Rom-M-16] Palazzo Montecitorio, mitreo del [5 D3]

V roce 1907 byly pod Montecitorijským palácem (*Palazzo Montecitorio*) nalezeny [Rom-M-16-001] fragmenty reliéfu s vyobrazením tauroktonie¹⁵⁷ (výška cca 0,9 m), zhotoveného ze sádry. V současné době se tento artefakt nachází ve sbírkách městské galerie Liebieghaus v německém Frankfurtu nad Mohanem. Z reliéfu se zachovala větší část Mithry a býka s hlavou psa poblíž rány a postavy Cauta (část od pasu nahoru) a Cautopata (téměř kompletní postava s chybějící levou nohou). Kolem břicha býka se nachází obětní *dorsale*. Reliéf nese stopy původních barev: červenou barvou byly natřeny oděvy a čapky světloňošů a Mithrův plášť, Mithrův obličej pak byl pozlacen, podobně jako je tomu na velkém reliéfu s vyobrazením tauroktonie a Mithrově štukované hlavě z mithraea v *castra peregrinorum*.¹⁵⁸ I v tomto případě se Coarelliho předpoklad, že nález tauroktonie odpovídá existenci mithraea v místech Montecitorijského paláce,¹⁵⁹ jeví jako neopodstatněný.¹⁶⁰ Jde o izolovaný nález učiněný zjevně mimo svůj původní kontext, a toto hypotetické mithraeum tak lze vyřadit ze seznamu relevantních mithraistických objektů.

[Rom-M-17] Palazzo Primoli, mitreo del [5 C3]

Podobným „vzdušným mithraeem“ je mithraeum, které Filippo Coarelli¹⁶¹ spojuje s nálezem [Rom-M-17-001] mramorového reliéfu¹⁶² (0,34 × 0,3 × 0,13 m), objeveného patrně během výstavby Primoliho paláce (*Palazzo Primoli*) v místech ulice *Via Zanardelli*.¹⁶³ Reliéf zobrazuje dvě osoby stojící vedle sebe, jednu mužskou a druhou ženskou. Mužská postava (vlevo) je až na bederní roušku zcela nahá a kolem jejího těla se vine dvouhlavý had, jehož hlavy spočívají na ramenech bytosti. V obou rukách, které drží pevně přitisknuté k tělu, třímá egyptský *anch*. Dvě stuhy splývající vedle hlavy, která chybí, dokládají, že na ní nosil egyptský *nemes* (pokrývku hlavy typickou pro faraony). Po boku této bytosti stojí ženská postava, nepatrně menší, oděná v chitónu, který jí nechává odhalené levé ňadro. Ve zdvižené pravé ruce pravděpodobně držela *sistrum*. Mithraistický charakter tohoto monumentu je velmi nejistý. Cumont jej vyvozoval na základě podobnosti zobrazené mužské postavy s vyobrazeními mithraistické bytosti se lví hlavou, tento závěr však není, vzhledem k přítomnosti ženské postavy a zjevnému egyptskému charakteru monumentu, obecně přijímán. S největší pravděpodobností se jedná o římskou kopii monumentu zobrazující alexandrijského Aióna a Koré.¹⁶⁴ Za těchto okolností je existence mithraea v okolí Primoliho paláce krajně nepravděpodobná a může být vyřazeno ze seznamu relevantních mithraistických objektů.¹⁶⁵

[Rom-M-18] Phrygianum del Vaticano, mitreo del [5 A3]

V roce 1609 bylo během hloubení základů pro stavbu baziliky sv. Petra ve Vatikánu nalezeno několik oltářů nesoucích dedikace různým božstvům východního původu, převážně bohyni Velké Matce a Attidovi, které pocházejí z období 305–390. Obecně se předpokládá, že tyto oltáře dokládají existenci tzv. *phrygiana*,¹⁶⁶ svatyně bohyně Velké Matky, v místech dnešního

157) CIMRM 430 = Canciani 2022: č. 194 (s. 167).

158) Viz [Rom-M-04-004] a [Rom-M-04-007] výše.

159) Coarelli 1979: č. 29.

160) Griffith 1993: 117.

161) Coarelli 1979: č. 28.

162) CIMRM 419 = Cumont 1928.

163) Cumont 1928: 274–275.

164) Bortolin 2012: 162–163. Bortolinová reliéf z Primoliho paláce nezařazuje do svého katalogu monumentů zobrazujících mithraistickou bytost se lví hlavou.

165) Griffith 1993: 116.

166) Ohledně stavu našeho poznání týkajícího se vatikánského phrygiana, viz Liverani 2008.

Vatikánu. Tuto svatyni známe pouze z literárních pramenů, podle kterých se měla nacházet v místech takzvaného *Gaiana*, Caligulova divadla. Některé z nalezených oltářů jsou pak relevantní i pro poznání římského kultu boha Mithry, neboť jejich pořizovatelé ve výčtu svých kněžských funkcí a titulů uvádějí i ty, které souvisí s úctou prokazovanou právě tomuto původem perskému božstvu. Jedná se o: [Rom-M-18-001] oltář s nápisem¹⁶⁷ (rozměry neznámé), který byl zasvěcen *M(atrī) d(eum) M(agnae) I(daeae) / et Attidi Meno/tyranno* a který pořídil Caelius Hilarianus, *v(ir) c(larissimus)*, jenž ve výčtu svých kněžských funkcí uvádí rovněž *p(at)er s(acrorum) et hieroceryx / I(nvicti) M(ithrae)*. Nápis byl pořízen 15. května roku 377; [Rom-M-18-002] oltář s nápisem¹⁶⁸ (rozměry neznámé), který pořídil Ulpus Egnatius Faventinus, *v(ir) c(larissimus)*, a zasvětil jej *Dis Magnis*. Rovněž Ulpus Egnatius Faventinus jmenuje mezi svými kněžskými funkcemi titul *pater et hieroceryx d(ei) S(olis) I(nvicti) M(ithrae)*. Nápis byl pořízen 13. srpna 376. Tyto dva oltáře byly nalezeny spolu s dalšími artefakty v roce 1609; [Rom-M-18-003] oltář s nápisem¹⁶⁹ (1,11 × 0,73 × 0,525 m), zasvěcený *Diis magnis / M(atrī) d(eum) M(agnae) I(daeae) et / Attidi Sancto Menotyranno*, který pořídil další člen senátorské nobility, Alfinius Cepionius Iulianus Kamenius, *v(ir) c(larissimus)*. Nápis byl pořízen 19. července 374 a Alfinius Cepionius Iulianus Kamenius na něm ve výčtu svých kněžských rolí zmiňuje rovněž titul *pater et hieroceryx sacr(or)um S(olis) I(nvicti) / Mit(h)rae*. Tento oltář byl objeven v roce 1949 na Svatopetrském náměstí (*Piazza San Pietro*), nacházejícím se nedaleko místa nálezů dvou předchozích oltářů, ke kterým je řazen na základě podobného znění nápisu. Ve stejném roce byl potom poblíž kostela *San Lorenzo in Piscibus* v oblasti Vatikánu objeven také [Rom-M-18-004] fragment oltáře s nápisem¹⁷⁰ (0,52 × 0,3 × 0,49 m), který nese dedikaci *Diis M(agnis) / M(atrī) d(eum) M(agnae) I(daeae) et A[ttidi Meno]/tyranno*. Jeho pořizovatel, muž senátorského původu, nejspíše jménem [Sextius Rus]/ticus,¹⁷¹ uvádí ve výčtu svých titulů *v(ir) c(onsularis) [et inlust]ris pater p[atr]um dei In]victi Mithr[ae]--*.¹⁷² Vzhledem ke stavu zachovalosti tohoto nápisu jej řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nápisy.

Nález těchto oltářů, které nejsou zasvěceny Mithrovi, ale dokládají aktivitu jejich pořizovatelů v Mithrově kultu, neposkytuje dostatečnou oporu pro závěr, že v prostorách vatikánské svatyně bohyně Velké Matky a Attida fungovalo mithraeum. Filippo Coarelli jej sice ve svém výčtu římských mithraeí uvádí,¹⁷³ okolnosti nálezů jsou však slučitelné i s jinými interpretacemi. V úvahu připadá existence svatyně shromažďující dedikace Mithrovi v prostorech *phrygiana*, jak tomu bylo například v chrámu Jupitera Dolichena na Aventinu.¹⁷⁴ S největší pravděpodobností se však angažmá těchto příslušníků senátorské nobility v Mithrově kultu odehrávalo na jiných místech. Všechny z výše uvedených oltářů zmiňují *taurobolium* nebo *criobolium*, tedy typ oběti, který s Mithrovým kultem nijak nesouvisí, a Mithra je na nich nejspíše zmiňován pouze okrajově. Hypotetické mithraeum z vatikánské *phrygiana* proto vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických objektů.

167) *CIMRM* 513 = *CIL* VI, č. 500 = *CIL* VI, č. 30700d = D 4148 = *CCCA* III, č. 229 = Dubosson-Sbriglione 2018: č. 93 = EDR169592 = Canciani 2022: č. 209a (s. 187). Tento oltář je dnes pokládán za ztracený a je známý pouze na základě kresby a opisu Giacoma Grimaldiho z kodexu *Barberini latino* 2733, fol. 271r. Tato strana kodexu je dostupná v digitalizované formě na: <https://digi.vatlib.it/view/MSS_Barb.lat.2733.pt.2/0028> [10. 9. 2022]. Podrobnosti k osobě dedikanta viz *PLRE* I, s. 433 (Hilarianus 4).

168) *CIMRM* 514 = *CIL* VI, č. 504 = *CIL* VI, č. 30799h = D 4153 = *CCCA* III, č. 233 = Dubosson-Sbriglione 2018: č. 97 = EDR151218 = Canciani 2022: č. 209b (s. 187). Rovněž tento oltář je dnes pokládán za ztracený a je známý pouze na základě perokresby Pirra Ligoria ze 17. století. Podrobnosti k osobě dedikanta viz *PLRE* I, s. 325 (Faventinus 1).

169) *CIMRM* 515 = *AE* 1953, č. 238 = *CCCA* III, č. 241b = Dubosson-Sbriglione 2018: č. 114 = HD018716 = EDR073947 = Canciani 2022: č. 209c (s. 188). Podrobnosti k osobám dedikantů viz *PLRE* I, s. 177 (Camenius 1) a s. 474–475 (Kamenius 25).

170) *CIMRM* 378 = *CCCA* III, č. 378 = *CMRDM* I, č. 26 = *AE* 1953, č. 237 = HD018713 = EDR073946 = Canciani 2022: č. 209d (s. 188).

171) *PLRE* I, s. 479–480 (Julianus 37). Rekonstrukce jména dedikanta je nicméně nejistá. Manfred Claus (1992: 296) rekonstruuje jeho jméno jako [Pontius At]/ticus, viz *PLRE* I, s. 123 (Pontius Atticus 3).

172) Ale viz Buzzetti (1985: 392), který navrhuje jiné čtení ve formě [---]/*Dis Pater P[---]/[---]timite[---]*.

173) Coarelli 1979: č. 40.

174) Viz [Rom-M-31] níže.

[Rom-M-19] Piazza Dante, mitreo di [5 G5]

V roce 1874 byly v místech současného *Piazza Dante* objeveny pozůstatky římské stavby společně s několika monumenty mithraistického charakteru, které naznačují, že se v tomto případě mohlo jednat o mithraeum.¹⁷⁵ Odkrytá místnost měla obdélníkový půdorys o délce přibližně 20 metrů a šířce 6 metrů, podlahu vydlážděnou mozaikou z bílých *tesser* a klenutý strop. Uvnitř místnosti, uložené pod vrstvou dlaždic, byly nalezeny následující artefakty: velký [Rom-M-19-001] reliéf s vyobrazením tauroktonie¹⁷⁶ (1,25 × 0,9 × 0,085 m), který má podobu vápencové desky s rytinou. Scéna je vyobrazena obvyklým způsobem, s několika méně běžnými detaily. Mithra v oděvu východního stylu usmrcuje býka v jeskyni, jejíž okraje jsou lemovány dvěma stromy a světloňoši (Cautopatem vlevo, Cautem vpravo). V koruně stromu nalevo sedí havran. Z dalších zvířat jsou vyobrazeni pes, štír i had, ten však nesměřuje přímo k ráně na býkově krku, ale plazí se po zemi směrem k vyskakujícímu psovi. Oháňka umírajícího býka se proměňuje v obilné klasy a zdá se, že se na břichu zvířete nacházelo široké *dorsale* (obětní pás). V levém horním rohu se potom nachází obvyklá busta boha Slunce s paprskovitou členkou, jeden z paprsků je znázorněn jako prodloužený a směřující k Mithrovi pláští. V pravém horním rohu je vyobrazena busta bohyně Luny. Pod bustami těchto planetárních božstev se nacházejí busty dvou dalších postav nejasné identity, patrně Dioskurů. V dolních rozích pod tauroktonní scénou se objevuje vyobrazení dvou scén z Mithrova mýtu: ponížení Slunce (vlevo) a uzavření přátelství mezi těmito dvěma božstvy podáním pravic nad oltářem (vpravo). Pod tauroktonní scénou se rovněž nachází rytý nápis obvykle čtený jako *C(auto)p(a-ti) / Primus pater fecit.*¹⁷⁷ Reliéf nese stopy původních barev a je na základě stylu a paleografie datován do 4. století; [Rom-M-19-002] mramorová socha s vyobrazením tauroktonie¹⁷⁸ (0,88 × 0,78 m), která zachycuje pouze Mithru s pohledem upřeným vzhůru, býka a hada plazícího se na podstavci. Ostatní zvířata a další aktéři chybí. Socha rovněž postrádá Mithrovu ruku s dýkou a vlající plášť. Odlomena je také oháňka býka; [Rom-M-19-003] reliéf s vyobrazením zrození Mithry ze skály¹⁷⁹ (0,29 × 0,29 × 0,03 m), na kterém je božstvo ztvárněno nahé od kolen výše. Na hlavě má fryžskou čapku, v pravé ruce vztyčený nůž, v levé hořící pochodeň; [Rom-M-19-004] reliéf s vyobrazením Slunce¹⁸⁰ (0,29 × 0,25 × 0,03 m), na kterém je toto božstvo oblečeno do chlamydy a na hlavě má členku se sedmi paprsky. Pravá ruka božstva je vztyčena, s rozevřenou dlaní směrem k pozorovateli. V levé ruce třímá glóbus, za kterým se nachází bič. Vermaseren uvádí, že se na rubu obou posledně uvedených reliéfů nachází nápis stejného znění jako v případě reliéfu s vyobrazením tauroktonie.¹⁸¹ V tomto případě však jde o zjevný omyl, neboť žádný z dalších zdrojů tuto informaci neuvádí.¹⁸² Půdorys objevené místnosti a její klenutý strop společně s bohatostí nálezů naznačují, že se v případě této stavby skutečně jednalo o mithraeum, Visconti se však k této otázce definitivně nevyjádřil.¹⁸³ Hypotetické mithraeum z *Piazza Dante* proto řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické objekty. Nálezy objevené v pozůstatcích budovy pak řadím mezi nálezy potvrzeného mithraistického charakteru.

175) *CIMRM* 349 = Visconti 1874 = Coarelli 1979: č. 8 = Griffith 1993: 72–73 = Canciani 2022: č. 164 (s. 143–144).

176) *CIMRM* 350 = Visconti 1874: 228–239 a tab. XX = *TMM* II, č. 16 (s. 200–202) a obr. 26 = Canciani 2022: č. 164a (s. 144–145).

177) *CIMRM* 351 = *CIL* VI, č. 3730 = *CIL* VI.4.2, č. 31048 = *TMM* II, č. 43 (s. 101) = EDR121742 = Canciani 2022: č. 164a (s. 144–145). Manfred Clauss (1992: 26 a pozn. 100) se nicméně domnívá, že dedikace Cautopatovi na reliéfu s vyobrazením tauroktonie by byla neobvyklá a preferuje interpretaci písmen *C* (které vidí spíše jako *G*) a *P* jako části jména mithraistického otce Prima. Ke stejnému závěru se přiklání i Cancianiová (2022: 145).

178) *CIMRM* 352 = Visconti 1874: 239–241 a tab. XXI.1 = *TMM* II, č. 17 (s. 202) a obr. 27 = Canciani 2022: č. 164b (s. 145).

179) *CIMRM* 353 = Visconti 1874: 241 a tab. XXI.2 = *TMM* II, č. 18a (s. 203) a obr. 28 = Canciani 2022: č. 164c (s. 145).

180) *CIMRM* 354 = Visconti 1874: 241–242 a tab. XXI.3 = *TMM* II, č. 18b (s. 203) a obr. 29 = Canciani 2022: č. 164d (s. 145–146).

181) *CIMRM* 355. Griffithová (1993: 72) uvádí, že se další nápis nachází pouze na monumentu *CIMRM* 354. Clauss (1992: 16) a Cancianiová (2022: 145–146) rovněž uvádějí tři nápisy.

182) Pro tento závěr rovněž hovoří skutečnost, že by se případné nápisy nacházely na rubové straně, která s největší pravděpodobností nebyla viditelná.

183) Visconti 1874: 225.

[Rom-M-20] Piazza della Navicella, mitreo di [5 F7]

V květnu roku 1555 byly Girolamem Altierim v oblasti pahorku Caelius objeveny dva následující monumenty, které jsou dnes pokládány za ztracené a známé pouze na základě kreseb dochovaných v pozdějších manuskriptech. Prvním z těchto monumentů byl [Rom-M-20-001] fragment reliéfu s vyobrazením tří sedících postav znázorňujících kapitolskou triádu¹⁸⁴ (rozměry neznámé). Ve středu reliéfu se nacházel Jupiter třímající v pravé ruce hromoklín, se sedícím orlem u své levé nohy. Vpravo od něj byla vyobrazena Junona, vlevo Minerva s *aegidou* na hrudi a sovou u pravé nohy. Pod obrazovou částí reliéfu se nacházela tabule s nápisem nesoucím dedikaci kapitolské triádě, kterou pořídil Marcus Modius Agatho.¹⁸⁵ Druhý zde nalezený monument sestával ze [Rom-M-20-002] tří fragmentů reliéfu¹⁸⁶ (rozměry neznámé) s nápisy, na kterých se nacházelo vyobrazení: a) Jupitera stojícího na podstavci a třímajícího v levé ruce žezlo a v pravé hromoklín. Nalevo od podstavce byl vyobrazen sedící orel a pod ním stojící nahý mladík ve fryžské čapce s pochodní pozvednutou v pravé ruce a s ptákem sedícím na jeho levé paži (s největší pravděpodobností Ganymédés). Nápis rozložený po obou stranách stojící postavy Jupitera opět pořídil Marcus Modius Agatho;¹⁸⁷ b) Slunce jedoucí ve čtyřspřeží, pohánějící koně bičem. Božstvo bylo oděné do vlajícího pláště, s paprscitou čelenkou na hlavě. Nad vozem se nacházel nápis *Dedit M. Modius [Agatho] // sancto domino / invicto Mithrae / iussu eius libens / dedit*¹⁸⁸ („Daroval Marcus Modius [Agatho]. Daroval ochotně svatému pánovi neporazitelnému Mithrovi na jeho příkaz.“); c) Luny stojící na voze taženém dvěma koňmi, ze kterého se zachovala jen malá část. Vlevo od bohyně se nacházel fragment nápisu, který opět zmiňuje jméno Marka Modia Agathona.¹⁸⁹ Na základě shody jmen dedikanta obou těchto monumentů je Franz Cumont spojil do jedné skupiny a u obou předpokládal jejich mithraistický charakter. Rodolfo Lanciani však uvádí,¹⁹⁰ že společně s těmito monumenty byly nalezeny rovněž dva další: [Rom-M-20-003] deska s nápisem,¹⁹¹ kterou pořídil Domitius Bassus, ((*centurio*)) *fr(umentarius)*, jako připomínku zasvěcení a vybavení chrámu Jupitera Reduca. Dedikace byla provedena za bezpečí a bezpečný návrat císaře Gaia Iulia Vera Maximina (zvaného Maximinus Thrax);¹⁹² [Rom-M-20-004] reliéf s vyobrazením tauroktonie,¹⁹³ který se později vystaven v domě Ottaviana Zena poblíž Pompeiova divadla a byl dlouhou dobu pokládán za ztracený. Reliéf známý původně pouze z kreseb v renesančních manuskriptech¹⁹⁴ byl později identifikován jako monument nacházející se ve sbírkách Archeologického a etnografického muzea univerzity v brazilském São Paulu.¹⁹⁵ Desky s vyobrazením světloňů, které byly jeho součástí, pak byly ještě předtím nalezeny ve sbírkách muzea v pařížském Louvru.¹⁹⁶ Reliéf na renesančních kresbách znázorňuje Mithru zabíjejícího býka, jehož ocas se proměňuje ve dva obilné klasy. Na hrudi božstva se nachází široký pás, u boku má zavěšenou pochvu dýky. Pes s obojkem líže krev prýštící z rány na býkové krku, had se směrem k ní plazí po zemi a vedle něj se objevuje ležící lev. Štír svírá býkovi

184) *CIMRM* 328 = *TMM* II, č. 71bis, a (s. 233–234) a obr. 65 = Canciani 2022: č. 154a (s. 131).

185) *CIMRM* 329 = *TMM* II, č. 59 (s. 104) = *CIL* VI, č. 81 = EDR161219 = Canciani 2022: č. 154a (s. 131).

186) *CIMRM* 332 = *TMM* II, č. 71bis, b (s. 232–234) a obr. 66 = Canciani 2022: č. 154b (s. 131–132).

187) *CIMRM* 333.1 = *CIL* VI, č. 82b = EDR164507 = Canciani 2022: č. 154b (s. 131–132).

188) *CIMRM* 333.2 = *CIL* VI, č. 82a = EDR161220 = Canciani 2022: č. 154b (s. 131–132).

189) *CIMRM* 333.3 = *CIL* VI, č. 82c = Canciani 2022: č. 154b (s. 131–132).

190) Lanciani 1907: 74.

191) *CIL* VI, č. 428 = EDR159171. Barevná fotografie tohoto monumentu je dostupná v online katalogu Vatikánských muzeí na: <<https://catalogo.museivaticani.va/index.php/Detail/objects/MV.6813.0.0>> [10. 9. 2022].

192) Ve skutečnosti je chronologie této desky a nápisu, který nese, velmi komplikovaná, protože byl průběžně doplňován a jeho části byly zároveň vymazávány a přepisovány. Původně byla dedikace provedena na počest císaře Caracally v roce 217, její zhotovení však přerušila zpráva o jeho smrti. V roce 230 byl nápis znovu použit pro podobnou dedikaci císaři Markovi Aureliovi Severovi Alexandrovi a jeho matce Julii Mamaeae. Císařská jména pak byla v roce 235 nahrazena titulaturou císaře Maximina. Nakonec bylo v roce 238 vymazáno v důsledku *damnatio memoriae* i Maximinovo jméno.

193) *CIMRM* 335 = *TMM* II, č. 70 (s. 231–233) a obr. 63 = Canciani 2022: č. 157 (s. 138).

194) Například na základě rytiny v díle Antonia Lafrerho *Speculum Romanae Magnificentiae* z roku 1564, viz <<https://speculum.lib.uchicago.edu/search.php?search%5B0%5D=mithras&searchnode%5B0%5D=all>> [10. 9. 2022].

195) Vermaseren 1978: 18–24 a tab. XIX–XXIV. Zachovala se ale pouze část tohoto reliéfu (chybí levá strana s vyobrazením stromu, Mithrova vlajícího pláště a havrana a celý horní pás s oltáři a dalšími postavami). Od svého nálezu v 17. století tedy reliéf utrpěl další poškození.

196) Vermaseren 1978: tab. XVIII.

genitálie, havran sedí nad Mithrovým vlajícím pláštěm. Po obou stranách tauroktonní scény jsou vyobrazeny stromy. Strom vlevo nese ovoce a o jeho kmen je opřena pochodeň směřující k zemi. Vedle kmene stromu se nachází vyobrazení štíra. Strom vpravo má husté listoví a u jeho kmene se nacházejí vztyčená pochodeň a býčí hlava. Na horním okraji reliéfu se střídá sedm hořících oltářů se šesti dýkami v pochvách. Sled oltářů a dýk je za třetím zleva přerušen stojící nahou postavou čtyřikrát ovinutou hadem se dvěma křídly na ramenou (Aion), která ve vztyčené levé ruce třímá hůl. Na levé straně se vedle prvního ze série oltářů nachází podobná postava, ale bez křídel a hole. V levém horním rohu se objevuje vyobrazení Slunce s paprscitou čelenkou na hlavě jedoucího ve voze taženém čtyřmi vzpínajícími se koňmi, zobrazené z frontálního pohledu. V pravém horním rohu potom stojí Luna s měsíčním srpkem za hlavou jedoucí doprava na *bize*.

K těmto monumentům dále Lanciani přiřazoval [Rom-M-20-005] nápis¹⁹⁷ nesoucí dedikaci *Deo Caute*, který pořídil Flavius Antistianus, *v(ir) e(gregius) de decem primis / pater patrum*, objevený na pahorku Caelius v roce 1731; [Rom-M-20-006] fragment desky s nápisem¹⁹⁸ (0,4 × 0,91 m), datované do roku 156 a objevené v roce 1540, kterou pořídili příslušníci páté kohorty městské stráže (*vigilum*). Všechny tyto monumenty měly tvořit součást vybavení hypotetické mithraea situovaného v místech *Piazza della Navicella*. Vermaseren, který existenci mithraea v tomto místě akceptoval, však za součást jeho vybavení pokládal pouze fragmenty dvou reliéfů objevené Altierim v roce 1555.¹⁹⁹ K těmto dvěma pohromadě nalezeným monumentům, jejichž mithraistický status dokládá pouze dedikace Mithrovi na části druhého z nich, Vermaseren za účelem komparace přiřadil rovněž [Rom-M-20-007] podstavec s vyobrazením Minervy a mořského božstva a nápisem²⁰⁰ (0,445 × 0,32 × 0,275 m), který nesl dedikaci *Iovi optimo maximo / caelestino fontibus et / Minervae et collegio / Sanctissimo quod consisit in praedis Larci / Macedonis* učiněnou Flaviem Successem.²⁰¹ Místo a doba nálezu tohoto monumentu jsou neznámé a nic nenasvědčuje tomu, že byl nalezen společně s předchozími. Ve své monografii věnované monumentu Ottaviana Zena pak Vermaseren dospěl k závěru, že v místech dnešní *Piazza della Navicella* se nacházela dokonce dvě mithraea. Z prvního z nich (mithraeum I) měly pocházet monumenty nalezené Altierim v roce 1555 dohromady s podstavcem zasvěceným Flaviem Successem. Mezi nálezy z druhého mithraea (mithraeum II) potom řadil neobvyklý [Rom-M-20-008] reliéf s vyobrazením tauroktonie²⁰² (0,93 × 0,74 × 0,28 m), který ztvárňuje Mithru stojícího na mrtvém těle umírajícího býka. Mithra je oblečen do oděvu východního stylu s fryžskou čapkou na hlavě, v pravé ruce třímá vztyčenou dýku, v levé glóbus. Býk je otočen směrem doleva, pes a had se blíží k jeho hrudi z netypických stran: had zprava, pes zleva. U býčích varlat není zachycen žádný štír. Oháňka býka se proměňuje v obilné klasy, kolem nichž jsou po obou stranách vyobrazeny palmové stromy. V horních rozích reliéfu se nacházejí busty Slunce a Luny. Sol je oděn do krátkého pláště a jeho dlouhé vlasy obklopuje nimbus a sedm slunečních paprsků. Luna má ve vlasech diadém a zpoza ramen se jí vystupuje půlměsíc. Přímo pod bustou Slunce se z doupěte vynořuje lev. Pod lvem stojí havran se zrakem upřeným na Mithru. Vedle něj se nachází štír. Pod havranem stojí Cautes s nezkríženými nohama, se zdviženou pochodní v obou rukou. Pod bustou Luny napravo stojí kohout, pod ním je vyobrazen sedící truchlící Cautopates s pochodní směřující dolů. Nad jeho fryžskou čapkou je údajně zobrazen mravenec; [Rom-M-20-009] reliéf s vyobrazením tauroktonie²⁰³ známý pouze na základě Gruterova popisu a Pighiovy kresby; [Rom-M-20-009] malý mramorový podstavec s nápisem²⁰⁴ (0,5 × 0,3 m), nalezený v kostele sv. Tomáše na Caelijském pahorku, který nesl dedikaci *Soli / invicto* pořízenou Luciem Arriem Rufinem. K prohloubení zmatku Coarelli ve svém seznamu římských mithraeí uvádí pouze jedno mithraeum,²⁰⁵ k jehož nálezům řadí pouze první z Altieriho monumentů a monument

197) *CIMRM* 336 = *CIL* VI, č. 86 = EDR161222 = Canciani 2022: č. 191 (s. 163).

198) *CIL* VI, č. 222 = EDR152610.

199) Viz komentář k *CIMRM* 327. Viz též Canciani 2022: č. 154 (s. 131).

200) *CIMRM* 330 = *TMM* II, č. 293 (s. 414) = Candilio 2008.

201) *CIMRM* 331 = *TMM* II, č. 554 (s. 174) = *CIL* VI, č. 404 = *CIL* VI.4.2, č. 30756 = EDR137123.

202) *CIMRM* 334 = Vermaseren 1950 = Canciani 2022: č. 211 (s. 189).

203) *CIMRM* 608 = Canciani 2022: č. 306 (s. 217).

204) *CIMRM* 572 = *CIL* VI, č. 720 = *TMM* II, č. 85 (s. 108) = EDR136338.

205) Coarelli 1979: č. 1.

s vyobrazením Minervy a vodního božstva,²⁰⁶ ke kterým bez bližšího vysvětlení připojuje [Rom-M-20-010] podstavec s nápisy²⁰⁷ na třech stranách, pořízený v roce 387 a dedikovaný Vettiovi Agoriovi Praetextatovi, mezi jehož kněžskými funkcemi jsou uvedeny rovněž *pontifex Solis* a *pater sacrorum*, které se mohly týkat Mithrova kultu. Vzhledem k nedostatečně známým nálezovým okolnostem těchto monumentů a absenci jasných vodítek, které by umožnily jejich souvislost přesvědčivě prokázat, je záhodno konstatovat, že existence mithraea nebo mithraei v okolí dnešního *Piazza della Navicella* zůstává neprůkazná.²⁰⁸ Nálezy nelze spojit s žádnými architektonickými pozůstatky a tvoří typologicky velmi pestrá směsice, ve které se prokazatelně mithraistické monumenty pojí s artefakty sporného nebo dokonce zcela nemithraistického charakteru.

[Rom-M-21] Piazza San Silvestro in Capite, mitreo di [5 D3]

Existence mithraea²⁰⁹ v místech dnešního *Piazza San Silvestro in Capite* je vyvozována na základě většího množství mithraistických nálezů, které byly v této lokalitě v různých časových obdobích objeveny. Předpokládané mithraeum se nicméně nepodařilo zachytit archeologicky a o jeho přesné lokalizaci můžeme pouze spekulovat. Hypotéza Daniely Gallové, že se nacházelo v prostorách císařem Aurelianem vybudovaného chrámu Slunce,²¹⁰ jehož pozůstatky byly s největší pravděpodobností odkryty během vykopávek v roce 1886, sice představuje atraktivní možnost, přesvědčivý důkaz však prozatím chybí. Mezi nálezy pocházející z této lokality patří nápisy na podstavcích nebo oltářích, které společně zasvětili Nonius Victor Olympius, *vir clarissimus* a *pater patrum*, a Aurelius Victor Augustinus, *vir clarissimus* a *pater*: [Rom-M-21-001] nápis²¹¹ pořízený v roce 357; [Rom-M-21-002] nápis²¹² pořízený v roce 358; podstavec se dvěma nápisy, z nichž první [Rom-M-21-003] nápis²¹³ byl pořízen v roce 358 a druhý [Rom-M-21-004] nápis²¹⁴ v roce 376. Druhý z nápisů dokládá změnu titulu Aurelia Victora Augustina, který je nyní oslovován titulem *pater patrum*, který nejspíše převzal po Noniu Victorovi Olympiovi, který již na tomto nápisu zmíněn není a zřejmě v předcházejících letech zemřel. Nápis rovněž uvádí, že Aurelius Victor Augustinus *tradidit hierocoracica* („předal svatě havranství“, tedy „zasvětil do stupně havran“) svému synovi Emilianovi Corfiniovi Olympiovi; [Rom-M-21-005] nápis²¹⁵ pořízený v letech 358/359. Všechny tyto nápisy byly objeveny za blíže neupřesněných okolností již v průběhu 15. století a jsou dnes známy pouze na základě opisů ze starých rukopisů. Jejich mithraistický charakter zaručují kromě titulů *pater* a *pater patrum*, používaných jejich pořizovateli, rovněž zmínky o udělení zasvěcení do některého z mithraistických stupňů ve formě *tradiderunt leontica, persica, heliaca, patrica* nebo *hierocoracica*. Jeden z nápisů²¹⁶ z roku 358 rovněž zmiňuje, že jeho pořizovatelé *ostenderunt cryfos* („představili skryté“), což s největší pravděpodobností označuje představení mithraistických *neofytů* čekající na zasvěcení do prvního mithraistického stupně Havran.²¹⁷ O několik desetiletí později byl v roce 1648 v téže lokalitě nalezen [Rom-M-21-006] nápis²¹⁸ pořízený v roce 362. Rovněž na tomto nápisu se objevuje slovo *cryfos*, tentokrát ale se slovesem *tradiderunt*, které je nicméně možné pokládat za synonymní k výše uvedenému *ostenderunt*. Poslední nález kladený do spojitosti s hypotetickým mithraeem v *Piazza San Silvestro in Capite* byl

206) CIMRM 328/329 a 330/331.

207) CIMRM 420 = CIL VI, č. 1778 = TMM II, č. 14 (s. 95) = EDR126995 = Canciani 2022: č. 212 (s. 189–190).

208) Griffith 1993: 37–38.

209) CIMRM 399 = Gallo 1979b = Coarelli 1979: č. 22 = Griffith 1993: 102–106 = Canciani 2022: č. 183 (s. 156).

210) Gallo 1979b: 232–233.

211) CIMRM 400 = TMM II, č. 7 (s. 93) = CIL VI, č. 749 = EDR167160 = Canciani 2022: č. 183a (s. 157).

212) CIMRM 401 = TMM II, č. 8 (s. 93) = CIL VI, č. 750 = EDR167159 = HD023937 = Canciani 2022: č. 183b (s. 157).

213) CIMRM 402 = TMM II, č. 9 (s. 93) = CIL VI, č. 751a = EDR073473 = Canciani 2022: č. 183c (s. 157–158).

214) CIMRM 403 = TMM II, č. 10 (s. 93) = CIL VI, č. 751b = EDR126724 = Canciani 2022: č. 183c (s. 157–158).

215) CIMRM 404 = TMM II, č. 11 (s. 93) = CIL VI, č. 752 = EDR167158 = Canciani 2022: č. 183d (s. 158).

216) Viz [Rom-M-21-003] výše.

217) Blomart 1992: 632.

218) CIMRM 405 = TMM II, č. 12 (s. 94) = CIL VI, č. 753 = HD023920 = EDR073474 = Canciani 2022: č. 183c (s. 158–159).

učiněn v roce 1867. Jedná se o [Rom-M-21-007] mramorový blok²¹⁹ (0,545 × 2,27 × 0,355 m), v jehož zadní části se nachází sedm výklenků a na lícni straně *tabula ansata* s nápisem pořízeným někdy v rozmezí let 371–400. Jeho pořizovatelem byl Tamesius Augentius Olympius, vnuk již zesnulého Aurelia Victora Augentia, který je na nápise titulován jako *caelo devotus et astris* („oddaný studiu nebes a hvězd“). Tamesius Augentius Olympius na nápise v hexametri zmiňuje výstavbu Apollónova chrámu, která byla činem jeho děda, a udává, že on sám na své náklady „vybudoval jeskyni“ (*antra facit*), což zde s velkou mírou pravděpodobnosti označuje mithraeum. Výše uvedené nápisy dokládají uctívání Mithry a praktikování jeho kultu mezi třemi generacemi příslušníků římské senátorské nobility v průběhu druhé poloviny 4. století, tedy ve společenských vrstvách, které v předchozích obdobích jevíly o tento kult jen sporadický zájem. Na základě výše uvedeného materiálu je tedy možné usuzovat, že se v místech dnešního *Piazza San Silvestro in Capite* ve druhé polovině 4. století s největší pravděpodobností nacházelo mithraeum, vzhledem k absenci jeho architektonických pozůstatků však nelze jeho existenci pokládat za zcela jednoznačně prokázanou.

[Rom-M-22] San Clemente, mitreo di [5 F6]

V roce 1867 bylo pod dnešní bazilikou sv. Klimenta v Lateráně objeveno mithraeum,²²⁰ situované v jedné z místností římského domu pocházejícího z období flaviovské císařské dynastie. Vzhledem k době nálezů se jedná o první římské mithraeum, po jehož objevení následoval důkladný archeologický výzkum rámcově odpovídající moderním archeologickým standardům, díky kterému jsme dostatečně podrobně informováni o stratigrafii a chronologii užívaných prostor. Ústřední místnost mithraea s klenutým stropem se sedmi kruhovými a čtyřmi čtvercovými světlíky měřila 9,6 m na délku a 6 m na šířku. Delší stěny místnosti jsou po obou stranách lemovány pódii širokými přibližně 1,6 m a vysokými 0,8 m, na která se vystupovalo po dvou schodech na jejich okrajích. Na stěnách nad pódii se nacházel omítnutý pás k umístění maleb nebo mozaik, ty se však až do dnešních dnů nedochovaly. Výklenek, nacházející se v zadní stěně ústřední síně, byl nalezen částečně zničený. V prostorách před vchodem se nacházela předsíň vybavená korintskými sloupy a lavicemi podél tří stěn, rovněž opatřená klenutým stropem. Napravo od předsíně se nacházela další místnost s klenutým stropem a pódii a výklenky v omítnutých stěnách, kde se zřejmě nacházely mithraistické nástěnné malby, rovněž nedochované. Mithraeum bylo s největší pravděpodobností založeno na konci 2. století nebo na počátku 3. století a fungovalo až do blíže neurčené doby v průběhu 4. století. Na počátku 5. století byla ústřední síň mithraea vyplněna sutí a zazděna a použita jako základová platforma pro výstavbu křesťanské baziliky sv. Klimenta. Vybavení mithraea bylo v této době, nebo dokonce již předtím, částečně zničeno.

V prostorách mithraea byly nalezeny následující artefakty a předměty: [Rom-M-22-001] oltář s nápisem²²¹ (1,12 × 0,63 m) s ikonografickými motivy na všech čtyřech stranách. Na lícni straně se nachází vyobrazení tauroktonie. Přítomni jsou kromě Mithry a býka rovněž pes, had, štír a havran v obvyklých pozicích. V horních rozích lícniho panelu se nacházejí busty boha Slunce a bohyně Měsíce. Na levém boku oltáře se nachází vyobrazení Cautopata, na pravém Cauta. Zadní strana oltáře nese vyobrazení velkého zakrouceného hada. Hlava oltáře sestává z desky, v jejíž čtyřech rozích se nacházejí busty čtyř větrů. Na hlavě oltáře se na čelní straně mezi bustami větrů nachází nápis, který pořídil Gnaeus Arrius Claudianus, *pater*. Oltář byl nalezen rozbitý na několik kusů částečně v prostoru ústřední síně, částečně v místnosti před-síně; [Rom-M-22-002] fragmentárně dochovaný mramorový *cippus* s nápisem²²² (0,4 × 0,37 m) ve znění *Caute / sacrum* na lícni straně; [Rom-M-22-003] fragmenty soch světloňošů;²²³ [Rom-M-22-004] busta boha Slunce²²⁴ s kudrnatými vlasy a otvory pro pět slunečních paprsků; [Rom-M-22-005] socha zrození Mithry ze skály²²⁵ (výška 0,63 m), zobrazující nahého Mithru

219) *CIMRM* 406 = *TMM* II, č. 13 (s. 94) = *CIL* VI, č. 754 = EDR167157 = Canciani 2022: č. 183f (s. 159).

220) *CIMRM* 338 = Coarelli 1979: č. 3 = Griffith 1993: 45–62 = Canciani 2022: č. 158 (s. 138–139).

221) *CIMRM* 339/340 = HD029439 = EDR072737 = Canciani 2022: č. 158a (s. 139–140).

222) *CIMRM* 341 = *TMM* II, č. 64 (s. 105) = *CIL* VI, č. 748 = EDCS-17300889 = Canciani 2022: č. 158b (s. 140).

223) *CIMRM* 342 = *TMM* II, č. 19d a obr. 32 (s. 205) = Canciani 2022: č. 158d (s. 140).

224) *CIMRM* 343 = Canciani 2022: č. 158e.

225) *CIMRM* 344 = *TMM* II, č. 19c (s. 205) = Canciani 2022: č. 158c (s. 140).

od kolen vzhůru, s fryžskou čapkou na hlavě. Ruce sochy jsou odlomeny, takže nelze zjistit, jaké předměty Mithra na tomto exempláři držel v rukou; [Rom-M-22-006] socha dobrého pastýře.²²⁶ Tato soška nebyla nalezena v mithraeu a s Mithrovým kultem patrně nesouvisí; [Rom-M-22-007] zvířecí kosti,²²⁷ nalezené v jedné z místností nalevo od vchodu do mithraea. Spojitost toho nálezu s Mithrovým kultem je nejasná; [Rom-M-22-008] fragment mramorové desky s nápisem²²⁸ (0,435 × 0,39 m), objevený v roce 1870 nebo 1871 v blízkosti mithraea. Nápis, který pořídil muž jménem Sabinus, *c[enturio] leg(ionis)*, je obtížně čitelný a jeho možný mithraistický status je vyvozován na základě interpretace posledního řádku v podobě [*Sol*] *i v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. Toto čtení je nicméně nejisté a tento artefakt proto řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy. Mezi nálezy z mithraea San Clemente uvádí Vermaseren omylem rovněž dva fragmenty desky s nápisem,²²⁹ údajně nalezené v podlaze kostela, tento vstup je však dubletem nálezu z Tivoli²³⁰ a nemá s lokalitou San Clemente žádnou prokazatelnou spojitost. V jedné z přilehlých místností, nazvané archeology *scuola mitraica*, se nacházejí pozůstatky [Rom-M-22-009] freskové výzdoby,²³¹ datované do let 180–200. Jedna z fresek zobrazuje muže s krátkými vousy oděného do tuniky, držícího v ruce neidentifikovatelný předmět. Další panely pak ženské postavy u oltáře. Přímá spojitost těchto špatně viditelných fresek, jejichž pořízení může korespondovat s dobou počátku fungování mithraea, s Mithrovým kultem je nicméně nejistá.

[Rom-M-23] San Lorenzo in Damaso, mitreo di [5 C4]

V roce 1938 bylo během rekonstrukce *Palazzo dei Cancellieri Apostolica* objeveno mithraeum,²³² situované napravo od vchodu do paláce v suterénu kostela *San Lorenzo di Damaso*. Stratigrafický plán mithraea, které dnes již neexistuje, se podařilo rekonstruovat pouze částečně, neboť prostory, kde se nacházelo, byly z velké části narušeny během přestavby kostela *San Lorenzo in Damaso* a výstavbou *Palazzo dei Cancellieri Apostolica* v průběhu 15. století. Archeologové byli schopni odhalit středovou uličku s podlažní mozaikou z bílých dlaždic a pozůstatky pódíí a stěn, které byly omítnuty červenou omítkou a vyzdobeny malbami s motivem hvězd a půlměsíců.²³³ Z rozpoznatelné stratigrafie ústřední sítě je možné vyvodit, že mithraeum bylo do zvolených prostor situováno dodatečně, čemuž nasvědčuje i netypická pozice výklenku, který je v zadní stěně umístěn šikmo v pravém rohu. Na základě dostupných informací můžeme usuzovat, že mithraeum bylo vybudováno nejspíše v průběhu 3. století²³⁴ a fungovalo až do konce 4. století, kdy byla na jeho místě postavena křesťanská bazilika spojená a aktivitou papeže Damasa I.

Mithraeum bylo spolehlivě identifikováno na základě nálezu předmětů ikonografického a epigrafického charakteru, které zahrnují: [Rom-M-23-001] fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie²³⁵ (0,66 × 0,955 × 0,065 m), ze kterého se zachovala jeho dolní část a větší část vlevo stojícího Cautopata. Pozoruhodným detailem je nadměrně veliký štír v jinak obvyklé pozici kolem varlat býka; [Rom-M-23-002] socha Cautopata²³⁶ (výška 0,595 m) v postoji se zkříženýma nohama, který se opírá o kmen stromu a kámen. Vedle jeho levé nohy se na zemi nachází kohout. Socha nemá hlavu, větší část rukou a pochodně; [Rom-M-23-003] socha zrození Mithry ze skály²³⁷ (výška 0,55 m), který v rukou přitisknutých k tělu třímá dýku (v pravé ruce) a pochodeň (v levé ruce). Mithrovo tělo je zobrazeno od kolen nahoru, hlava sochy je ztracena; [Rom-M-23-004] fragment válcového oltáře

226) *CIMRM* 345 = Canciani 2022: č. N19 (s. 231).

227) *CIMRM* 346.

228) *CIMRM* 347 = *CIL* VI, č. 3725 = *CIL* VI.4.2, č. 31043 = EDR138730.

229) *CIMRM* 348.

230) Viz [027-LaC-002].

231) Canciani 2022: č. 158f (s. 140–141) = Bragantini 1992.

232) *CIMRM* 421 = Coarelli 1979: č. 27 = Griffith 1993: 107–109 = Nogara & Magi 1949 = Royo 1984: 883–886 = Canciani 2022: č. 193 (s. 165).

233) Nogara & Magi 1949: 230.

234) Royo 1984: 886.

235) *CIMRM* 426 = Nogara & Magi 1949: 239 a tab. XVI.6 = Canciani 2022: č. 193a (s. 165).

236) *CIMRM* 427 = Nogara & Magi 1949: 239 a tab. XV.7 = Canciani 2022: č. 193c (s. 165–166).

237) *CIMRM* 428 = Nogara & Magi 1949: 249 a tab. XV.8 = Canciani 2022: č. 193b (s. 165)

s nápisem²³⁸ (výška 0,725 m, šířka podstavce 0,4 m, průměr 0,41 m) na desce, podle kterého oltář daroval Aebutius Restitutus Proficientius, *antistes dei / Solis invicti Mithrae*. Za posledním slovem nápisu se nachází vyobrazení palmové větve; [Rom-M-23-005] deska s nápisem²³⁹ v podobě básně (0,395 × 0,65 × 0,07 m), kterou složil výše zmíněný Proficientius: *Hic locus est felix, sanctus piusque, benignus, / quem monuit Mithras mentemque dedit / Proficientio, patri sacrorum, / utque sibi spelaeum faceret dedicaretque / et celeri instansque operi reddidit munera grata / quem bono auspicio suscepit anxia mente / ut possint syndexi hilares celebrare vota per aevom. / Hos versiculos generavit Proficientius, / pater dignissimus Mithrae* („Toť místo jest šťastné, svaté, zbožné a příhodné, jež Mithra vyvolil a Proficientiovi, Otcí obřadů, vnuknutí přivodil, aby zde vystavěl jeskyni a jemu ji zasvětil. A on se pustil, hbitě a neúnavně, do díla tohoto, jež počalo příznivým znamením, aby mohli ti šťastní, kdo spojili své pravice, své sliby plnit na věky věků. Tyto verše složil Proficientius, nejctihodnější Otec Mithrův.“). Za třetím a posledním veršem se nachází vyobrazení palmové větvičky. Na spodní straně desky, která předtím, patrně v dřívější fázi fungování mithraea, sloužila jako podstavec, se potom objevuje další krátký nápis ve znění: *L(ucius) Castrius Probus d(onum) d(edit)*.²⁴⁰ Veršovaný nápis poskytuje poměrně výjimečný vhled do motivací, které mohly vést k vybudování mithraea, a poskytuje rovněž cenné informace k terminologii užívané v rámci této mithraistické komunity k označení členů společenství (*syndexi hilares*); [Rom-M-23-006] fragment *tabulae ansatae* s nápisem²⁴¹ (0,3 × 0,27–41 × 0,45 m), ze které se zachovala pouze její pravá strana. Čitelné je slovo *Solis* na třetím řádku a závěrečné *[--- e]t Maximo co(n)s(ulibus)* na posledním čtvrtém řádku. Pokud je doplnění v podobě *[Imp(eratore) Volusiano II e]t Maximo co(n)s(ulibus)*, které představili Nogara a Magi, správné, nápis by byl datovatelný do roku 253; [Rom-M-23-007] fragment desky s nápisem²⁴² (0,1 × 0,17 × 0,03 m), který je obvykle rekonstruován jako *[Deo I]ninvicto [Mithrae] / [Aebu]tius Pr[oficientius]*.

[Rom-M-24] San Pietro e San Marcellino, mitreo di [5 G6]

Filippo Coarelli uvádí ve svém výčtu římských mithraeí rovněž mithraeum²⁴³ v místech dnešního kostela svatých Marcelína a Petra v Lateráně. Jeho existenci vyvozuje z nálezu [Rom-M-24-001] oltáře s nápisem²⁴⁴ v latině a řečtině, který byl v tomto kostele objeven. Oltář nechal pořídit Titus Flavius Hyginus Epebrianus, *aug(usti) lib(ertus)*, a zasvětil jej *Soli / invicto Mithrae*.²⁴⁵ V řecké verzi je rovněž zmíněn mithraistický otec Lollius Rufus, který dedikaci oltáře posvětil.²⁴⁶ Nápis je datován do rozmezí let 68–117 a patří tak mezi nejstarší doložené mithraistické nápisy.²⁴⁷ Co se týče existence mithraea v místech dnešního kostela svatých Marcelína a Petra v Lateráně, nelze než souhlasit s Alison B. Griffithovou, že nález sekundárně užitého oltáře mimo místo svého původního vystavení nijak nedokládá existenci mithraea

238) *CIMRM* 422 = Nogara & Magi 1949: 230 a tab. XII.1 = *AE* 1937, č. 231 = *AE* 1945, č. 139 = *AE* 1949, č. 172 = *AE* 1950, č. 198 = HD023592 = EDR073358 = Canciani 2022: č. 193d (s. 166).

239) *CIMRM* 423 = Nogara & Magi 1949: 230–238 a tab. XIII.2 = *AE* 1950, č. 199 = HD022042 = EDR073778 a EDR132401 = Canciani 2022: č. 193e (s. 166).

240) Spojitost původní nápisu s Mithrovým kultem je nejistá, jeden z dalších nápisů (viz [Rom-M-23-007] níže) nicméně nese fragment jména v podobě *[---]tius Pr[---]*, které může být doplněno jako *[Castri]tius Pr[obus]*. Toto čtení je nicméně nejisté.

241) *CIMRM* 424 = Nogara & Magi 1949: 238 a tab. XIV.3 = *AE* 1950, č. 200 = HD022045 = EDR073784 = Canciani 2022: č. 193f (s. 166–167).

242) *CIMRM* 425 = Nogara & Magi 1949: 238–239 a tab. XIV.4 = *AE* 1950, č. 201 = HD022048 = EDR073784 = Canciani 2022: č. 193g (s. 167).

243) Coarelli 1979: č. 9.

244) *CIMRM* 362 = *TMM* II, č. 66 (s. 105–106) = *CIL* VI, č. 732 = *IGUR* I, č. 179 = EDR106137 = Canciani 2022: č. 165 (s. 146).

245) V řeckém verzi je uvedena dedikace ve znění Ἡλίου Μίθραϊ.

246) V řecké verzi stojí διὰ Λολλίου Ῥούφου / πατρός ἰδίου („když byl Otcem Lollius Rufus“). Vermaseren (komentář k *CIMRM* 362) interpretuje přídatné jméno ἰδίου jako údaj sloužící k odlišení biologického otce od nositele mithraistického stupně, Manfred Clauss (1992: 19, pozn. 35) však podotýká, že tato interpretace dává smysl pouze za předpokladu, že syn by byl propuštěn dříve jak otec, což pokládá za nepravděpodobné.

247) Podrobná argumentace ve prospěch této datace viz Gordon 1978: 151–153.

v místech tohoto křesťanského kostela.²⁴⁸ Toto hypotetické mithraeum tak může být vyřazeno ze seznamu relevantních mithraistických objektů.

[Rom-M-25] Santa Balbina, mitreo di [5 E8]

Filippo Coarelli uvádí ve svém seznamu římských mithraeí rovněž mithraeum,²⁴⁹ které se mělo nacházet v místech dnešního kostela svaté Balbiny. Jeho existenci vyvozuje ze dvou nálezů učiněných v průběhu 18. století v okolí tohoto kostela. Nejprve zde byl v roce 1727 nalezen [Rom-M-25-001] oltář s nápisem,²⁵⁰ který *Invicto d(eo) Navarze* pořídil Teretius Priscus, za dohledu Euchety a společně s ostatními zasvěcenci (*sacratīs*). Přestože Mithra není v tomto nápisu výslovně zmíněn, epitet *Navarze* (varianta jinde doloženého *Nabarze*)²⁵¹ dokládá jeho mithraistický charakter s dostatečnou mírou přesvědčivosti. V roce 1740 byla potom na vinici u kostela svaté Balbiny nalezena [Rom-M-25-002] deska s nápisem,²⁵² kterou pořídil Titus Aelius Tryfon, *sacerdos Solis / invicti*, a to na základě vidění (*ex viso*). Deska je nicméně zasvěcena Silvanovi a není proto jisté, navzdory mínění Franze Cumonta, že v tomto případě pochází z mithraistického prostředí. Tento nápis proto řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy. Coarelli situuje hypotetické mithraeum do domu Lucia Fabia Cila,²⁵³ městského prefekta z roku 203, který se nacházel poblíž dnešního kostela svaté Balbiny, své tvrzení však nijak nezduodňuje. Nález těchto artefaktů, který není kladen do souvislosti s žádnými architektonickými pozůstatky, však existenci mithraea přesvědčivě nedokládá.²⁵⁴ Toto hypotetické mithraeum tak může být vyřazeno ze seznamu relevantních mithraistických objektů.

[Rom-M-26] Santa Maria in Monticelli, mitreo di [5 C5]

Existence mithraea²⁵⁵ v místech dnešního kostela *Santa Maria in Monticelli* je Filippem Coarellim vyvozována na základě spojení tří nálezů do jedné skupiny, u které je předpokládán jejich společný původ. Jedná se o následující artefakty: [Rom-M-26-001] oltář s nápisem²⁵⁶ (0,57 × 0,51 × 0,35 m) na lící straně, který *deo / invicto / Mithrae* pořídili Gaius Lucretius Mnester a Marcus Aemilius Philetus společně s Markem Aemiliem Chrysantem, jenž je na nápisu titulován jako *summag(ister) anni primi*. Na dalších stranách nese oltář ikonografickou výzdobu v podobě snopu s šesti obilnými klasy (vlevo), třemi makovicemi (vpravo) a stromem s listy (rub). Oltář byl nalezen na bývalém *Piazza Branca*, které je totožné s dnešním *Piazza Cairola*,²⁵⁷ a byl tedy objeven v blízkosti kostela *Santa Maria in Monticelli* podobně jako dva následující oltáře, které byly nalezeny pospolu. Tento oltář se nyní nachází v *Museo Lapidario Maffeiano* ve Veroně; [Rom-M-26-002] malý oltář s nápisem²⁵⁸ (0,305 × 0,235 × 0,06 m), který *Orienti*²⁵⁹ zasvětili dva otroci, *Fructus, Ponti (servus)*, společně se svým synem Myronem, pod dohledem Marka Aelia Chrysantha známého z předchozího nápisu; [Rom-M-26-003] oltář s nápisem²⁶⁰ (výška 0,61 m) s vyobrazením obětní misky (*patera*) na pravém boku a džbánku (*urceus*) na levém, zasvěcený *Soli / invicto*, který nechal pořídít Marcus Aemilius Chrysanthus, *mag(ister) anni primi*, společně s decurionem Markem Limbriciem Polidem a jeho spolkem. Marcus Aemilius Chrysanthus se na tomto nápisu označuje jako *MM(arcorum) l(ibertus) a ex*

248) Griffith 1993: 76.

249) Coarelli 1979: č. 34.

250) *CIMRM* 501 = *TMM* II, č. 55 (s. 103) = *CIL* VI, č. 742 = EDCS-17300883 = Canciani 2022: č. 200 (s. 174).

251) Viz např. *CIMRM* 1790, 2029.

252) *CIMRM* 502 = *TMM* II, č. 54a (s. 467) = *CIL* VI, č. 659 = EDCS-17300802.

253) Coarelli 1979: 74.

254) Griffith 1993: 156.

255) Coarelli 1979: č. 26 = Griffith 1993: 114–115.

256) *CIMRM* 517 = *TMM* II, č. 48 (s. 102) = *CIL* VI, č. 734 = *CIL* VI.4.2, č. 30822 = Modonesi 1995: č. 89 (s. 82–83) = EDR132968 = Canciani 2022: č. 214 (s. 190–191).

257) Coarelli 1979: 73.

258) *CIMRM* 518 = *TMM* II, č. 48bis (s. 102) = *CIL* VI, č. 556 = EDR137137.

259) Manfred Clauss (1992: 24) se domnívá, že tímto oslovením mohl být míněn *Cautes*, jeden z mithraistických světloňů.

260) *CIMRM* 519 = *TMM* II, č. 47 (s. 101) = *CIL* VI, č. 717 = EDCS-17300859 = Canciani 2022: č. P35 (s. 225) [Cancianiová jej chybně identifikuje jako *CIMRM* 518].

plicitně tak zmiňuje svůj propuštěnecký původ, který v předchozích dvou nápisech, kde je rovněž zmíněn, zůstává zamlčen. Mithraistický status těchto nápisů, který je jednoznačný pouze v případě prvního z nich, je vyvozován na základě výskytu jména Marka Aemilia Chrysantha, který se objevuje na každém z nich. Zbývající dva oltáře z tohoto důvodu řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy. V každém případě nelze tyto artefakty spojit s žádnými architektonickými pozůstatky a hypotetické mithraeum v místech dnešního kostela *Santa Maria in Monticelli* tak může být vyřazeno ze seznamu relevantních mithraistických objektů.²⁶¹

[Rom-M-27] Santa Prisca, mitreo di [5 D7]

V roce 1935 bylo během archeologických vykopávek pod římským kostelem svaté Prisky (*chiesa di Santa Prisca*) na Aventinu objeveno mithraeum,²⁶² které částečně prozkoumal a publikoval Antonio Ferrua.²⁶³ Mithraeum se nacházelo v jedné z místností kryptoportika z období vlády císaře Traiana, které přináleželo velkému domu vystavěnému někdy v pozdním flaviovském období na místě uvolněném po velkém požáru Říma v roce 64. Rozsáhlý dům se nacházel v bohaté čtvrti poblíž lázní vystavěných Liciniem Surou, což vedlo k formulaci hypotézy, že mohl být součástí rezidence císaře Traiana. Další archeologický výzkum v těchto místech probíhal v letech 1947 až 1959, a to v rámci vykopávek organizovaných Holandským královským institutem v Římě pod vedením Maartena J. Vermaserena a Carla Claudia Van Essena.²⁶⁴ Mithraeum bylo situováno do místnosti obdélníkového tvaru se dvěma bočními pódií a klenutým stropem, ke které přiléhalo několik dalších místností zřejmě poskytujících technické zázemí pro fungování Mithrova kultu. Archeologové byli schopni rozpoznat dvě stavební fáze.²⁶⁵ V první z nich měřila ústřední síň mithraea 11,25 metru na délku a 4,2 metru na šířku. Byla vybavena štukovanými bočními pódií a štukovanou tauroktonií s obří postavou ležícího Oceana ve výklenku v zadní stěně mithraea. Boční stěny v prostoru nad pódií byly opatřeny freskami z konce 2. století, od kterých je odvozována doba založení mithraea. Ve druhé fázi pak došlo k prodloužení ústřední síně na 17,5 metru se zachováním její šířky. Předchozí štukované boční lavice byly opatřeny mramorovým obložením a stěny byly pokryty novou vrstvou maleb a nápisů. Ty představují jeden z nejdůležitějších nálezů učiněných v tomto mithraeu, a to především z důvodu mimořádného vhledu do ideologie Mithrova kultu a jeho rituální praxe, který poskytují.

V prostorách mithraea byly učiněny následující nálezy: [Rom-M-27-001] socha *Cauta*²⁶⁶ (výška 1,02 m), která byla nalezena *in situ* ve výklenku napravo od vstupu do ústřední síně mithraea. *Cautes* je zobrazen v krátké tunice v postoji se zkříženými nohama. Opírá se o kmen stromu, na kterém byl vyobrazen kohout. Socha původně ztvárňovala boha Merkura, byla však přetvářena do podoby mithraistického světlohoše. Socha nese stopy původních barev a na základě velkého množství malých děr ve stehnech sochy se usuzuje, že mohla být opatřena kalhotami (*anaxyrides*) ze štuky; [Rom-M-27-002] štukovaná socha ležícího boha Oceana,²⁶⁷ oděného do červenomodrého pláště se závojem (*velum*) kolem hlavy. V rukou, které se nedochovaly, s největší pravděpodobností třímal veslo a obětní misku (*patera*); [Rom-M-27-003] fragmenty štukovaného reliéfu s vyobrazením tauroktonie,²⁶⁸ ze kterého se dochovaly například části Mithrova vlajícího pláště, přední část psa a Mithrova hlava se zachovaným zlacením;

261) Griffith 1993: 114.

262) *CIMRM* 476 = Coarelli 1979: č. 37 = Griffith 1993: 131–138 = Vermaseren & Van Essen 1965 = Canciani 2022: č. 202 (s. 174–175).

263) Ferrua 1940.

264) Výsledkem jejich usilovné činnosti je souhrnná monografie věnovaná nálezům tohoto mithraea, viz Vermaseren & Van Essen 1965. Zajímavou studií, která zasazuje tyto vykopávky do kontextu tehdejší politické situace a akademického klimatu, s poukazem na jejich mnohdy problematický vliv na konečnou interpretaci nálezů, je Weststeijn & De Gelder 2020.

265) Vermaseren & Van Essen 1965: 126–128.

266) *CIMRM* 477 = Vermaseren & Van Essen 1965: č. 19 (s. 341) a tab. LXXVI.1–4 = Canciani 2022: č. 202h (s. 182).

267) *CIMRM* 478 = Vermaseren & Van Essen 1965: 131–133 = Canciani 2022: č. 202b (s. 176).

268) *CIMRM* 479 = Vermaseren & Van Essen 1965: 128–131 = Canciani 2022: č. 202a (s. 175–176).

[Rom-M-27-004] fresky a nápisy²⁶⁹ na jižní (pravé) stěně mithraea, zobrazující procesí šesti zasvěcenců kráčející směrem k vousatému muži sedícímu na trůnu, který představuje mithraistického Otce. Vzhledem k jeho ustrojení můžeme předpokládat, že na této fresce zaujímá roli Mithry. Vedle jeho hlavy se nachází *dipinto* ve znění: *Nama [patribus] / ab oriente / ad occidentem) / tutela Saturni* („Ať žijí Otcové, od východu k jihu, pod ochranou planety Saturn!“). Šestici kráčejících mužů lze na základě *dipinti*, které je popisují, identifikovat jako držitele zbývajících šesti mithraistických stupňů: Slunceběha, Peršana, Lva, Vojáka, Nevěsta a Havrana (z něhož na fresce zbyly pouhé stopy). *Dipinti* týkající se těchto postav mají jednotnou formu: *nama* + jméno stupně v dativu + *tutela* + jméno planety v genitivu, která chrání držitele konkrétního mithraistického stupně; [Rom-M-27-005] freska s nápisy²⁷⁰ na jižní stěně mithraea, zobrazující procesí tvořené šesti muži nesoucími dary v podobě zvířat a různých potravin, které budou sloužit jako pokrmy během hostiny.²⁷¹ Na základě *dipinti*,²⁷² které opakovaně zmiňují držitele mithraistického stupně Lev, můžeme tuto fresku identifikovat jako procesí Lvů; [Rom-M-27-006] fresky a nápisy²⁷³ na severní (levé) stěně mithraea, zobrazující procesí osmi postav přinášejících dary k hostině. Doprovodné *dipinti* je opět identifikují jako držitele mithraistického stupně Lev; [Rom-M-27-007] freska hostiny Mithry a Slunce²⁷⁴ na severní stěně, ke které směřuje procesí Lvů. Freska znázorňuje Mithru a Slunce (nebo jejich zástupce, držitele stupňů Otec a Slunceběh) obsluhované dvěma číšníky, z nichž jeden je vyobrazen s havraní hlavou; [Rom-M-27-008] další fresky a nápisy,²⁷⁵ které kromě na jiných stěnách doložených aklamací se slovem *nama* zahrnují rovněž krátké verše v hexametrech poskytující jedinečný vhled do mithraistických představ o světě a roli Mithry v něm. Tyto proklamace, z nichž jen některé jsou dobře čitelné, zahrnují například ty, které se s největší pravděpodobností týkaly Mithrových činů a odkazovaly k některým ikonograficky vyjádřeným scénám z jeho posvátného příběhu: (ř. 4) *Fons concluse petris qui geminos aluisti nectare fratres* („Pramen ve skalách uzavřený, který nakrmil nektarem dvojčata bratry!“)²⁷⁶ nebo (ř. 7) *Hunc quem aur(e)is humeris portavit more iuvenum* („Toho mladého býčka, kterého po svém způsobu na svých zlatých ramenou nesl!“).²⁷⁷ Další proklamace vypovídají o kosmickém řádu nebo činech Mithry, jako například: (ř. 13) *Primus et hic aries astrictius ordine currit* („A zde jako první ve svém pořadí Beran běží!“)²⁷⁸ nebo (r. 9) *Atque perlata humeris t(u)li m(a)xima divum* („A poté, co byla mi svěřena, nesl jsem na svých ramenou největší díla bohů!“).²⁷⁹ Další proklamace s největší pravděpodobností oslavují funkce držitelů některých stupňů, které plnili v životě mithraistických komunit: (ř. 16–17) *Accipe thuricremos pater accipe sancte Leones, / per quos thuradamus per quos consumimur ipsi* („Přijmi, ó svatý Otče, přijmi Lvy pálicí kadidlo, skrze které obětujeme kadidlo, skrze které jsme sami očištěni“).²⁸⁰ Snad největší pozornost pak vyvolal verš, jehož znění bylo Vermaserenem a Van Essenem rekonstruováno v podobě (ř. 14) *Et nos servasti eternali sanguine fuso* („A nás jsi zachránil/spasil prolitím věčné krve!“).²⁸¹ Tento verš měl dokládat soteriologický aspekt tauroktonie a byl kladen do souvislosti s motivy křesťanské eschatologie.²⁸² Problém v tomto případě představuje skutečnost, že tento konkrétní verš byl jen obtížně čitelný a výsledná rekonstrukce, kterou nepotvrdilo poz-

269) CIMRM 480 = Vermaseren & Van Essen 1965: 155–160 = Canciani 2022: č. 202d (s. 176–178).

270) CIMRM 481 = Vermaseren & Van Essen 1965: 160–164 = Canciani 2022: č. 202d (s. 176–178).

271) Vermaseren a Van Essen (1965: 160) tuto hostinu dokonce identifikují jako mithraistickou nápodobu římské oběti nazývané *suovetaurilia* a zahrnující kombinovanou oběť býka, prasete a berana.

272) *Dipinti* mají podobu exklamace *Nama* + vlastní jméno nositele v dativu + *Leoni*, např. *Nama Nicefori Leoni!* („Ať žije Niceforus, Lev!“).

273) CIMRM 482 = Vermaseren & Van Essen 1965: 148–150 = Canciani 2022: č. 202e (s. 178–179).

274) CIMRM 483 = Vermaseren & Van Essen 1965: 150–155 = Canciani 2022: č. 202e (s. 178–179).

275) CIMRM 484–485 = Vermaseren & Van Essen 1965: 180–240 = Betz 1968 = Canciani 2022: č. 202f (s. 179–181) a č. 202g (s. 181–182).

276) Vermaseren & Van Essen 1965: 193–200

277) Vermaseren & Van Essen 1965: 200–202.

278) Vermaseren & Van Essen 1965: 213–217.

279) Vermaseren & Van Essen 1965: 204–205.

280) Vermaseren & Van Essen 1965: 224–232.

281) Vermaseren & Van Essen 1965: 217–221.

282) Vermaseren a Van Essen (1965: 220) například vyjádřili přesvědčení, že „sám Mithra byl býkem a proto se sám usmrtil, aby poskytl věčný život svým následovníkům.“ (*Mithras himself was the bull and therefore killed himself in order to give eternal life to his followers*).

dější revizní čtení,²⁸³ je tak s největší pravděpodobností výsledkem Vermaserenovy imaginace vycházející z jeho představ o teologii Mithrova kultu. Znění všech těchto veršů rekonstruovaných Vermaserenem a nepotvrzených pozdějším výzkumem je tak třeba přijímat s velkou opatrností²⁸⁴ a mírnit vyznění možných teorií o podobě mithraistické náboženské ideologie, které jsou na jejich základě formulovány; [Rom-M-27-009] fragment horní části *hekataionu*²⁸⁵ (výška 0,08 m), tedy vyobrazení bohyně Hekaté se třemi tvářemi; [Rom-M-27-010] mramorový trojúhelník²⁸⁶ (délka strany 0,36 m, tloušťka 0,135 m) s půlkruhovým otvorem uprostřed; [Rom-M-27-011] fragment sošky nahé bohyně Venuše²⁸⁷ (výška 0,095 m); [Rom-M-27-012] terakotový reliéf zobrazující bohyni Niké zabíjející býka²⁸⁸ (rozměry nezjištěné), o kterém Vermaseren uvádí, že patrně nebyl součástí inventáře mithraea; [Rom-M-27-013] fragment kusu mramoru²⁸⁹ (0,07 × 0,06), podle Ferruy pocházející z monumentu zobrazujícího zrození Mithry ze skály; [Rom-M-27-014] podstavec a spodní část sochy giganta s hadíma nohama²⁹⁰ (0,19 × 0,17 m); [Rom-M-27-015] podstavec²⁹¹ (výška 0,42 m, průměr 0,09 m) ze dvou na sobě stojících nádob, pravděpodobně sloužící k vystavení sochy; [Rom-M-27-016] drobné nálezy²⁹² v podobě mramorového moždíře, skleněných střepů, fragmentů keramických nádob a lamp atd.; [Rom-M-27-017] olověná destička s vyobrazením Slunce²⁹³ (0,55 × 0,43 × 0,003 m) s kudrnatými vlasy a sedmi slunečními paprsky kolem hlavy; [Rom-M-27-018] velký džbán (*dolium*) s nápisem²⁹⁴ (výška 0,72 m, průměr 0,56 m) na horním okraji, který je nicméně prakticky nečitelný. Wilhelm Vollgraff navrhl čtení ve formě *Te cauterio i Saturne i Ata[r i] Opi* („Tebe ohněm pálím, přijď Saturne, přijď Atare, přijď Hojnosti!“).²⁹⁵ Podle Vollgraffa tak nádoba sloužila k uchovávaní rozžhavených uhlíků sloužících k tetování zasvěcenců.²⁹⁶ Rudolf Egger toto čtení kritizoval a přišel s alternativním návrhem ve formě *M(arcus) Aur[---pa]t(er) Cauti dat l(ibens) a(nimo)* („Marcus Aur...otec, Cautovi věnoval, s radostí.“).²⁹⁷ Magherita Guarducciová po prozkoumání nálezu dospěla k závěru, že žádné z těchto čtení nelze podpořit, a upustila od předložení vlastní verze;²⁹⁸ [Rom-M-27-019] fragment sochy bohyně Fortuny²⁹⁹ (výška 0,15 m), ze které se zachovala horní část trupu s hlavou. Bohyně třímala ve své levé ruce roh hojnosti (*cornucopia*); [Rom-M-27-020] deska s nápisem³⁰⁰ (0,24 × 0,63 × 0,02 m), která je zasvěcena *Deo Soli Invicto Mithre*. V další části nápisu, bohužel s poškozeným koncem, se nacházelo zdůvodnění daru ve formě *quod saepe numini eius*

283) Panciera 1979: 103 a pozn. ** a obr. 10–13. Za nesporné lze označit pouze závěrečná dvě slova verše *sanguine fuso*.

284) Gordon 1988: 61, pozn. 52.

285) *CIMRM* 486 = Vermaseren & Van Essen 1965: č. 20 (s. 342) a tab. LXXVII, 1.

286) *CIMRM* 487 = Vermaseren & Van Essen 1965: č. 41 (s. 344) a tab. LXXIX, 3.

287) *CIMRM* 488 = Vermaseren & Van Essen 1965: č. 24 (s. 343).

288) *CIMRM* 489 = Vermaseren & Van Essen 1965: č. 45 (s. 346) a obr. LXXIX, 5.

289) *CIMRM* 490 = Vermaseren & Van Essen 1965: č. 25 (s. 343) a tab. LXXVIII, 3.

290) *CIMRM* 491 = Vermaseren & Van Essen 1965: č. 23 (s. 342–343).

291) *CIMRM* 492.

292) *CIMRM* 493.

293) *CIMRM* 494 = Vermaseren & Van Essen 1965: č. 46 (346) a tab. LXXX = Canciani 2022: č. 202i (s. 182).

294) *CIMRM* 495 = *AE* 1956, č. 269 = *AE* 1960, č. 88 = HD018679 = HD019014 = EDR074118 = Canciani 2022: č. 202i (s. 183).

295) Vollgraff 1955.

296) Vollgraffovo čtení vychází z s největší pravděpodobností mylné hypotézy, založené na specifickém čtení Tertullianova *De praescriptione haereticorum* 40, která tvrdí, že součástí iniciace do Mithrova kultu bylo i tetování čel Mithrových zasvěcenců (*signat illic in frontibus milites suos*). Per Beskow (1979) však přítomnost této praxe v Mithrově kultu důkladnou analýzou pramenů zásadním způsobem zpochybňuje. Luc Renaud (2007) pak zpochybnil samotné editorské čtení výše zmíněné pasáže a přesvědčivě zdůvodnil navrženou emendaci, podle které se s největší pravděpodobností v původním Tertullianově textu namísto *in frontibus* („na čelech“) objevovalo *in fontibus* („v pramenech“), a týkala se tak kritiky nelegitimní nápodoby křesťanské křestní praxe. Vollgraffovo čtení tedy bylo, jak se zdá, vedeno mylnou představou o praxi, která nebyla s téměř naprostou jistotou v Mithrově kultu pěstována.

297) Egger 1958.

298) Guarducci 1979b.

299) *CIMRM* 496 = Vermaseren & Van Essen 1965: č. 21 (s. 342) a tab. LXXVII, 2.

300) *CIMRM* 497 = *AE* 1941, č. 78 = Vermaseren & Van Essen 1965: č. 17 (s. 340–341) = HD021303 = EDR073475 = Bastianelli 2015 = Canciani 2022: č. 202k (s. 182).

*exaudito gratias e[gi--]*³⁰¹ („protože božstvu, které mě často vyslyšelo, jsem vzdal díky...“); [Rom-M-27-021] *graffito*³⁰² (velikost plochy 0,57 × 0,67 m, velikost písma 0,06–0,075 m) na vnějším okraji levé stěny výklenku v zadní stěně. Text ve znění *Natus prima luce / duobus Aug(ustis) co(n)s(ulibus) / Severo et Anton(ino) / XII K(alendas) Decem(bres) / dies Saturni / luna XVIII* („Zrozen za úsvitu dvanáctý den před prosincovými kalendami, v době, kdy byli konzuly císařové Septimius Severus a Caracalla, v neděli, osmnáctého dne měsíčního cyklu.“) odkazuje k neděli 20. listopadu 202. Formulace „zrozen za úsvitu“ v tomto případě odkazuje buďto k zasvěcení anonymního pořizovatele tohoto *graffita*, nebo – jak se domnívá Margherita Guarducciová – k Mithrovi, a představuje tak horoskop týkající se doby založení mithraea;³⁰³ [Rom-M-27-022] deska s nápisem³⁰⁴ (0,21 × 0,67 × 0,02 m), zasvěcená *Inv(ictis) II d(omi-nis) Au(gustis)*, zazděná v římské pravého bočního pódia; [Rom-M-27-023] několik mincí³⁰⁵ z různých období, od doby císařů Claudia a Commoda až po minci raženou císařem Valensem (vládl 364–378).

Mithraeum v místech dnešního kostela Santa Prisca fungovalo až do konce 4. nebo počátku 5. století. Způsob jeho zániku zůstává spornou otázkou. Přestože archeologové na základě stavu štukované tauroktonie a fresek argumentovaly ve prospěch teze o cíleném a násilném zničení mithraea a jeho vybavení křesťany,³⁰⁶ jejich poškození je možné vysvětlit alternativním způsobem jako důsledek přirozeného chátrání a stárnutí v době po opuštění těchto prostor.³⁰⁷ V každém případě byla ústřední síň mithraea zaplněna sutí a odpadem a vchod do ní zazděn, a to nejspíše v době, kdy byly tyto podzemní prostory využity jako základy pro stavbu apsidy křesťanské baziliky, která na tomto místě vyrostla v průběhu 5. století.

[Rom-M-28] San Saba, mitreo di [5 E8]

Závěr, že v místech dnešního kostela svatého Saby a ulice *Via Salvator* existovalo mithraeum,³⁰⁸ poprvé formuloval Edoardo Gatti na základě vykopávek provedených v této lokalitě v roce 1925. Ty vedly k odskrytí pozůstatků místnosti v podobě dlouhé chodby s několika výklenky ve stěnách, jejíž podlahu tvořila černobílá mozaika ve formě geometrických tvarů. Gatti svou identifikaci těchto prostor jako mithraea zakládal na nález malého mramorového [Rom-M-28-001] reliéfu s vyobrazením tauroktonie³⁰⁹ (0,2 × 0,25 × 0,06 m), který zobrazuje Mithru, býka, havrana, psa, hada a štíra bez doprovodných světloňošů. Dalším Gattioho podpůrným argumentem hovořícím ve prospěch existence mithraea měla být blízkost kasáren čtvrté kohorty městské hlídky (*statio cohortis IV vigilum*),³¹⁰ přítomnost Mithrova kultu mezi jejími příslušníky však nelze na základě dochovaných nápisů jednoznačně prokázat.³¹¹ Plán místnosti uveřejněný Gattim navíc vzbuzuje značné pochybnosti: hypotetické mithraeum by mělo zcela atypický půdorys a v jeho předpokládané ústřední síni nebyly rovněž objeveny žádné stopy po vyvýšených bočních pódiích.³¹² Bez známé paralely je rovněž nález bazénku

301) Vermaseren v CIMRM navrhuje doplnění nápisu ve formě *e[ti] vota reddere moniniti sunt*. Konečný překlad dedikace by tedy zněl: „...protože božstvu, které je často vyslyšelo, byli povzbuzeni vzdát díky a vyplnit sliby.“

302) CIMRM 498 = AE 1941, č. 77 = AE 1946, č. 85 = Vermaseren & Van Essen 1965: 118 = HD005436 = EDR077498 = Canciani 2022: č. 202c (s. 176).

303) Guarducci 1979c. Viz též detailní astrologický rozbor pozic planet a souhvězdí pozorovatelných v místě dnešního kostela Santa Prisca v uvedeném datu v Pérez Jiménez 2014 (podporující hypotézu Margherity Guarducciové). K tradiční interpretaci, která pokládá *graffito* za připomínku zasvěcení některého nejmenovaného člena zdejší mithraistické komunity, viz Vermaseren & Van Essen 1965: 118–126.

304) CIMRM 499 = Vermaseren & Van Essen 1965: č. 47 (s. 346–347) = EDCS-51000123.

305) CIMRM 500 = Vermaseren & Van Essen 1965: č. 187–210 (s. 352) = Canciani 2022: č. 202m (s. 183).

306) Vermaseren & Van Essen 1965: 129–131, 151, 241–242. Jejich závěry opakují rovněž Sauer 2003: 134–136; Schuddeboom 2016: 240.

307) Ward-Perkins 2011: 194.

308) CIMRM 464 = Gatti 1925: 382–387 = Coarelli 1979: č. 33 = Griffith 1993: 152–154 = Canciani 2022: č. 201 (s. 174).

309) CIMRM 465 = Gatti 1925: 386–387 = Canciani 2022: č. 201a (s. 174). Gatti neuvádí přesné místo nálezu tohoto artefaktu a neposkytuje rovněž jeho obrazovou reprodukci. Podle Cancianiové (2022: 174) se tento monument, který je buďto velmi poškozený nebo dokonce nedokončený, nachází v depozitáři Kapitolských muzeí.

310) Gatti 1925: 387.

311) Griffith 1993: 153–154.

312) Griffith 1993: 153.

se čtyřmi rohovými sloupy, které zřejmě podpíraly dřevěnou stříšku.³¹³ Hypotézu o existenci mithraea nedokládá ani nalezený reliéf s vyobrazením tauroktonie, který s ohledem na své malé rozměry nejspíše neplnil funkci hlavního monumentu situovaného ve výklenku v zadní stěně mithraea. Z těchto důvodů nelze pokládat existenci mithraea v místech dnešního kostela svatého Saby za prokázanou.³¹⁴ Toto hypotetické mithraeum tak může být vyřazeno ze seznamu relevantních mithraistických objektů.

[Rom-M-29] Santa Susanna, mitreo di [5 E2]

Ve svém seznamu římských mithraeí uvádí Filippo Coarelli rovněž hypotetické mithraeum³¹⁵ existující v místech kostela svaté Zuzany poblíž Dioklecianových lázní (*Chiesa di Santa Susanna alle Terme di Diocleziano*). K vyslovení této hypotézy jej vedl nález dnes již ztracené [Rom-M-29-001] desky s nápisem³¹⁶ (rozměry neznámé), objevené v roce 1655 na pozemku villy Mancini poblíž tohoto kostela. Nápis pořídil muž jménem Cornelius Maximus, centurion desáté kohorty pretoriánské gardy, a zasvětil jej *Soli invicto*. Alison Griffithová mylně uvádí, že nápis zmiňuje zasvěcení svatyně,³¹⁷ to ale neodpovídá dochovanému znění nápisu. Použití oslovení rovněž ponechává otevřenou otázku ohledně identity zmíněného božstva: epitet *Sol Invictus* sice mohl být použit v souvislosti s Mithrou, za absence jasně mithraistického kontextu je však tento závěr neopodstatněný.³¹⁸ Desku s nápisem řadím mezi možné, ale sporné mithraistické artefakty. Hypotetické mithraeum v místech dnešního kostela svaté Zuzany pak ve shodě s míněním Griffithové vyřazuji ze seznamu relevantních mithraistických objektů.³¹⁹

[Rom-M-30] Sant'Eusebio e San Vito, mitreo di [5 G4]

Filippo Coarelli uvádí ve svém výčtu římských mithraeí rovněž hypotetické mithraeum,³²⁰ které se mělo nacházet v místech mezi kostely svatého Eusebia a svatých Vita a Modesta v oblasti Esquilinu. Existence toho mithraea je vyvozována na základě nálezu mramorového [Rom-M-30-001] fragmentu svícnu s trojúhelníkovým podstavcem³²¹ (0,64 × 0,285 × 0,29 m), nalezeného v roce 1875.³²² Zachována je spodní část svícnu v podobě trojúhelníkového podstavce s palmovými listy a dřikem ozdobeným motivem akantových listů. Na třech stranách podstavce se nachází nápis *T(itus) Aelius Iustus / Invicto Mithrae / d(onum) d(edit)*. Tento izolovaný nález však nelze spojit s žádnými architektonickými pozůstatky a existenci mithraea tak věrohodně nedokládá.³²³ Hypotetické mithraeum, uvedené Filippem Coarellim, tak může být vyřazeno ze seznamu relevantních mithraistických objektů.

[Rom-M-31] Santuario di Giove Dolicheno, mitreo del [5 D7]

V roce 1935 byly na Aventinu objeveny prostory identifikované na základě zde učiněných nálezů jako *dolichenum*, svatyně Jupiter Dolichena.³²⁴ Ústřední síň svatyně měřila na délku 22,6 m a na šířku 12 m a svým architektonickým plánem odpovídala známým mithraeím.

313) Griffith 1993: 153. Jedinou vágní paralelu by představovala nádrž ve Třílodní svatyni v Ostii (viz [014-Ost-M] výše), její mithraistický status je nicméně krajně nepravděpodobný.

314) Griffith 1993: 154.

315) Coarelli 1979: č. 19.

316) *CIMRM* 379 = *TMM* II, č. 81 (s. 107) = *CIL* VI, č. 728 = Chausson 1995: 684–685 = EDR180315.

317) Griffith 1993: 101.

318) François Chausson (1995: 684–685) zmiňuje možnost, že deska souvisí s fungováním mithraea v Barberiniho paláci, jehož zahrady se rovněž nachází v blízkosti kostela svaté Zuzany, i v tomto případě se však jedná o nijak nepodloženou domněnku.

319) Griffith 1993: 101.

320) Coarelli 1979: č. 7.

321) *CIMRM* 363 = *TMM* II, č. 73 (s. 106) = *CIL* VI, č. 3722 = *CIL* VI.4.2, č. 31037 = EDR121721 = Canciani 2022: č. 163 (s. 143).

322) Lanciani 1875: 248 (č. 34).

323) Griffith 1993: 75.

324) Colini 1935. Viz též *CIMRM* 467 a Canciani 2022: č. 204 (s. 183).

Podlaha byla pokryta černobílou mozaikou končící ve vzdálenosti 1,5 metru od bočních stěn, což poukazuje na možnou existenci bočních pódií. Před vchodem do ústřední síně se nacházel vestibul s velkým výklenkem obloženým mramorovými deskami a vyzdobeným další mozaikou. V prostorách této síně a přilehlých místností bylo nalezeno přes padesát artefaktů, zahrnující sochy, reliéfy, oltáře a nápisy. Jelikož se největší množství ikonografických a nápisných monumentů týkalo kultu Jupitera Dolichena, byly prostory identifikovány právě jako svatyně náležící tomuto božstvu. Kromě vyobrazení Jupitera Dolichena však byly v prostorech *dolichena* nalezeny rovněž sochy a reliéfy zobrazující například Herkula, Silvana, Apollóna, Herma, Artemidu, Venuši a spolu s nimi také několik artefaktů mithraistického charakteru: [Rom-M-31-001] fragmenty reliéfu s vyobrazením tauroktonie³²⁵ (0,76 × 0,7 m), ze kterého se dochoval vlevo stojící Cautes (bez hlavy), větší část býka a Mithry a pravý horní okraj se skalnatým lemem jeskyně a bustou bohyně Luny s měsíčním srpkem na ramenou. Reliéf nese stopy původních barev; [Rom-M-31-002] fragmenty reliéfu s vyobrazením tauroktonie³²⁶ (0,42 × 0,75 m). Zachována je z větší části pravé strany reliéfu s vyobrazením Cautopata a *bigy* bohyně Luny v horním rohu, přední část těla býka a část Mithrova trupu, hlavy a pasu; [Rom-M-31-003] malý reliéf s vyobrazením tauroktonie³²⁷ (0,15 × 0,1 m), který kromě Mithry zabíjejícího býka v doprovodu obou světloňošů zobrazoval na dolním pásu také boční scény (patrně tři), které se bohužel v důsledku poškození okraje s výjimkou prostřední scény nedochovaly. Částečně dochovaná scéna ztvárňuje hostinu Mithry a Slunce. V pravé horní části reliéfu je potom viditelná scéna zrození Mithry ze skály; [Rom-M-31-004] fragment desky s nápisem,³²⁸ který je ale pouze obtížně rekonstruovatelný. Jedno z navržených čtení nápisu zní [*De*]o Soli [*In*]vic(to) M[ithrae] / [N]um[ini] S(ancto) et Pr[ae]st(antissimo)], což by jej situovalo do kontextu Mithrova kultu. Mezi nálezy z aventinského Dolichena³²⁹ možná patří rovněž [Rom-M-31-005] oltář s nápisem³³⁰ (0,37 × 0,3 × 0,24 m), který *I(ovi) o(plimo) m(aximo) a(eterno) D(olicheno) et / Soli digno pres(tanti)* pořídil propuštěnec Marcus Aurelius Andronicus spolu se svou ženou Tarquilií Marcellou a jejich dětmi. Mithraistický charakter tohoto oltáře a nápisu je nicméně nejistý. Jupiter Dolichenus je na něm sice ztotožněn se Sluncem,³³¹ je však velmi nepravděpodobné, že byl v této souvislosti zároveň pokládán za Mithru. Přestože mithraistický charakter prvních tří uvedených artefaktů je nesporný, jejich nález jednoznačně nedokládá existenci mithraea³³² v místech aventinského chrámu Jupitera Dolichena. Ústřední síň *dolichena* sice měla půdorys podobný běžnému mithraeu, ikonografický a nápisný materiál zasvěcený Jupiteru Dolichenovi však jednoznačně převažuje nad předměty zasvěcenými jiným božstvům. Mnohem pravděpodobnější se tak jeví možnost, že v chrámu Jupitera Dolichena, jehož kult nebyl chápán jako vyhraněně exkluzivní, bylo umožněno pořizovat dedikace i jiným božstvům včetně Mithry.³³³ Hypotetické mithraeum v místech aventinského dolichena tedy řadím mezi možné, ale sporné mithraistické objekty.

325) *CIMRM* 468 = *CCID* 367 a tab. LXXIX = Colini 1925: č. 18 (s. 152) = Merlat 1951: č. 187 (s. 169) = Canciani 2022: č. 204a (s. 183). *CCID* uvádí chybné číslo monumentu na tabulce: č. 367 zde ve skutečnosti označuje číslo 368 a naopak. Vermaseren v *CIMRM* 468 mylně interpretuje informaci u Pierra Merlata (1951, č. 187 [s. 169]), který hovoří o fragmentech dvou reliéfů, jako nález dvou fragmentů jednoho reliéfu.

326) *CCID* 368 a tab. LXXIX = Colini 1925: č. 19 (s. 152) = Merlat 1951: č. 187 (s. 169) = Canciani 2022: č. 204c (s. 184).

327) *CIMRM* 469 = *CCID* 369 = Colini 1925: č. 20 (s. 153) = Merlat 1951: č. 188 (s. 169–170) = Lavagne 1974a: 486–487 a obr. 3 = Canciani 2022: č. 204b (s. 184).

328) *CIMRM* 470 = *CCID* 370 = *AE* 1940, č. 84 = Merlat 1951: č. 189 (s. 170) = HD020871 = EDR073427 = Canciani 2022: č. 204d (s. 184–185).

329) Oltář byl nalezen na *Via Flaminia* poblíž Augustova mauzolea. Jméno kněze, který na jeho pořízení dohlížel, Gaia Fabia Germana, se ale vyskytuje rovněž na nápisu *CCID* 383, a to ve spojení s výrazem *candidati huius loci*, což je interpretováno jako odkaz na aventinský chrám Jupitera Dolichena. Viz komentář k *CCID* 384.

330) *CIMRM* 471 = *TMM* II, č. 116 (s. 113) = *CIL* VI, č. 212 = *CCID* 384 a tab. LXXXVI = EDR160734.

331) Speidel 1978: 1197.

332) Coarelli 1979: č. 35.

333) Griffith 1993: 143.

[Rom-M-32] San Vitale, mitreo di [5 E3]

Koncem 16. století byly na vinici patřící muži jménem Oratio Muti v blízkosti kostela *San Vitale* nalezeny dva artefakty, které s největší pravděpodobností zobrazovaly mithraistickou bytost se lví hlavou. Flaminio Vacca, který je původním zdrojem informací o těchto monumentech, udává, že se jednalo o [Rom-M-32-001] sochu³³⁴ bytosti, která „měla hlavu lva a zbytek v podobě lidského těla: Pod nohama měla glóbus, z něhož vyrůstal had, který obkroužil celou modlu a pak jí přes hlavu vstoupil do úst. Ruce držela přitištěné k hrudi a v každé z nich třímala klíč. Na ramenou měla čtyři křídla, dvě směřující k nebi a zbývající dvě skloněná k zemi.“³³⁵ Socha byla vysoká 5 dlaní (*alto da 5 palmi*), tedy přibližně 1,5 m, a byla nalezena „stojící na podstavci v prázdné místnosti se zazděnými dveřmi, mající kolem sebe mnoho terakotových lamp se zobáčky směřujícími směrem k modle“.³³⁶ Socha je dnes pokládána za ztracenou. Hodnověrnost jediné kresby tohoto monumentu, snad pocházející z pera Pietra Santiho Bartoliho, italského rytce a malíře ze 17. století,³³⁷ nelze tudíž ověřit. Společně s předchozím monumentem³³⁸ byl rovněž objeven [Rom-M-32-002] reliéf s vyobrazením bytosti se lví hlavou³³⁹ (0,75 × 0,65 m), který zobrazuje lidskou postavu se lví hlavou, nahou až po boky a nohy oděné do kalhot, držící v natažených rukou hořící pochodně. Z úst bytosti vychází poryv větru a směřuje k hořícímu oltáři po jejím pravém boku (levém z pohledu pozorovatele). Na ramenou bytosti se nachází čtyři křídla, přičemž každý pár míří opačným směrem, kolem každého křídla se vine had.

Závěr, že se v tomto případě jednalo o nálezy z mithraea³⁴⁰ situovaného v místech dnešního kostela *San Vitale*, vyslovil již Franz Cumont. Později se tento hypotetický objekt objevuje jak ve Vermaserenově korpusu, tak v Coarelliho³⁴¹ seznamu římských mithraeí. Vzhledem ke skutečnosti, že popis nálezu místnosti, ve které byly oba monumenty nalezeny, je značně nespécifický, řadím hypotetické mithraeum z míst dnešního kostela *San Vitale* mezi možné, ale sporné mithraistické objekty.³⁴² Co se týče obou monumentů, na základě jejich podobnosti s dalšími vyobrazeními mithraistické bytosti se lví hlavou akceptuji reliéf jako mithraistický monument a sochu jako pravděpodobně mithraistický, ale ne zcela jednoznačně potvrzený artefakt (neboť Vaccův popis nelze po ztrátě této sochy již nijak ověřit).

334) *CIMRM* 382 = *TMM* II, č. 10a (s. 196–197) a obr. 21 = B 21 = Canciani 2022: č. 173a (s. 149).

335) Vacca 1594 [1704]: hlava 116 (s. 20): „[I]l quale aveva la testa di leone, e il resto come un corpo umano: aveva sotto li piedi una palla dove nasceva un serpe, il quale cerchiava tutto l'Idolo, e poi con la testa gli entrava in bocca, si teneva le mani sopra il petto; in ciascuna teneva una chiave; ed aveva quattro ale attaccate agli omeri, due volte verso il Cielo, e l'altre chinate verso la terra.“

336) Vacca 1594 [1704]: hlava 116 (s. 20): „[I]l quale stava in piedi sopra un piedistallo in una stanza vuota con la porta rimurata, ed aveva molti lucernini di terracotta intorno, che circondavano col becco verso l'Idolo“. Někteří badatelé uvádějí (Cumont 1896: 190; Griffith 1993: 90), že místnost měla klenutý strop, u Vaccy se však tato informace nenachází. Původcem tohoto omylu je patrně De Montfaucon (1719: 369).

337) Montfaucon 1719: tab. CCXV.1. Montfaucon (1719: 369) výslovně uvádí, že tuto rytinu našel v Bartoliho kresbách a že někteří lidé říkají, že je obrazem monumentu nalezeného na konci 16. století na vinici Orazia Mutiho, kterou popisuje Vacca: „J'ai vu dans les papiers de Pietro Sancto Bartoli, fameux graveur Romain, qui mourut il y a environ dixsept ou dixhuit ans, une figure semblable, qu'il avoit apparemment dessinée sur quelque monument Romain. Quelqu'un dit qu'il l'avoit faite sur le récit de Flaminus Vacca, dont il avoit le manuscrit, mais quand même il diroit vrai, cela importe peu; la description de Vacca étant si détaillée qu'il est aisé de le peindre d'après son discours sans crainte de se méprendre.“ („V dokumentech Pietra Sancto Bartoliho, slavného římského rytce, který zemřel asi před sedmnácti nebo osmnácti lety, jsem viděl podobnou postavu, kterou zřejmě nakreslil podle některého římského monumentu. Někteří říkají, že ho vytvořil na základě popisu u Flaminia Vaccy, jehož rukopis měl k dispozici, ale i kdyby měli pravdu, tak na tom příliš nezáleží; Vaccův popis je tak podrobný, že je snadné malovat podle něj bez obav z nepochopení.“)

338) Vacca 1594 [1704]: hlava 117 (s. 20).

339) *CIMRM* 383 = Montfaucon 1719: tab. CCXV.2 (imaginární vyobrazení této postavy z pera Pietra Santiho Bartoliho z profilu) = *TMM* II, č. 10b (s. 196–197) a obr. 22 = Rossetti 2004 = B 40 = Canciani 2022: č. 173b (s. 149). Obrazová reprodukce tohoto monumentu, který se v současné době nachází zazděný v zahradách *Palazzo Colonna*, viz Pettazzoni 1949: tab. I.2; Merkelbach 1984: obr. 51; Rossetti 2004: 374, obr. 1.

340) *CIMRM* 381 = *TMM* II, č. 10 (s. 196) = Coarelli 1979: č. 14 = Griffith 1993: 90–91 = Canciani 2022: č. 173 (s. 148–149).

341) Coarelli (1979: 71–72) se nicméně dopouští obtížně pochopitelné chyby, kdy reliéf s vyobrazením bytosti se lví hlavou (*CIMRM* 383) řadí mezi nálezy z mithraea v Sarápidově chrámu (Coarelli 1979: č. 12).

342) Viz též Griffith 1993: 191.

[Rom-M-33] Tempio di Sarapide, mitreo del [5 E4]

Johannis Vignoli v roce 1705 zmiňuje mithraistický monument, který byl nalezen poblíž *Torre Mesa* (i. e. *Torris Maecenatiana*) a v jeho době vystaven v *Palazzo Colonna*.³⁴³ Jedná se o [Rom-M-33-001] reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem³⁴⁴ (0,59 × 2,05 m), který posléze vešel do sbírek rodiny Torloniů. Tyto sbírky jsou dodnes nepřístupné a reliéf tak nemohl na základě autopsie prozkoumat ani Franz Cumont, ani Maarten J. Vermaseren. Jediné dostupné fotografie tohoto monumentu se tak nachází v obrazové příloze katalogu *Museo Torlonia*, publikovaném v roce 1883 Carlem Lodovicem Viscontim,³⁴⁵ a ve Vermaserenově monografii věnované monumentu Ottaviana Zena.³⁴⁶ Reliéf zobrazuje Mithru, který v jeskyni zabíjí býka, jehož ocas se proměňuje v obilné klasy. Pes, had a štír se nacházejí na obvyklých místech a v obvyklých pozicích. Napravo stojí Cautopates se zkříženými nohama před skálou, po které se vzhůru plazí had. Za ním je zobrazen pasoucí se býk. Vlevo je ztvárněn stojící Cautates v oděvu východního stylu se zkříženými nohama, u kterých se nachází štír se vztyčeným ocasem. Nad Cautovou hlavou je zobrazen *pegasus*. Vlevo od havrana, který sedí na Mithrově plášti, sedí další obtížně identifikovatelný pták. V příslušných rozích se vyskytují busty Slunce s paprscitou čelenkou a Luny v měsíčním srpku. Na samotné ploše reliéfu a na jeho spodním okraji jsou vytesány dva nápisy, které pořídil Lucius Aurelius Severus. První z nich je zasvěcen *Soli Invicto* a zmiňuje, že součástí dedikace reliéfu byl i dar podstavce (*cum paremboli / et ypobasi*).³⁴⁷ Druhý z nápisů na dolním okraji reliéfu je zasvěcen *Soli Invicto Mithrae* a zmiňuje, že byl zasvěcen za dohledu mithraistického Otce Lucia Domitia Marcellina.³⁴⁸ Pořízení monumentu je datovatelné do poslední čtvrtiny 2. století, neboť stejné osoby, Lucius Aurelius Severus a Otec Lucius Domitius Marcellinus, jsou známé z dalšího nápisu z Říma, který byl pořízen v roce 181.³⁴⁹

Místo nazývané v období renesance jako *Torre Mesa* bylo po dlouhou dobu pokládáno za lokalitu, kde se nacházel chrám boha Slunce vybudovaný císařem Aurelianem. Maria Santangelová však přesvědčivě prokázala, že chrám Slunce se nacházel v místech dnešního kostela *San Silvestro in Capite*, a *Torre Mesa* musí být totožné s pozůstatky Sarápidova chrámu na *Quirinalu*.³⁵⁰ Možnou existenci mithraea v těchto místech zmiňoval Lanciani, pokládal ji však za smyšlenku šířenou Pirrem Ligoriem.³⁵¹ Filippo Coarelli jej ve svém výčtu římských mithraeí uvádí, i když do něj chybně situuje rovněž nález reliéfu s vyobrazením mithraistické bytosti se lví hlavou,³⁵² který byl prokazatelně nalezen na jiném místě. Existenci mithraea v rozlehlém komplexu budov Sarápidova chrámu nelze s konečnou platností vyloučit. Ve prospěch této hypotézy hovoří zejména velké rozměry nalezeného reliéfu a jeho váha (odhadem kolem 600 až 700 kg), které prakticky vylučují, že byl nalezen daleko od místa svého původního umístění. Jelikož jsou přesné nálezové okolnosti tohoto artefaktu neznámé a nemůže být spojen s žádnými architektonickými pozůstatky, řadím hypotetické mithraeum ze Sarápidova chrámu mezi možné, ale sporné mithraistické objekty.

[Rom-M-34] Terme di Caracalla, mitreo delle [5 E7]

V roce 1912 bylo během vykopávek v místech Caracallových lázní objeveno mithraeum,³⁵³ které se nacházelo v severovýchodní části lázeňského komplexu v podzemních servisních místnostech v blízkosti vodního mlýna. Mithraeum vykazuje typický obdélníkový půdorys se

343) Vignoli 1705: 174.

344) *CIMRM* 408/409a–b = *TMM* II, č. 8 (s. 195) a obr. 20 = Visconti 1883: č. 191 (s. 111–112) = Canciani 2022: č. 184 (s. 159–160).

345) Anonym 1884: tab. XLVIII.3.

346) Vermaseren 1978: tab. XXIX.

347) *CIMRM* 409a = *TMM* II, č. 30 (s. 99) = *CIL* VI, č. 726.

348) *CIMRM* 409b = *TMM* II, č. 30 (s. 99) = *CIL* VI, č. 726.

349) Viz [Rom-086] níže.

350) Santangelo 1941: 154–177. Nejnovější poznatky o Sarápidově chrámu, viz Capanna 2021.

351) Lanciani 1907: 197–198.

352) Viz [Rom-M-32-002] výše.

353) *CIMRM* 457 = Ghislanzoni 1912: 317–322 = Coarelli 1979: č. 32 = Griffith 1993: 144–148 = Canciani 2022: č. 199 (s. 172).

dvěma dosud dochovanými pódii běžícími kolem bočních stěn. Se svými rozměry (23 × 9,7 m) patří mezi největší doposud objevené mithraistické svatyně. Středová ulička (šířka 4,65 m) byla vydlážděna černobílou podlažní mozaikou. Boční pódia (vysoká 1 m a široká 2,17 m) byla opatřena třemi sloupy z cihel na každé straně, které podpíraly klenutý strop místnosti. V zadní stěně místnosti se nacházel klenutý výklenek (výška 1,3 m, šířka 3,56 m), na který se dalo vystoupit po obou stranách po čtyřech schodech vedoucích z pódii. Ve středové ose uličky se nacházely čtyři jámy: kruhová u vchodu (zakrytá kamenným víkem), větší čtvercová uprostřed (hloubka 1,3 m) a dvě další směrem k výklenku. Největší pozornost vyvolala středová jáma, která pokračovala podpodlažní štolou vedoucí pod pravým pódium a ústila do vedlejší místnosti.³⁵⁴ Její účel zůstává neznámý. V dřívějším bádání byla tato jáma interpretována jako *fossa sanguinis* sloužící k provádění *taurobolia*,³⁵⁵ tato interpretace však byla založena na mylné představě, že tento rituál byl součástí nejenom kultu bohyně Velké Matky a Attida, ale i Mithrova kultu.³⁵⁶

Z nálezů učiněných v prostorách mithraea je možné zmínit: [Rom-M-34-001] fragment reliéfu s vyobrazením Slunce.³⁵⁷ Viditelné jsou pouze vlasy obklopené sedmi slunečními paprsky vytvořenými pomocí průřezů v desce reliéfu a napřažená dlaň pravé ruky. Nalevo od busty Slunce se nachází busta bohyně Luny; [Rom-M-34-002] fragmentárně dochovaná freska s vyobrazením Mithry³⁵⁸ (1,8 × 1,1 m), situovaná v klenutém výklenku nad pravým pódium. V levé ruce bůh třímá glóbus nebo sluneční disk; [Rom-M-34-003] socha Venuše vystupující z moře³⁵⁹ (*Anadyomené*), nalezená v jedné z místností v těsné blízkosti mithraea; [Rom-M-34-004] drobné fragmenty reliéfu s vyobrazením tauroktonie³⁶⁰ (koleno pravé zadní nohy býka, část hada a psa atd.); [Rom-M-34-005] tři fragmenty nhrubo opracovaného kamene³⁶¹ (výška 0,45 m, průměr v základně 0,16 m), nejspíše symbolicky reprezentující zrození Mithry ze skály; [Rom-M-34-006] malý mramorový *cippus* s nápisem³⁶² (0,33 × 0,18 × 0,21 m), nalezený v předsíni mithraea. Oba boky nesou vyobrazení obětní misky (*patera*), na lící a rubové straně se nacházejí nápisy v řečtině: a) εἶς Ζεὺς / [[Σάραπις]]³⁶³ / Ἥλιος / κοσμοκράτωρ / ἀνείκτης („Jeden jest Zeus, Mitras, Slunce, vládce světa, neporazitelný“); b) Διὶ Ἥλιῳ / Μεγάλῳ / Σαράπιδι / σωτήρι / πλουτοδότη / ἐπικόῳ / εὐργετῇ / ἀνείκτηῳ / Μίθρα / χαριστήριον („Diovi Slunci Velikému, Sarápidovi Zachránči, Dárci bohatství, Naslouchajícímu, Dobročinnému, Neporazitelnému Mithrovi, s díkuvzdáním.“). Kromě těchto nálezů, které zařadil Vermaseren do svého korpusu, byly nalezeny rovněž [Rom-M-34-007] dva další podstavce pro sochy.³⁶⁴

[Rom-M-35] Terme di Tito, mitreo delle [5 E5]

Hypotézu o existenci mithraea³⁶⁵ v místech Titových lázní, které se nacházely v blízkosti Římského kolosea, představil v roce 1895 Rodolfo Lanciani.³⁶⁶ Ve své studii Lanciani popojil informace o objevu komplexu několika místností zřejmě tvořících součást rozsáhlejšího kryptoportika, které byly objeveny v roce 1668,³⁶⁷ s nálezem [Rom-M-35-001] nástěnné fresky s neobvyklým vyobrazením tauroktonie,³⁶⁸ známé pouze na základě nákrešů v několika

354) Fotografie této jámy a štol, viz Cosi 1979: tab. XXVII–XXIX.

355) Parpagliolo 1914: 58.

356) Přehledné shrnutí argumentů v neprospěch provádění *taurobolia* v Mithrově kultu, viz Cosi 1979: 933–941.

357) *CIMRM* 458 = Parpagliolo 1914: 58 a obr. XIV = Canciani 2022: č. 199g (s. 174).

358) *CIMRM* 459 = Ghislanzoni 1912: 322 = Parpagliolo 1914: 58–59 a obr. XV = Canciani 2022: č. 199a (s. 173).

359) *CIMRM* 460 = Ghislanzoni 1912: č. 5 (324–325 a obr. 12) = Parpagliolo 1914: 58 a obr. XII = Canciani 2022: č. 199h (s. 174).

360) *CIMRM* 461 = Ghislanzoni 1912: 320–322 a pozn. 2 = Canciani 2022: č. 199b (s. 173).

361) *CIMRM* 462 = Ghislanzoni 1912: č. 2 (s. 323) = Canciani 2022: č. 199c (s. 173).

362) *CIMRM* 463 = *AE* 1913, č. 188 = Ghislanzoni 1912: č. 1 (s. 322–323) = Parpagliolo 1914: 58 a obr. XIII = *IGUR* I, č. 194 = Canciani 2022: č. 199d (s. 173).

363) Sarápidovo jméno bylo na tomto místě přepsáno na Μίτρας.

364) Ghislanzoni 1912: č. 3 (s. 323–324) = Canciani 2022: č. 199e (s. 173); Ghislanzoni 1912: č. 5 (s. 324) = Canciani 2022: č. 199f.

365) Coarelli 1979: č. 4 = Griffith 1993: 63–66.

366) Lanciani 1895: 175–176.

367) Bartoli 1783: 13–14 a tab. I.

368) *CIMRM* 337 = Canciani 2022: č. 159 (s. 141).

kodexech.³⁶⁹ Freska zobrazuje Mithru zabíjecího býka, který je netradičně vyobrazen jako mořské zvíře. Býk se vzpíná na zadních nohou, s předními nohama ve vzduchu. Mithra má namísto obvyklé fryžské čapky na hlavě diadém, nimbus a členku se slunečními paprsky. Z obvyklých zvířat je zobrazen pouze had, který se nezvykle plazí směrem doleva k zadním nohám býka. Vlevo od Mithry a býka stojí nahý Cautes se zkříženýma nohama a fryžskou čapkou na hlavě, oděný pouze do dlouhého pláště. Na druhé straně je vyobrazená nahá postava s dlouhými vlasy a vousy ležící na zemi, představující nejspíše Oceana, jenž v levé ruce drží přes rameno opřené veslo a pravou rukou vylévá nádobu s vodou. V pravém horním rohu nad Oceanem je v oblacích zobrazen bůh Slunce s paprscitou členkou na hlavě, jedoucí na čtyřspřeží. Božstvo pozvedává obě ruce vzhůru, v levici třímá glóbus. Nad jeho vlajícím pláštěm je zobrazen černý pták, nejspíše havran.

Filippo Coarelli Lancianiho argumentaci akceptoval a zařadil hypotetické mithraeum situované do prostor Titových lázní do svého seznamu římských mithraeí.³⁷⁰ Navíc mezi nálezy z tohoto mithraea zařadil rovněž [Rom-M-35-002] fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie a nápisem³⁷¹ (0,27 × 0,24 × 0,08 m), který byl nalezen v blízkosti kostela *San Pietro in Vincoli*. Zachovala se pouze levá dolní část reliéfu s vyobrazením zadní nohy býka, která je tlačena k zemi Mithrovým chodidlem, štír, část hada a spodní část těla světlohoše. Na dolním okraji fragmentu se nachází nápis nejspíše rekonstruovatelný v podobě *D(eo) S(oli) I(nvicto) Tib(erius)*. Coarelli nicméně nijak nezduvodňuje, jak tento fragment souvisí s hypotetickým mithraeem v Titových lázních. Samotná existence tohoto mithraea tedy zůstává sporná. Dochované informace o podobě kryptoportika, objeveného v roce 1668, neumožňují identifikaci prostor, které by po architektonické stránce věrohodně odpovídaly mithraeu.³⁷² Existence mithraea je tak vyvozována především na základě fresky s vyobrazením tauroktonie, ta se však do dnešních dnů nedochovala a existují určité pochybnosti o autenticitě zobrazené scény, která vykazuje velké množství odlišností od standardní mithraistické ikonografie.³⁷³ Přestože můžeme s největší pravděpodobností konstatovat, že nákras pocházející od Francesca Bartolii reprodukuje skutečný antický monument, jeho přesná podoba a funkce zůstávají neznámé.³⁷⁴ Další fresky nalezené ve stejných místech, zahrnující například vyobrazení Herculových úkolů, Aenea opouštějícího Didonu a nilotické scenerie, naznačují, že výzdoba nalezených prostor mohla být motivována estetickými zájmy majitele a upravený tauroktonní motiv zde mohl být využit mimo své obvyklé kultické prostředí. Hypotetické mithraeum v místech Titových lázní proto řadím mezi možné, ale sporné mithraistické objekty.³⁷⁵

[Rom-M-36] Via della Conciliazione, mitreo della [5 B3]

Filippo Coarelli uvádí ve svém seznamu římských mithraeí rovněž hypotetické mithraeum,³⁷⁶ které se mělo nacházet v místech dnešní *Via della Conciliazione*. Jeho existenci vyvozuje z objevu dnes ztraceného [Rom-M-36-001] fragmentu s vyobrazením tauroktonie³⁷⁷ (0,35 × 0,30 × 0,12 m) z řeckého mramoru, který byl nalezen v roce 1891 během hloubení kanalizace v jedné z ulic bývalého *Borgo Vecchio*. Z reliéfu se zachovala pouze jeho spodní část zachycující větší část těl býka, Mithry a vlevo stojícího Cauta. Jelikož nelze nález tohoto fragmentu spojit

369) Za nejdůležitější obrazovou reprodukcí této fresky je pokládán akvarel získaný Richardem Tophamem, který je součástí jednoho z kodexů věnovaných Eton College, viz <<https://catalogue.etoncollege.com/home>>, záznam ECL-Bn.5:19–2013. Soudí se, že jde o malbu pořizenou Francescem Bartolím, synem Pietra Santiho Bartoliiho. Obrazová reprodukce hypotetické tauroktonie z Titových lázní, založená na Tophamově akvarelu, je dostupná například v Turnbull 1740: 175–176 a tab. 9.

370) Coarelli 1979: č. 4.

371) *CIMRM* 364/365 = *TMM* II, č. 19bis (s. 480) a *TMM* II, č. 76b (s. 468) = Ricci 1891: č. 6 (s. 205) = *CIL* VI.4.2, č. 31050 = *EDCS*-18600614 = Canciani 2022: č. 160 (s. 141–142).

372) Na nákrasu u Bartoliiho (1783: tab. I) nemá například žádná místnost obdélníkový charakter (viz Schuddeboom 2016: 241). Bartoli rovněž nezmiňuje přítomnost pódíí, za normálních okolností zcela charakteristického prvku standardního mithraea.

373) Viz diskuse v Ashby 1914: 19.

374) Ashby 1914: 3–4.

375) Viz též Schuddeboom 2016: 241–241. Griffithová (1993: 63–66) naopak pokládá existenci tohoto mithraea za dostatečně doloženou a řadí jej mezi potvrzené mithraistické objekty.

376) Coarelli 1979: č. 39.

377) *CIMRM* 456 = Visconti 1891: 296 = *TMM* II, č. 24 (s. 208) = Canciani 2022: č. 208 (s. 186).

s žádnými architektonickými pozůstatky, je možné toto hypotetické mithraeum vyřadit ze seznamu relevantních mithraistických objektů.³⁷⁸

[Rom-M-37-01] [Rom-M-37-02] Via Giovanni Lanza, mitreo della [5 F4]

V roce 1883 bylo objeveno malé [Rom-M-37-01] mithraeum³⁷⁹ (mithraeum I) ve sklepeních rozlehlého domu z konstantinovského období na dnešní ulici *Via Giovanni Lanza* (dřívější ulici *Via dello Statuto*) v blízkosti kostela *San Martino ai Monti*. Mithraeum bylo přístupné pouze ze zahrady domu po dvou schodištích o devíti a sedmi schodech.³⁸⁰ Vchod byl situován nalevo od stavby nevelkého *isea*, které se rovněž nacházelo v zahradě a ve kterém bylo, kromě sochy bohyně Ísidy v životní velikosti a dalších předmětů, nalezeno rovněž šestnáct dalších sošek různých mužských i ženských božstev.³⁸¹ Ústřední síň mithraea (3,7 × 2,43 m) nebyla opatřena obvyklými pódii. Na levé stěně ústřední síně se nacházel malý [Rom-M-37-01-001] reliéf s vyobrazením tauroktonie³⁸² (0,325 × 0,44 × 0,03–0,08 m), usazený na polici spočívající na dvou nosnících. Reliéf zobrazuje tauroktonii obvyklým způsobem, ale bez přítomnosti světloňů. Zajímavým detailem je pohled bohyně Lony v pravém horním rohu, který je směřován dolů. Na levé stěně se rovněž nacházely čtyři malé výklenky, patrně sloužící k umístění uvnitř nalezených keramických lamp. Na zemi pod tauroktonním reliéfem byl umístěn provizorní oltář z fragmentu sloupu a na něm položené korintské hlavice. V chodbě na odpočívadle mezi schodišti se nacházely po obou stranách výklenky, ve kterých byly postaveny sošky světloňů: [Rom-M-37-01-002] soška Cautopata³⁸³ (0,34 × 0,16 m) se zkříženýma nohama, s odlomenou pravou rukou a většinou pochodně. Na podstavci se nachází pahýl stromu; [Rom-M-37-01-003] soška Cautopata³⁸⁴ (0,25 × 0,11 m) se zkříženýma nohama a bez hlavy. Na podstavci vlevo od světloňe se nachází pahýl stromu, vpravo sedící sova. Vzhledem k odlišné dataci obou sošek je jasné, že původně nešlo o párové artefakty.³⁸⁵

K těmto nálezům prokazatelně učiněným v prostorách mithraea bývá někdy řazen rovněž válcovitý [Rom-M-37-01-004] oltář s nápisem³⁸⁶ (rozměry neznámé), ozdobený býčími hlavami a girlandou, který se nacházel v nedalekém kostele *San Martino ai Monti*. Oltář, známý pouze z Liguriovy kresby a dnes pokládán za ztracený, pořídil muž senátorského původu jménem Flavius Septimius Zosimus, *sacerdus* (sic!) *dei Brontontis / et Aecatea*, a věnoval jej *Deo Soli Invicto Mitrhe* (sic!). Nápis rovněž zmiňoval výstavbu „jeskyně“. Blízkost místa výskytu tohoto oltáře a sklepení, kde se nachází mithraeum, vedla Manfreda Clausse k přiřazení tohoto oltáře k jeho inventáři.³⁸⁷ Této skutečnosti však nic nenasvědčuje, neboť oltář v kostele *San Martino ai Monti* rozhodně nebyl nalezen *in situ*. Oltář proto nekladu do přímé spojitosti s fungováním prvního mithraea. Mithraeum v ulici Giovanniho Lanzy je svým provedením netypické a rozhodně nemohlo sloužit jako standardní „jeskyně“. Využití prostory mají spíše charakter soukromé svatyně³⁸⁸ z doby pohanské reakce, čemuž napovídá kromě jeho malých rozměrů a datace domu³⁸⁹ rovněž *ad hoc* použití artefaktů pocházejících z předchozích

378) Griffith 1993: 162.

379) *CIMRM* 356 = Visconti 1885 = *TMM* II, č. 15 (s. 199–200) a obr. 25 = Coarelli 1979: č. 5 = Griffith 1993: 67–71 = Gallo 1979a = Canciani 2022: č. 162 (s. 142).

380) Viz plán mithraea ve Visconti 1885: tab. III a V.

381) Ensoli Vittozzi 1993. Ve starší literatuře je tato stavba interpretována jako zahradní *lavarium*. Argumenty ve prospěch identifikace této stavby jako *isea*, viz Ensoli Vittozzi 1993: 236.

382) *CIMRM* 357 = Canciani 2022: č. 162a (s. 142–143).

383) *CIMRM* 358 = Canciani 2022: č. 162b (s. 143).

384) *CIMRM* 359 = Canciani 2002: č. 162c (s. 163).

385) Na základě stylistických kritérií je reliéf s vyobrazením tauroktonie datován do konce 2. nebo počátku 3. století, první ze soch světloňů do pozdního 2. století, druhá do počátku 3. století, viz Schuddeboom 2016: 236.

386) *CIMRM* 360 = *TMM* II, č. 61 (s. 104) = *CIL* VI, č. 733 = *AE* 1999, č. 24 = EDR161573 = Canciani 2022: č. 210 (s. 189).

387) Clauss 1992: 26.

388) Ensoli Vittozziová (1993: 236–237) dokonce tvrdí, že umístění *isea* a mithraea není náhodné, ale reflektuje náboženské potřeby rodiny, která dům vlastnila, kdy je čistě mužský Mithrův kult doplněn o prostor k uctívání ženské bohyně, který mohl sloužit potřebám ženských obyvatel domu.

389) Datace prostor domu představuje komplikovanou otázku, neboť se v těchto místech prolíná více archeologických kontextů (Griffith 1993: 69–70). K instalaci mithraea však s největší pravděpodobností došlo až v konstantinovském období.

období.³⁹⁰ Mithraeum samotné s největší pravděpodobností fungovalo až od druhé poloviny 4. století, s možným přesahem do prvních desetiletí 5. století. Charakter a stav nálezu pak podporuje scénář opuštění prostor, neboť zde nebyly nalezeny žádné stopy násilného ničení vybavení mithraea.

Filippo Coarelli vyslovil na základě nálezu [Rom-M-37-02-001] reliéfu s vyobrazením tauroktonie³⁹¹ (0,88 × 1,2 m), nalezeného na Esquilinu poblíž kostela *Santa Lucia in Selci*, který se nachází nedaleko místa prvního mithraea na ulici Giovanniho Lanzy, hypotézu o existenci ještě jednoho dalšího [Rom-M-37-02] mithraea (mithraeum II) v této oblasti.³⁹² Reliéf zobrazuje standardní tauroktonní motiv s obvyklými aktéry, ale s několika zajímavými detaily. Nalevo od Mithrovy hlavy se nacházejí čtyři hvězdy, minimálně jedna další se pak objevuje i napravo (reliéf je v tomto místě rekonstruován, současných sedm hvězd je pravděpodobným, ale nepotvrzeným celkovým počtem). Na vrcholku jeskyně, ve které se usmrcení býka odehrává, je sedm stromů v řadě a mezi nimi šest oltářů s hořícím ohněm. U vchodu do jeskyně, pod hadem, je potom vidět sedm oltářů s hořícím ohněm, z nichž krajní jsou na rozdíl od ostatních kulaté. Oba zobrazení světloňosi drží své pochodně směrem dolů, velká část pravého okraje je nicméně novodobou rekonstrukcí, v tomto případě zjevně chybně provedenou. Rekonstruována je i oháňka býka, která končí ve třech obilných klasech. Jelikož Coarelli nezdůvodňuje svou hypotézu žádným přesvědčivým argumentem, řadím hypotetické druhé mithraeum situované do okolí ulice Giovanniho Lanzy mezi možné, ale sporné mithraistické objekty. Vzhledem k velikosti a váze výše uvedeného tauroktonního reliéfu je nicméně pravděpodobné, že pocházel z místa blízkého lokalitě, ve které byl později nalezen.

[Rom-M-38] Via Giuseppe Luigi Passalacqua, mitreo della [5 H5]

V roce 1928 bylo během stavebních prací v místech dnešní ulice *Via Giuseppe Luigi Passalacqua* a *Via Statilia* poblíž *Porta Maggiore* patrně objeveno dnes již neexistující mithraeum.³⁹³ Po skončení vykopávek upadl tento nález na více jak šedesát let v zapomnění a nebyl po tuto dobu publikován. Toto mithraeum tak nefiguruje ani ve Vermaserenových *CIMRM* ani v *Cultores Mithrae* Manfreda Clausse. O znovuobjevení informací o tomto nálezu a jeho opožděnou publikaci se postarala až Gloria Bellelliová, která v archivu *La Soprintendenza Speciale Archeologia, Belle Arti e Paesaggio di Roma* nalezla čtyři stránky shrnujících poznámek a nákrešů z archeologických vykopávek ze 20. let 20. století. Předpokládané mithraeum se nacházelo v pozůstatcích jedné z antických budov a mělo podobu malé místnosti obdélníkového půdorysu (5,95 × 3,75 m) s původně klenutým stropem, v době nálezu již téměř zcela zborceným. Mithraeum mělo netradičně pouze jedno pódium podél pravé stěny. Na zadní stěně ústřední síně byla rozpoznatelná [Rom-M-38-001] freska s vyobrazením Cautopata³⁹⁴ a možné stopy zobrazení druhého ze světloňošů,³⁹⁵ středová část, kde by se za normálních okolností měla nacházet tauroktonie, však byla prázdná. Předstředí byla vyplněna hromadami suti, které bránily vstupu do ústřední síně. V sutinách byly objeveny [Rom-M-38-002] fragmenty velkého glazovaného kráteru³⁹⁶ s reliéfními dekoracemi zobrazujícími Herkulovy zkoušky. Tento kráter vykazuje typologické a motivické podobnosti s kráterem nalezeným v mithraeu *Crypta Balbi*.³⁹⁷ Mezi další nálezy potom patří keramické lampy ozdobené monogramem chí-ró, které byly v oblibě na konci 4. a na počátku 5. století, což dobu fungování mithraea zřejmě ohraničuje rokem 390 a vydáním Theodosiových dekretů.

Po kritickém přehlednutí dostupných informací a učiněných nálezů řadím tohoto mithraeum mezi možné, ale sporné mithraistické objekty. Zprávy o jeho objevu jsou velmi kusé³⁹⁸ a svědčí o netypickém provedení ústřední síně vybavené pouze jedním pódium.

390) Schuddeboom 2016: 236.

391) *CIMRM* 368 = *TMM* II, č. 13 (s. 199) a obr. č. 23 = Canciani 2022: č. 161 (s. 142).

392) Coarelli 1979: 71.

393) Bellelli & Messineo 1994 = Canciani 2022: č. 169 (s. 147).

394) Bellelli & Messineo 1994: 73 = Canciani 2022: č. 169a (s. 147).

395) Bellelli & Messineo 1994: 73.

396) Bellelli & Messineo 1994: 78–82; viz též Martini 2015: 67–68 a obr. 19–20 = Canciani 2022: č. 169b (s. 147).

397) Viz [Rom-M-09-006] výše.

398) Podezřele působí i skutečnost, že tento nález zůstal utajen pátrání Maartena J. Vermaserena, který v Římě pobýval v letech 1948–1949 a věnoval se přípravě materiálů pro vydání prvního svazku *CIMRM*.

obrazením světlohoše již neexistuje a k dispozici není ani žádná její obrazová reprodukce. Identifikace odkrytých prostor jako mithraea tak z velké části spočívá na typologické a motivické shodě zde nalezeného glazovaného kráteru s kráterem nalezeným v mithraeu Crypta Balbi. V obou případech však tyto nádoby nenesou jednoznačně mithraistické ikonografické motivy a byly s největší pravděpodobností pro potřeby Mithrova kultu adaptovány sekundárně. Pro identifikaci prostor z *Via Giuseppe Luigi Passalacqua* jako mithraea tak jejich podobnost skýtá pouze velmi slabou oporu.

[Rom-M-39] Via Mazzarino, mitreo della [5 E4]

Další z hypotetických mithraeí, které uvádí ve svém seznamu římských mithraistických svatyní Filippo Coarelli, je mithraeum situované do ulice *Via Mazzarino*.³⁹⁹ Tato ulice spolu s částí ulice *Via Nazionale* probíhá místem, kde se v období římského císařství nacházely budovy Konstantinových lázní. Coarelli do tohoto hypotetického mithraea situuje dva nálezy: [Rom-M-39-001] fragment desky s nápisem⁴⁰⁰ (0,545 × 0,85 × 0,04 m), nalezený v místech dnešní *Via Nazionale* na pozemcích náležících k vile Aldobrandini. Čtení veršovaného nápisu je problematické a jeho mithraistický status byl vyvozován na základě výskytu slov [--- *insu*] *perabilis* [*M*] *ethrae* na posledním sedmém řádku. Toto čtení je nicméně nejisté. EDR uvádí čtení sedmého řádku ve formě [---] *sperabilis aetbrae*,⁴⁰¹ které podporuje i dostupná fotografie.⁴⁰² Vzhledem ke skutečnosti, že na druhém řádku dochovaného nápisu stojí *Cereres quoque mystes*, je možné dospět k závěru, že tento monument s Mithrovým kultem spíše nesouvisí a vyřadit jej ze seznamu relevantních mithraistických nálezů. Tím pádem je možné rozporovat i Coarelliho předpoklad, že oba zde pojednávané nálezy náležejí ke stejnému mithraeu,⁴⁰³ [Rom-M-39-002] podstavec s nápisem⁴⁰⁴ (0,062 × 0,22 × 0,158 m), který *Invicto Mithrae* zasvětil *T(itus) Camurenus Phil/adelfus*, a to *per / No(nium) Fyrmum pa(trem)*. Tento artefakt měl být údajně nalezen v malém mithraeu na ulici *Via Mazzarino*, jedinou informací o jeho existenci však přináší pouze krátká zpráva v *Ephemeris Epigraphica*. Vzhledem k absenci jakýchkoli dalších rozšiřujících informací toto hypotetické mithraeum klasifikuji mezi možnými, ale spornými mithraistickými objekty.

[Rom-M-40] Via Nazionale e Via Venezia, mitreo della [5 E3]

Jedinou informací o existenci hypotetického mithraea⁴⁰⁵ na rohu dnešní *Via Nazionale* a *Via Venezia* poskytuje Rodolfo Lanciani. Ten tvrdí, že v roce 1869 bylo poblíž míst, kde se nacházely Mutiho zahrady, objeveno mithraistické *spelaeum* kompletně vytesané v tufovém masivu.⁴⁰⁶ V ústřední místnosti, která měřila 3,18 metru na délku a 2,65 metru na šířku, se nacházel výklenek a oltář. K místnosti přiléhala předsíň o délce 3,6 metru a šířce 0,83 metru. Lanciani nezmiňuje žádné další nálezy a svůj závěr, že se jednalo o mithraistickou svatyni, nijak nedokládá. Vyjadřuje však rozhodné přesvědčení, že se jednalo o odlišné prostory než ty, které zmiňuje Flaminio Vacca v souvislosti s nálezem sochy a reliéfu s vyobrazením mithraistické bytosti se lví hlavou z konce 16. století.⁴⁰⁷ Vzhledem k absenci dalších informací je možné hypotetické mithraeum situované do míst na rohu dnešních ulic *Via Nazionale* a *Via Venezia* vyřadit ze seznamu relevantních mithraistických objektů.

399) Coarelli 1979: č. 13.

400) *CIMRM* 376 = *TMM* II, č. 16 (s. 95–96) = Vespignani 1876: 110–111 = *CIL* VI.4.2, č. 32433 = *EE* IV, č. 866 = Buechler 1964: č. 1921 (s. 24) = EDR178241 = Canciani 2022: č. P36 (s. 225).

401) EDR se zde přidržuje čtení navrženého Buechlerem (1964: 24).

402) S jedinou výjimkou: na fotografii, která je dostupná na stránce věnované tomuto nápisu na EDR178241, nevidím počáteční S v navrženém [---] *sperabilis*. *Aetbrae* je však jasně rozpoznatelné.

403) Viz též Griffith 1993: 97.

404) *CIMRM* 377 = *TMM* II, č. 32 (s. 99) = *CIL* VI.4.2, č. 31039 = *EE* IV, č. 762 = EDR178241 = Canciani 2022: č. 172 (s. 148).

405) *CIMRM* 384 = Lanciani 1907: 200 = Coarelli 1979: č. 15 = Griffith 1993: 91 = Canciani 2022: č. N25 (s. 232).

406) Lanciani 1907: 200.

407) Lanciani 1907: 200. Viz [Rom-M-32-002] z hypotetického mitreo di San Vitale.

[Rom-M-41] Via Rasella, mitreo della [5 E3]

Další z hypotetických mithraeí,⁴⁰⁸ které do svého seznamu zahrnuje Filippo Coarelli, se mělo nacházet v oblasti dnešní ulice *Via Rasella* na Quirinalu. Coarelli jeho existenci vyvozuje z nálezů [Rom-M-41-001] fragmentu sochy s vyobrazením tauroktonie⁴⁰⁹ (1,15 × 1,45 m), objevené v roce 1881. Ze sochy se zachovala pouze část podstavce s převážnou částí těla býka (odlomen je ocas, levá přední noha a přední část hlavy a rohy), štírem a hadem a přední částí psa. Z Mithry je viditelné pouze pravé chodidlo, které přišlapuje levou zadní nohu býka k zemi. Coarelli nicméně neuvádí žádný argument, který by tento monument spojoval s jakýmikoli architektonickými pozůstatky poukazujícími na existenci mithraea.⁴¹⁰ Hypotetické mithraeum z ulice *Via Rasella* tak může být vyřazeno ze seznamu relevantních mithraistických objektů.

[Rom-M-42] Via Sacra, mitreo della [5 E5]

Dalším z mithraeí, jejichž existence zůstává sporná, je hypotetické mithraeum⁴¹¹ z ulice *Via Sacra*. Coarelli jej uvádí ve svém seznamu a spojuje jej s nálezem [Rom-M-42-001] podstavce s nápisem⁴¹² (0,31 × 0,295 × 0,08 m), který byl objeven v místech dnešní *Basilica di Massenzio*. Podstavec byl zasvěcen [*De*]o *Invicto Mithrae* a pořídil jej muž jménem *Ulpus Paulus*, pod dohledem *Lucia Justina Auguria*, mithraistického Otce, a *Melita*.⁴¹³ Vermaseren nález tohoto podstavce spojil pod jeden záznam s fragmentem horní části mramorového reliéfu s vyobrazením světlohoše, patrně mithraistického *Cauta*, nalezeného na Caesarově foru.⁴¹⁴ Důvody k tomuto kroku však neozřejmuje. Problematický je i předpoklad, že tyto artefakty pocházejí z hypotetického mithraea v místech *Via Sacra*. Griffithová správě poukazuje na nemožnost jejich propojení s jakýmikoli architektonickými pozůstatky a podotýká, že existence mithraea v místech blízkých Římskému fóru, tedy samotnému centru římské státnosti, se jeví jako velmi nepravděpodobná.⁴¹⁵ Hypotetické mithraeum z *Via Sacra* tedy vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických objektů.

[Rom-M-43] Via Sicilia, mitreo della [5 E1]

V roce 1925 byla během hloubení základů na ulici *Via Sicilia* objevena masivní kamenná [Rom-M-43-001] deska s nápisem⁴¹⁶ (1,72 × 0,48 × 0,04 m), kterou společně *deum invict(um) Mithr(am)* zasvětili dva císařští propuštěnci, *Aurelius Zosimion* a *Aurelius Titus*. Deska byla pořizena nejspíše v roce 202 nebo 203, neboť obsahuje prosbu za bezpečný návrat císaře *Septimia Severa* z parthského tažení. Kromě této přímluvy obsahuje nápis rovněž formulaci *item antrum / suis sumptibus / exstructum fecerunt / item consummatum / consacrerunt* („...a rovněž na své náklady vybudovali jeskyni a zasvětili ji, když byla dokončena.“). Vzhledem ke skutečnosti, že nápis explicitně zmiňuje Mithru, je možné usuzovat, že použité slovo „jeskyně“ (*antrum*) v této souvislosti označuje mithraeum.⁴¹⁷ Kde přesně se mohla tato mithraistická svatyně nacházet, není známo, neboť deska nebyla objevena *in situ*.⁴¹⁸ Filippo Coarelli na základě tohoto objevu klade existenci mithraea do okolí dnešní

408) Coarelli 1979: č. 16 = Griffith 1993: 100.

409) *CIMRM* 385 = *TMM* II, č. 10bis (s. 479) = *BCM* 9, 1881, č. 11 (s. 241) = Canciani 2022: č. 176 (s. 153).

410) Griffith 1993: 100.

411) Coarelli 1979: č. 24 = Griffith 1993: 118–119.

412) *CIMRM* 413a = *CIL* VI.4.2, č. 36831 = Hülsen 1902: č. 9 (s. 237) = *AE* 1903, č. 6 = HD030729 = EDR071871 = Canciani 2022: č. 187 (s. 161).

413) Hülsen a po něm Vermaseren uvádějí chybné čtení *antistante L. Iustino / Augurio p(atr)i et Melito*. Na základě dostupné fotografie je možné potvrdit čtení navržené v EDR071871 ve formě *antistante L. Iustino / Augurio p(atre) et Melito*.

414) Jedná se o monument [Rom-M-06-002] uvedený výše. Coarelli naopak přidružil tento nález k hypotetickému mithraeu II [Rom-M-06] na kapitolském pahorku, viz Coarelli 1979: č. 23.

415) Griffith 1993: 101.

416) *CIMRM* 407 = Mancini 1925: 48–49 a obr. 2 = *AE* 1926, č. 116 = Palmer 1978: 1092–1094 = HD024184 = EDR073001 = Canciani 2022: č. 180 (s. 155).

417) Coarelli 1979: č. 20 = Griffith 1993: 98–99.

418) Na straně druhé lze vzhledem k velikosti desky a stavu její zachovalosti usuzovat, že byla nalezena nedaleko místa svého původního vystavení, nejspíše na stěně uvnitř mithraea (jak lze vyvozovat ze stop po železných příchyt-

ulice *Via Sicilia*, kde se v období antiky nacházely císařskou rodinou vlastněné Sallustiovy zahrady (*horti Sallustiani*). K výše uvedenému nálezu desky s nápisem pak přiřazuje rovněž objev [Rom-M-43-002] dvou fragmentů reliéfů s vyobrazením tauroktonie,⁴¹⁹ které se podle Cumontových informací nacházely ve zdi domu č. 101 na ulici *Via Boncompagni*. Coarelli však přiřazení těchto fragmentů k desce nalezené na *Via Sicilia* znovu nijak nezduodňuje. Informace o těchto fragmentech a místech jejich nálezu navíc zůstávají velmi kusé: Vermaeren je nebyl schopen během svého pobytu v Římě dohledat a pouze tlumočí Cumontův stručný popis z osobní korespondence. Na základě výše uvedených informací pokládám mithraeum v místech dnešní ulice *Via Sicilia* za pravděpodobný, ale ne zcela jednoznačně potvrzený mithraistický objekt (nález desky bohužel nelze spojit s žádnými architektonickými pozůstatky). Příslušnost obou fragmentů s vyobrazením tauroktonie k tomuto mithraeu pokládám za zcela spekulativní.⁴²⁰ Fragmenty samotné pak řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy, neboť jejichž mithraistický charakter zaručuje vzhledem k nejasnosti jejich dalších osudů pouze pozorování Franze Cumonta jako předního znalce Mithrova kultu.

[Rom-M-44] Villa Patrizi, mitreo della [5 G1]

V blíže neurčené době byl na vinicích nálezcích k *Villa Patrizi* v blízkosti dnešní *Porta Pia*⁴²¹ nalezen [Rom-M-44-001] nápis,⁴²² který je v dnešní době pokládán za ztracený a známý pouze na základě rukopisné tradice. Nápis nesl dedikaci *Soli Invicto / Mitrhe* (sic!) a pořídil jej veterán Aelius Victorinus, a to nejspíše v roce 208. K zasvěcení nápisu došlo *antis(ti)te / M(arco) Aur(elio) / Aug(usti) li(berto) / Romulo h(uius) l(oci) sac(erdote)* („pod dohledem představeného Marca Aurelia Romula, císařského propuštěnce, kněze tohoto místa“). Pokud je čtení závěrečné části nápisu (ř. 8–9) správné, pravděpodobně zmiňuje mithraeum existující v okolí dnešní vily Patrizi.⁴²³ Jelikož nápis nelze spojit s žádnými architektonickými pozůstatky a čtení nápisu je založeno na ne zcela spolehlivé rukopisné tradici, řadím toto hypotetické mithraeum mezi možné, ale sporné mithraistické objekty.

4.2 Individuální nálezy se známými nálezovými okolnostmi (v bádání nepřirazené k žádnému mithraeu)

[Rom-001] Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie⁴²⁴

Tento monument byl nalezen v roce 1925 na *Viale Latino* asi 200 metrů od *Porta San Giovanni* (regio V). Ze sochy (0,85 × 1,1 m) se zachovala středová část zobrazující tělo býka (bez hlavy) a Mithru od pasu dolů. Ze zvířat jsou viditelní štír a had, ze psa se dochovaly pouze stopy předních tlap. Břicho býka obepíná široký obětní pás (*dorsale*), na kterém byly nalezeny stopy zclacení. Zbytky zlaté barvy byly rovněž patrné na Mithrově tunice.

kách na spodním lemu desky). Z *Via Flavia* nacházející se nedaleko *Via Sicilia* byl sice v roce 1885 hlášen objev podzemních prostor, nejprve identifikovaných jako mithraeum (Buti 1885), zdá se však, že se jednalo spíše o *nymfeum*, neboť prostory nevykazují prvky typické pro mithraeum a nebyl v nich učiněn ani žádný jiný nález mithraistického charakteru, viz Canciani 2022: č. N26 (s. 232).

419) *CIMRM* 396.1–2 = Canciani 2022: č. 177 (s. 153).

420) Viz též Griffith 1993: 99.

421) Tato brána, nacházející na území šestého římského okrsku, nahradila v 16. století starou římskou bránu nazývanou *Porta Nomentana*.

422) *CIMRM* 630 (s chybně uvedeným odkazem na *CIL* VI, č. 761) = *TMM* II, č. 49 (s. 102) = *CIL* VI, č. 716 = *EDR175536* = Canciani 2022: č. 219 (s. 192).

423) Clauss 1992: 22 (nápisně doložená mithraea, č. A).

424) *CIMRM* 374 = Gatti 1925: 301–303 a obr. 5 = Canciani 2022: č. 218 (s. 192).

[Rom-002] Reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápísem⁴²⁵

V roce 1862 byl na Esquilinu (regio IV) v místech *Via di Borgo Santa Agata* nalezen reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápísem (0,9 × 1,81 × 0,11 m). Reliéf zobrazuje tauroktonní motiv standardním způsobem, s pozoruhodným detailem v podobě velkého stromu, který se nachází nalevo od zadních nohou býka. Nalevo od kmene stromu stojí Cautopates se skloněnou pochodní a skalnatý výběžek, na kterém můžeme spatřit sedícího havrana a bustu boha Slunce s paprscitou čelenkou. Jeden z paprsků je prodloužený a směřuje směrem k Mithrovi. Kolem břicha býka se nachází *dorsale*, štír, pes a had jsou ztvárněni v obvyklých pozicích. Vpravo nahoře nad Mithrovou levou rukou, kterou drží býka za nozdry, je zobrazena busta bohyně Luny s měsíčním srpkem na ramenou. Vpravo od ní a od předních nohou býka stojí Cautes se vztyčenou pochodní. Na horním okraji reliéfu se nachází nápis *Deo Sancto I(nvicto)*⁴²⁶ *M(ithrae) sacra(his) (sic!) d(onum) p(osuerunt) Placidus Marcellinus leo antistites et Guntha leo.*⁴²⁷

[Rom-003] Fragment sochy bytosti se lví hlavou⁴²⁸ a [Rom-004] socha Cauta⁴²⁹

Tyto dva artefakty byly nalezeny společně v blíže neurčené době na blíže neurčeném místě během melioračních prací regulujících tok řeky Tibery (regio XI nebo XIII). Ze sochy bytosti se lví hlavou (výška 0,34 m) se zachovalo celé tělo ve vzpřímeném postoji bez hlavy a nohou. Kolem těla postavy se ve třech závitěch vine had, jehož hlava spočívá na hrudi bytosti těsně pod rukama, které drží zkřížené na prsou. V levé ruce třímá bytost žezlo, v pravé klíč. Ze sochy zobrazující světlohoše (výška 0,49 m) se zachovalo tělo bez hlavy a rukou, v postoji se zkříženými nohama, u kterých se nachází vyobrazení kohouta. Na soše se nacházejí stopy původních barev.

[Rom-005] Fragment sochy Cautopata⁴³⁰

Socha (výška 0,58 m), která byla nalezena na neznámém místě a v neznámém čase v Římě, zobrazuje mladíka v oděvu východního stylu v postoji se zkříženými nohama, s dlaní pravé ruky spočívající na bradě a s levou rukou podpírající pravou ruku v lokti. Na dostupné fotografii v *CIMRM* není pochodeň, o které Vermaseren ve svém popisu tohoto monumentu hovoří, patrná. Postoj postavy mnohem lépe odpovídá vyobrazení zarmouceného Attida (*Attis Tristis*). Sochu vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

[Rom-006] Socha Cauta⁴³¹ a [Rom-007] socha Cautopata⁴³²

Obě sochy byly nalezeny společně v roce 1785 při výkopu pískové jámy u řeky Tibery ve vzdálenosti pěti mil od *Porta Portense* (regio XIV)⁴³³ a restaurovány do podoby Parida. I v tomto

425) *CIMRM* 366/367 = *TMM* II, č. 14 (s. 199) a obr. 24 a č. 45 = Visconti 1864: 177–183 a tab. N = *CIL* VI, č. 737 = *CIL* VI.4.2, č. 30824 = EDR121741 = Canciani 2022: č. 170 (s. 147–148).

426) Vermaseren (*CIMRM* II, s. 26) tvrdí, že I není na nápise přítomno, na dostupné fotografii je však ligatura minimálně písmen I a M, čtená jako *I(nvicto) M(ithrae)*, jasně patrná. Na základě nákresu u Viscontiho se dokonce zdá, že se na tomto nápisu vyskytuje monogram tvořený ligaturou písmen M, I a T, který byl identifikován Massilianem Davidem a Alessandrem Melegou (2018) na několika mithraistických nápisích z Ostie, viz např. [Ost-M-01-002] a [Ost-M-06-001] níže. Pokud je tento závěr správný (dostupná fotografie bohužel neumožňuje příčnou čárku tvořící písmeno T jednoznačně rozeznat), dedikace by měla být čtena ve formě *Deo Sancto Mit(hrae)*.

427) Claus (1992: 21, pozn. 66, 69 a 72) identifikuje dedikanty jako a) Placidus, *antistes*; b) Marcellinus, *leo a antistes*; c) Guntha, *leo*.

428) *CIMRM* 503 = *TMM* II, č. 22 (s. 207) a obr. 35 = B 17 = Canciani 2022: č. 206a (s. 186).

429) *CIMRM* 504 = *TMM* II, č. 23 (s. 207) = Canciani 2022: č. 206b (s. 186).

430) *CIMRM* 505 = Canciani 2022: č. N29 (s. 233).

431) *CIMRM* 506 = *TMM* II, č. 27 (s. 209) a tab. II = Canciani 2022: č. 207a (s. 186).

432) *CIMRM* 507 = *TMM* II, č. 27 (s. 209) a tab. II = Canciani 2022: č. 207b (s. 186).

433) *Abhandlungen*, s. 94, pozn. 2. Nález těchto soch je rovněž zmiňován Johannem Wolfgangem von Goethem, který pobýval v Římě během své druhé návštěvy od června roku 1787 do dubna roku 1788. Nález je pojednán v jeho poznámkách k červenci roku 1787, viz *Italianische Reise* III, in: *Goethes Werke, Bund 32*, Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger 1906, s. 50.

případě je identita zobrazených postav značně nejistá.⁴³⁴ Obě sochy řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[Rom-008] Cippus s nápisem⁴³⁵

Na Esquilinu (regio III) byl nalezen fragment malého mramorového *cippu* s nápisem (0,165 × 0,11 m), ze kterého se zachovala pouze jeho horní část. *Cippus* byl zasvěcen *S[oli] I(nvicto) M(ithrae) et sodalicio eius* a pořídili jej prodejci z prasečího trhu (*actores de foro suario*). Dolní část *cippu*, která nejspíše obsahovala soupis jmen dedikantů, se bohužel nedochovala.

[Rom-009] Podstavec s nápisem⁴³⁶

Jeden z velmi pozoruhodných mithraistických monumentů byl nalezen v roce 1655 na úpatí Esquilinu (regio V). Jedná se o mramorový kamenný blok (0,975 × 0,46 × 0,345 m), který s největší pravděpodobností sloužil jako podstavec pro nedochovanou sochu. Dedikace ve znění *D(eo) Arimanio* naznačuje, že touto sochou mohlo být ztvárnění původně perského božstva, které bylo v prostředí římského kultu boha Mithry patrně zobrazováno v podobě bytosti se lví hlavou. Sochu a podstavec zasvětil muž jménem *Agrestius, v(ir) c(larissimus) / defensor / magister et / pater patrum*, jehož působení spadá do období pohanské reakce ve druhé polovině 4. století.⁴³⁷

[Rom-010] Oltář s nápisem⁴³⁸

Tento malý oltář (rozměry neznámé), dnes pokládaný za ztracený, byl nalezen v pontifikálních zahradách na Quirinalu (regio VI). Na jeho levém boku se nacházelo vyobrazení džbánů (*urceus*), na pravém obětní misky (*patera*). Na lící straně oltáře byl vytesán nápis v délce čtyř řádků ve znění *INVICTO / N ADRITUS / ATTICUS P / D D*. Vermaseren v *CIMRM* interpretuje druhý a třetí řádek jako *N(abarze) ad ritus / Atticus p(ater)*. *CIL* navrhuje čtení písmene *N* na druhém řádku jako *N(umini)*. Manfred Clauss nevyklučuje možnost, že druhý a třetí řádek nese jméno dedikanta ve formě *N(umerius) Adrit(i)us Atticus*.⁴³⁹ Mithraistický status oltáře a nápisu tedy není zcela nesporný, neboť epitet *invictus* sdílel Mithra i s jinými božstvy. Tento monument proto řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy.

[Rom-011] Oltář s nápisem⁴⁴⁰

V roce 1873 byl během hloubení základů pro stavbu budovy ministerstva financí na *Via XX Settembre* nalezen oltář s nápisem (rozměry nezjištěné), zasvěcený *Soli / Invicto / Mithrae*. Jméno pořizovatele je na nápisu uvedeno pouze písmeny *S C I*. K dedikaci oltáře došlo pod dohledem představeného místní komunity, *antistite / Tito Fl(avio) Ianuario*.

434) Welcker (*Abhandlungen*, s. 94, pozn. 2) jejich mithraistický charakter zpochybňuje a pokládá je za vyobrazení Attida.

435) *CIMRM* 361 = *TMM* II, č. 58 (s. 103) = *CIL* VI, č. 3728 = *CIL* IV.4.2, č. 31046 = EDR157670 = Canciani 2022: č. 168 (s. 146–147).

436) *CIMRM* 369 = *CIL* VI, č. 47 = *AE* 1982, č. 42 = Herz 1982 = HD001211 = EDR078374 = Canciani 2022: č. 167 (s. 146).

437) Pokud je správná hypotéza Petera Herze (1982: 222), že *defensor* na nápisu označuje funkci *defensor civitatis* založenou císařem Valentinianem I v roce 364, lze tento rok pokládat za *terminus post quem* pro pořízení tohoto artefaktu.

438) *CIMRM* 380 = *CIL* VI, č. 722 = EDCS-17300864 = Canciani 2022: č. 185 (s. 160).

439) Clauss 1992: 20, pozn. 56.

440) *CIMRM* 631 = *CIL* VI, č. 3724 = *CIL* VI.4.2, č. 31041 = EDCS-19800476 = Canciani 2022: č. 179 (s. 155).

[Rom-012] Deska s nápisem⁴⁴¹

Tato deska (0,32 × 0,57 × 0,1 m) byla nalezena v oblasti polikliniky na ulici *Via Cupa* v Římě (regio VI).⁴⁴² Mithraistický status tohoto artefaktu byl vyvozován na základě dedikace na druhém řádku, kde čteme *Innicto Apolloni*. Vermaseren druhý řádek interpretoval jako *Invicto Apollini(us)*, přičemž epitet *invictus* měl označovat Mithru. Tato interpretace však není příliš věrohodná, především s ohledem na další řádky nápisu (ř. 3–5): *Tetessyras a Mar/cianepoli, Fla(vius) / Marceius v(otum) p(osuit)*. Vermaseren totiž interpretoval třetí řádek jako jméno dalšího dedikanta ve znění Tetes Syras, pocházejícího z Marcianopole v Dolní Moesii (dnešní Devnja/Девня v Bulharsku).⁴⁴³ Ve světle nového výzkumu je však téměř jisté, že *Tetessyras* je z toponyma odvozeným epitetem božstva uctívaného v Dolní Moesii a často ztotožňovaného s Thráckým jezdcem nebo právě Apollónem.⁴⁴⁴ Za těchto okolností je dedikace *Innicto* (= *Invicto*) *Apollini* / *Tetessyras* zcela srozumitelná a nápis tak s téměř naprostou určitostí nemá s Mithrovým kultem žádnou souvislost.

[Rom-013] Podstavec s nápisem⁴⁴⁵

Tento artefakt je v současnosti pokládán za ztracený a informace o něm pochází od Jana Grutera, který vycházel ze starší zprávy Martina Smetia, jenž tento monument spatřil někdy v průběhu 16. století. Podstavec měl být nalezen v údolí mezi Quirinalem a *Monte Pincio* (*Pincius Mons* nebo též *Collis Hortulorum*) a nést nápis *Soli / Mithrae*.⁴⁴⁶ Další podrobnosti o tomto monumentu a jeho dalších osudech nejsou známé.

[Rom-014] Oltář s nápisem⁴⁴⁷

Tento oltář s nápisem (0,44 × 0,3 × 0,16 m), který byl nalezen v místech ulice *Via del Mare*, nese na lící straně vyobrazení boha Slunce s členkou s pěti paprsky na hlavě. Na rubové straně se objevuje motiv hvězdy nad měsíčním srpem, na pravém boku obětní miska (*patera*), na levém džbán (*urceus*). Na lící straně se rovněž nachází nápis ve znění *Invicto / Soli / Felicissimus et / Philocurius aed(em) / d(onum) d(edit)*. S největší pravděpodobností se nejedná o dedikaci učiněnou v rámci Mithrova kultu. Ikonografie a použitá titulatura odpovídají spíše zvyklostem slunečního kultu. Z malého rozměru oltáře je rovněž možné vyvodit, že byl nejspíše umístěn v soukromé svatynce (*aediculum*), jejíž výstavbu nápis zmiňuje.⁴⁴⁸ Tento artefakt klasifikují mezi možnými, ale spornými mithraistickými nálezy.

[Rom-015] Podstavec s nápisem⁴⁴⁹

Tento podstavec s nápisem (rozměry neznámé) byl nalezen již v roce 1764 na Aventinu poblíž současného kostela *Santa Saba*. Jeho pořizovatelem byl příslušník senátorského stavu Gaius Rufus Volusianus, který ve výčtu svých titulů uvádí také *pater (h)ierofanta / profeta Isidis / pontifex dei Sol(is)*. V případě pořizovatele se s největší pravděpodobností jedná o osobu městského prefekta z roku 365,⁴⁵⁰ který byl významným představitelem pohanské reakce. Mithraistický status nápisu je vyvozován z použitého titulu *pater*. Vzhledem ke skutečnosti, že Mithrův kult byl mezi představiteli senátorské pohanské reakce ve druhé polovině 4. století

441) *CIMRM* II, s. 27 (ad *CIMRM* 381–382) = Gatti 1902: 79–80 = *AE* 1903, č. 48 = *CIL* VI.4.3, č. 36764 = HD030855 = EDR071905.

442) Gatti 1902: 79.

443) Srov. též Gatti 1902: 80.

444) Dana & Ricci 2013: 25.

445) *CIMRM* 429 = *TMM* II, č. 76 (s. 106) = *CIL* VI, č. 713 = EDCS-17300855 = Canciani 2022: č. 195 (s. 167).

446) Viz Gruterus 1603: XXXIII.8 a MLXVI.10.

447) *CIMRM* 432/433 = EDCS-51000116.

448) Salzman 2021: 155–156. Srov. též Clauss 1992: 17, pozn. 2.

449) *CIMRM* 466 = *TMM* II, č. 25 (s. 98) = *CIL* VI, č. 846 = EDR144485 = Canciani 2022: č. 203 (s. 183).

450) *PLRE* I, s. 978–980 (Volusianus 5, celým jménem Gaius Ceionius Rufus Volusianus Lampadus). V dalším případě by se mohlo jednat o Gaia Rufia Volusiana, konzula z roku 314, viz *PLRE* I, s. 976–978 (Volusianus 4). První možnost je nicméně přijímána jako pravděpodobnější.

pravidelně zmiňován a v nějaké podobě patrně i praktikován, je možné tento monument zařadit mezi pravděpodobné, i když ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy, a to i navzdory skutečnosti, že nápis samotný Mithrovo jméno přímo nezmiňuje.

[Rom-016] Kamenný svícen s obrazovými motivy a nápisem⁴⁵¹

Tento artefakt (výška 2,7 m) byl nalezen v roce 1803 v chrámu syrských božstev na Janiculu. Svícen je propojením pěti různých mramorových prvků. Na dolní trojúhelníkové základně stojí tři zvířecí tlapy nesoucí trojúhelníkový podstavec, jehož horní rohy zdobí hlavy gryfů (z větší části rekonstruované). Na panelech podstavce jsou zobrazeni bůh Slunce s čelenkou ze sedmi slunečních paprsků, bohyně Luna s měsíčním srpem a býk kráčející směrem doprava. Na dolním okraji panelu s vyobrazením Slunce je vytesán latinský nápis *Doryphorus Pater*. Horní plocha podstavce podpírá kytici z akantových listů, které se rozprostírají a vytvářejí vypouklou základnu dlouhého dřívku složeného z prvků zdobených střídajícími se řadami akantů, vavřínů a v horní polovině i několika viditelnými květy. Na vrcholku se nachází miskovitý útvar složený z listů s korálkovým lemem, z něhož vystupuje nízký plamen. Zařazení tohoto monumentu mezi mithraistické nálezy je sporné.⁴⁵² Jedinou srovnatelnou paralelu představuje podstavec svícnu s prokazatelně mithraistickým nápisem, nalezený v roce 1875 mezi kostely *Sant'Eusebio* a *Santi Vito e Modesto* v oblasti Esquilinu.⁴⁵³ Použité ikonografické motivy a výskyt slova *pater* jsou příliš obecné na to, aby jednoznačně doložily užívání předmětu v římském kultu boha Mithry. Svícen s nápisem proto řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[Rom-017a] Cippus s nápisem⁴⁵⁴ a [Rom-017b] fragment podstavce s nápisem⁴⁵⁵

Oba tyto artefakty byly nalezeny v roce 1883 v zahradách Barberiniho paláce během výstavby kostela St. Andrew's Church of Scotland (*Chiesa di Scozia*) na *Via XX Settembre*. Cippus (1,12 × 0,6 × 0,57 m) byl pořízen rodinou Kameníů na počest Alfenia Ceionia Iuliana Kamenia,⁴⁵⁶ významného příslušníka senátorské nobility z období pohanské reakce. Nález potvrzuje domněnku, že se někde v těchto místech nacházel Kameníův dům. Ve výčtu Kameniových kněžských titulů a náboženských hodností se objevuje rovněž *p(atr)i s(a)cr(orum) summi invicti Mitr(i)ai* (sic!). Fragment mramorového podstavce (1,3 × 0,6 × 0,35 m) je zasvěcen stejnému muži a s největší pravděpodobností sloužil k vystavení jeho sochy. Ve výčtu kněžských titulů a náboženských hodností se rovněž vyskytuje formulace *patr[i sac]rorum / summi Invic[ti M]ithrae*.

[Rom-018a] [Rom-018b] Dvě hlavy sochy zobrazující mladíka s fryžskou čapkou⁴⁵⁷

Ve 30. letech 20. století byly v oblasti Palatinu, kde se nacházel *Domus Augustana*, nalezeny (kromě dalších nálezů) rovněž dvě hlavy soch zobrazujících mladíky s kudrnatými vlasy a fryžskými čapkami. První z nich měří na výšku 0,29 m, druhá 0,32 m. V 50. letech byly identifikovány jako fragmenty sochy Mithry nebo mithraistických světlonošů.⁴⁵⁸ Alfonso Bartoli, autor této hypotézy, podporoval tento závěr na základě tehdy rozšířené představy o existenci

451) *CIMRM* 508/509 = *CIMRM* II, s. 30 = *TMM* II, č. 59 (s. 225) a obr. 55 = *TMM* II, č. 38 (s. 100) = *CIL* VI, č. 837 = EDCS-17300975.

452) Gordon 1994: 471. Mezi vyřazené nálezy jej rovněž řadí Cancianiová (2022: 228).

453) Viz [Rom-M-30-001] výše.

454) *CIMRM* 516 = *CIMRM* 395B (*CIMRM* II, s. 27) = *TMM* II, č. 24 (s. 98) = *CIL* VI, č. 1675 = *CIL* VI.4.2, č. 31902 = *CCCA* III, č. 284 = Dubosson-Sbriglione 2018: č. 106 = EDR149373 = LSA-1392 = Canciani 2022: č. 178b (s. 154).

455) *CIMRM* 395A (*CIMRM* II, s. 27) = *CIL* VI.4.2, č. 31940 = *CCCA* III, č. 283 = Dubosson-Sbriglione 2018: č. 112 = HD032666 = EDR093567 = LSA-1569 = Canciani 2022: č. 178a (s. 153–154).

456) *PLRE* I, s. 474–475 (Julianus 25). Tento muž je známý rovněž z dalších mithraistických nápisů, viz [022-LaC-001] (San Donato) a [Rom-M-18-003] (*phrygianum* ve Vatikánu v Římě).

457) Pafumi 2014a = Canciani 2022: č. N28 (s. 232–233); Pafumi 2014b = Canciani 2022: č. N27 (s. 232).

458) Bartoli 1956–1957: 25–27.

mithraea v místech Augustova domu na Palatinu.⁴⁵⁹ Novější badání se na základě analýzy stylu a provedení soch kloní spíše k závěru, že první z hlav zobrazuje Ganyméda⁴⁶⁰ a druhá Parida.⁴⁶¹ Jelikož tyto monumenty nebyly nalezeny v prokazatelně mithraistickém kontextu, jejich spojitost s Mithrovým kultem zůstává neprůkazná a mohou tak být vyřazeny ze seznamu relevantních mithraistických artefaktů.

[Rom-19] Deska s nápisem⁴⁶² a [Rom-20] výklenek s nápisem⁴⁶³

V polovině 19. století bylo na římském předměstí poblíž starověké *Via Appia* objeveno *hypogeum* sloužící k pohřebním účelům, později nazvané podle zde pohřbené ženy jménem Vibia jako Vibiiny katakomby (*Catacomba di Vibia*).⁴⁶⁴ Tyto podzemní prostory, vybudované přibližně v polovině 4. století, jsou zdrojem bohatého ikonografického a epigrafického materiálu, který odráží pozdně antické tendence ke kulturní hybriditě a hledání sdíleného významu napříč mnoha náboženskými směry.⁴⁶⁵ Kromě výše zmíněné Vibia a jejího manžela Vincentia, kněze v Sabaziově kultu, se na dvou nápisích objevují také jména kněží aktivních v Mithrově kultu. První z těchto nápisů se nachází na kamenné desce (0,38 × 0,79 m), objevené v roce 1952, a byl pořízen na požehnanou a věčnou dobrou vzpomínku Aurelia Faustina, otce, a Aurelia Castricia, bratra, *sacerdotibus dii Solis / Invicti Mitrae*. Druhý nápis byl vyveden v podobě malby ve výklenku (galleria V3) a známý již od roku 1852. Nápis, který je zasvěcen *D(is) M(anibus)*, byl pořízen na památku Marka Aurelia, který je na něm titulován jako *[--- sacerdo]s d(ei) S(olis) I(nvicti) M(ithrae)*.⁴⁶⁶

4.3 Monumenty s neznámými nálezovými okolnostmi (pravděpodobně z Říma nebo v Římě přechovávané)

[Rom-021] [Rom-022] Dva reliéfy s vyobrazením tauroktonie

V roce 1793 se ve vile Giustiniani (dnešní villa Giustiniani Massimo) měly nacházet dva reliéfy s vyobrazením tauroktonie zasazené do stěny jejího portika.⁴⁶⁷ Na konci 19. století se ve vile nacházel již jen jeden z nich [Rom-021]. Tento monument⁴⁶⁸ (jehož rozměry Cumont odhadoval na přibližně 0,5 × 0,6 m) zobrazuje tauroktonní scénu ve standardní podobě, bez výrazných odchylek. Jeho nejucelenější popis poskytuje Welcker v sebraných spisech Georga Zoegy: „Mithraistická jeskyně jako obvykle. Mithra, býk s ocasem zakončeným obilnými klasy, pes, had po boku býka, štír, havran na vlajícím plášti, dva sluhové se zdviženou a obrácenou pochodní: vše v obvyklém stylu. Nad jeskyní, na skalní stěně, jsou busty Slunce s paprsky a Luny s poměrně velkým měsícem na levé straně krku, obě hledící doleva. Slunce se z pohledu pozorovatele nachází vlevo, Luna vpravo.“⁴⁶⁹

459) Nakolik je existence mithraea v místech císařského paláce na Palatinu pravděpodobná, nebylo doposud archeologicky lokalizováno, viz [Rom-M-15] výše. Jeho hypotetická existence tudíž nemůže sloužit jako podpůrný argument k identifikaci postav zobrazených na sochách nalezených ve velmi rozlehlém archeologickém areálu.

460) Pafumi 2014b.

461) Pafumi 2014a.

462) *AE* 1975, č. 54 = EDR075912 = Canciani 2022: č. 100a (s. 79).

463) *CIL* VI, č. 142.f = *TMM* II, č. 552 (s. 173) = EDR161251 = Canciani 2022: č. 100b (s. 79).

464) *TMM* II, č. 291bis (s. 412–413) = Canciani 2022: č. 100 (s. 79).

465) Podrobná analýza výzdoby těchto katakomb, viz Simón 2018.

466) Cumont tento nápis zařadil do svého korpusu (*TMM* II, s. 173), pokládal jej ale za sporný, stejně jako mithraistický charakter výzdoby Vibiiných katakomb. Novější nález desky s nápisem, kde se Mithrovo jméno objevuje explicitně, tak Cumontům skeptický postoj zpochybňuje a podporuje již Garruccim (1852: 49–50) navrženou interpretaci písmen *D S I M* jako *d(ei) S(olis) I(nvicti) M(ithrae)*.

467) *RaccoltaG*, s. 419. Jejich popis se nicméně věnuje jen jednomu z nich a je velmi nespécifický: „*Nelle due pareti principali vi sono fissati due bassirilievi, rappresentati uno a man destra il dio Mitra che uccide il toro, con due genietti che tengono le facelle, lungo pal. 7.*“ („Na dvou hlavních stěnách jsou dva basreliéfy, jeden po pravé ruce zobrazuje boha Mithru zabíjejícího býka, s dvěma malými génii držícími pochodně, dlouhý 7 dlani.“).

468) *CIMRM* 529 = *TMM* II, č. 45 (s. 218) = Canciani 2022: č. 229 (s. 196).

469) *Abhandlungen*, s. 394 (Welcker): „*Mitrische höhle wie gewöhnlich. Mithras, der Stier mit einem in Ähren endigenden Schwanz, der Hund, die Schlange auf der Seite des Stieres, der Skorpion, der Rabe auf der flatternden Chlamis, die beiden Diener mit erhobener und mit umgekehrte Fackel: alles in der gewohnten Weise. Über der Grotte auf dem Auswendigen des*

Místo výskytu druhého [Rom-022] reliéfu⁴⁷⁰ (0,82 × 1,66 m) bylo v době, kdy Cumont připravoval své *TMM*, již neznámé.⁴⁷¹ Jeho nejlepší vyobrazení tak představuje obraz z roku 1640 v knize publikující monumenty z galerie vily Giustiniani.⁴⁷² Tauroktonní kompozice, jinak ztvárněná zcela obvyklým způsobem, se vyznačuje dvěma pozoruhodnými detaily: i) Mithra svou levou rukou nezvedá hlavu býka za nozdry, jak je obvyklé, ale drží jej za levý roh; ii) vpravo u nohou Cauta stojícího vlevo od tauroktonní scény se nachází vyobrazení velkého kráteru. Podle Cumonta byl tento monument nakonec objeven v roce 1920 při přestavbě vily Giustiniani pro potřeby italského senátu.⁴⁷³ Žádné další informace o tomto artefaktu a místě jeho současného výskytu se mi ovšem nepodařilo dohledat.

[Rom-023] Socha s vyobrazením tauroktonie⁴⁷⁴

Přesné nálezové okolnosti tohoto monumentu jsou neznámé, všeobecně se nicméně předpokládá, že byl nalezen v Říme, kde se stal součástí sbírek *Musaeum Kircherianum*. V současné době se nachází ve sbírkách Římského národního muzea (v expozici v Dioklecianových lázních). Socha (0,92 × 0,74 m) na oválném podstavci zobrazuje tauroktonní scénu standardním způsobem. Ze zvířat jsou přítomni pes (z větší části chybí v důsledku poškození), had a štír v obvyklých pozicích. Na Mithrově plášti jsou stále patrné stopy červené barvy.

[Rom-024] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁴⁷⁵

Přesné nálezové okolnosti tohoto monumentu (0,66 × 1,02 m), který se doposud nachází v jižní stěně kasína *Bel Respiro* na pozemcích vily Doria Pamphilj, zůstávají nejasné, všeobecně se ale soudí, že byl nalezen v Římě. Reliéf je zhotoven z namodralého mramoru a zobrazuje tauroktonní scénu v obvyklé kompozici, se dvěma pozoruhodnými detaily. U nohou Cauta stojícího vlevo se nachází vyobrazení kohouta a piniové šišky, u nohou na druhé straně stojícího Cautopata pak snop obilných klasů a srp. Oba světloňosi jsou vyobrazení v oděvech východního stylu, se zkříženýma nohama. Pes, had a štír jsou přítomni na obvyklých místech, havran v sedě na okraji Mithrova vlajícího pláště. Ocas býka se proměňuje ve tři obilné klasy. V levém horním rohu je vidět vyobrazení Slunce s paprscitou čelenkou na voze taženém čtyřmi koňmi běžícími doprava, ze kterých jsou viditelné pouze hlavy, na opačném konci Luna s měsíčním srpkem na ramenou na voze taženém dvěma voly (ze kterých jsou znovu viditelné pouze hlavy), také jedoucím směrem doprava.

[Rom-025] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁴⁷⁶

Přesné nálezové okolnosti tohoto monumentu zůstávají neznámé, stejně jako místo jeho současného výskytu. V dřívějších dobách se nacházel v *Palazzo Gioia*, později v *Palazzo Alberoni* a posléze v *Palazzo Vaccari* na ulici *Via del Tritone*, kde byl k vidění zazděný v prostoru nad dveřmi. Cumont jej v době přípravy *TMM* na tomto místě ještě našel, Vermaseren o padesát let později již nikoli. Reliéf (0,7 × 0,96 m) zobrazoval tauroktonii ve standardní podobě, s Cautem nalevo a Cautopatem napravo. Ze zvířat byli přítomni pes, had a štír v obvyklých

Felsens di Köpfe des Sol mit Strahlen und der Luna, mit einem ziemlich großen Mündchen auf dem linken Seite des Nackens, beide nach der linken gewandt. Sol der Linken, Luna der Rechten des Betrachters gegenüber.“

470) *CIMRM* 530 = *TMM* II, č. 68 (s. 230) a obr. 61 = Canciani 2022: č. 230 (s. 196–197).

471) Jeho přítomnost ve vile zmiňuje ještě v roce 1700 Filippo Della Torre (1700: 252). Již Welcker (*Abhandlungen*, s. 394) ale poznamenává, že „Dieses Denkmal... wie so manche andere erhobne Werke, schon längst aus diesem Hause weggegeben worden war.“ („Tento monument ... byl stejně jako mnoho dalších vznešených děl již dávno z tohoto domu odnesen.“). Rovněž kusá informace v soupisu monumentů (*RaccoltaG*, s. 419) popisující pouze jeden z reliéfů naznačuje, že se druhý reliéf v roce 1793 ve vile Giustiniani již možná nevyskytoval.

472) *Galleria Giustiniana* II, tab. 82.

473) Zmínka v komentáři v *CIMRM* I, s. 209.

474) *CIMRM* 531 = *TMM* II, č. 43 (s. 217) = Canciani 2022: č. 231 (s. 197).

475) *CIMRM* 532 = *TMM* II, č. 44 (s. 217) a obr. 48 = *Abhandlungen*, s. 149 (č. 18) = Canciani 2022: č. 232 (s. 197). Fotografie tohoto reliéfu je dostupná pod číslem 10197475 na: <<https://census.bbaw.de>>.

476) *CIMRM* 533 = *TMM* II, č. 46 (s. 218) = Della Torre 1700: tab. I pag. 159 = Eichhorn 1814, tab. 2 = *Abhandlungen*, s. 149 (č. 21) = Canciani 2022: č. 233 (s. 197–198).

pozicích a havran na okraji Mithrova vlajícího pláště. V horních rozích se nacházely busty Slunce (vlevo) a Měsíce (vpravo).⁴⁷⁷ Autoři studie o orientálních kulturech v Anziu (ant. Antium) poznamenávají, že reliéf z *Palazzo Gioia* je velmi podobný reliéfu, který se od roku 1968 nachází ve Virginském muzeu umění v Richmondu.⁴⁷⁸ Problém pro tuto hypotézu nicméně představují výrazně menší uváděné rozměry richmondského reliéfu (0,31 × 0,39 m).

[Rom-026] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁴⁷⁹

Přesné nálezové okolnosti tohoto monumentu (0,95 × 1,85 m), který se nachází zazděný ve stěně nádvoří *Palazzo Mattei* v Římě, jsou neznámé. Obecně se však soudí, že tento monument byl nalezen v Římě. Reliéf zobrazuje tauroktonní scénu v obvyklé podobě, s Cautem vlevo a Cautopatem napravo. Ze zvířat se dochovali pes, had, štír a havran v obvyklých pozicích. Monument prošel rozsáhlou raně moderní restaurací,⁴⁸⁰ které lze přičíst na vrub pozoruhodné detaily v podobě dvou stromů na horním okraji jeskynní klenby (celá část od Mithrova krku nahoru je restaurována) a glóbu pod nohama vyskakujícího psa (celé tělo psa kromě hlavy je rovněž moderní restaurací). Je pravděpodobné, že v horních rozích reliéfu se na kompletní ploše nacházely busty Slunce a Měsíce, během restaurace však nebyly doplněny.

[Rom-027] Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie a nápisem⁴⁸¹

Tento monument se nejprve nacházel v prostorách vnitřního nádvoří budovy hotelu *Albergo Constanzi* na ulici *Via San Nicola da Tolentino*, která se později stala sídlem římskokatolické koleje *Pontificium Collegium Germanicum et Hungaricum de Urbe*. V roce 1939 došlo k demolici této budovy a fragment sochy s vyobrazením tauroktonie se, patrně ve stejném roce, stal součástí malé sbírky římských starožitností v kostele svatého Saby na Aventinu. Dochovaná část sochy zobrazuje podstavec s větší částí trupu býka (bez hlavy, ocasu a zadních nohou), s drobnými stopami po Mithrově levém koleni a tělu psa a s fragmenty hadího těla.⁴⁸² Zadní strana sochy je prakticky neopracovaná, což nasvědčuje jejímu umístění v těsné blízkosti zdi.⁴⁸³ Na okraji podstavce se nachází nápis *deum sibi [---] sua pecunia [---]*.

[Rom-028] Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie⁴⁸⁴

Fragment mramorového reliéfu (0,26 × 0,28 m) s vyobrazením tauroktonie, jehož nálezové okolnosti jsou neznámé, se nachází zazděný ve zdi na nádvoří *Palazzo Rondini*. Fragment zobrazuje Mithru a býka společně se psem, hadem a štírem.

477) Kresbu tohoto monumentu poskytuje Della Torre (1700: tab. I pag. 159). Cumont (*TMM II*, s. 218) však tuto rytinu do svého korpusu nepřevzal, neboť usoudil, že: „může poskytnout pouze zcela falešnou představu o tomto monumentu.“

478) Venetucci & Cacciotti & Mangiafesta 2018: 250 a pozn. 63. Ohledně monumentu z Richmondu, viz [Rom-126] níže.

479) *CIMRM* 534 = *TMM II*, č. 47 (s. 218–219) a obr. 49 = Venuti 1778: tab. I, obr. 1 = Canciani 2022: č. 234 (s. 198).

480) Viz *TMM II*, s. 219 a obr. 49 (s barevně odlišenými starověkými a moderními částmi). V rekonstruované podobě reliéfu uvádí již Venuti v roce 1778.

481) *CIMRM* 535/536 = *TMM II*, č. 48 (s. 219) = Matz & von Duhn 1881a: č. 1575 (s. 449) = *CIL VI.4.2*, č. 31049 (zde je tento monument označen za reliéf) = Bonanno Aravantinos 2012 = EDCS-18600613 = Canciani 2022: č. 235 (s. 198).

482) Monument patrně od chvíle, kdy jej popsali Matz a von Duhn, utrpěl další škody, neboť oba autoři zmiňují jako dochovanou část Mithrova ruku na býčích nozdřích. Tyto části se však v současné době na fragmentu sochy již nenacházejí. Pozdější poškození tohoto monumentu by mohlo rovněž vysvětlit diskrepanci v uváděných rozměrech. Zatímco Cumont a Vermaseren uvádějí maximální výšku 0,65 m a maximální délku 0,85 m, Bonanno Aravantinos (2012: 459, pozn. 2) ve své publikaci věnované této soše uvádí maximální výšku 0,515 m, maximální šířku základny 0,495 m a šířku v rozmezí 0,265 m na levé straně a 0,307 m na pravé straně.

483) *TMM II*, s. 219.

484) *CIMRM* 537 = *TMM II*, č. 49 (s. 219) = Canciani 2022: č. 236 (s. 198).

[Rom-029] Socha s vyobrazením světloňoše⁴⁸⁵

V kasinu vily Borghese se podle Cumonta nachází fragmentárně dochovaná socha z bílého mramoru (0,82 × 0,17 m), která ztvárňuje světloňoše chybně rekonstruovaného do podoby Parida. Cumont uvádí, že tento monument dosud nebyl publikován a žádné nové informace neposkytuje ani Vermaseren. Vzhledem k rozsahu rekonstrukce (hlava, pravé rameno, nohy od kolen dolů) je mithraistický charakter tohoto monumentu jen obtížně posouditelný. Sochu tedy řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[Rom-030] Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie⁴⁸⁶

Fragment reliéfu (rozměry nezjištěné), jehož přesné nálezové okolnosti a místo jeho současného výskytu zůstávají neznámé, zobrazoval tauroktonní scénu ve standardní podobě. V době přípravy Cumontových *TMM* se tento artefakt nacházel ve vile Wolkonsky. Podle Cumontova popisu se zachovala spodní část reliéfu bez hlavy býka a hlavy a pravé nohy Mithry. Pes, had a štír byli vyobrazeni na obvyklých místech. Na podstavci se nacházel nečitelný nápis.

[Rom-031] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁴⁸⁷

Rovněž tento reliéf (0,67 × 0,6 m), jehož nálezové okolnosti jsou znovu neznámé, se v době Cumontovy práce na *TMM* nacházel ve vile Wolkonsky. Dostupné popisy uvádějí pouze to, že vyobrazení tauroktonie je standardní a jedinou odlišností je pozice hada, který nezvedá svou hlavu k ráně na býčím krku, ale plazí se po zemi vedle jeho těla.⁴⁸⁸ Podle dostupných informací se tento reliéf ve vile Wolkonsky nachází doposud.⁴⁸⁹

[Rom-032] Reliéf s vyobrazením Mithry-Měna⁴⁹⁰

Reliéf (0,72 × 0,39 × 0,07 m), jehož nálezové okolnosti zůstávají nejasné a který zmiňuje Cumont v dodatcích ke druhému svazku *Textes et monuments*,⁴⁹¹ se momentálně nachází v Římském národním muzeu (*Terme di Diocleziano*). Reliéf zobrazuje postavu v oděvu východního stylu, která ve své pravé ruce držela podlouhlý předmět (žezlo nebo pochodeň?), nyní ztracený. V levé ruce třímá pozvednutou bustu s vyobrazením bohyně Seléné s měsíčním srpkem na ramenou. Mithraistický charakter monumentu je velmi nejistý, neboť zobrazená postava nevykazuje žádné znaky typické jak pro Mithru, tak pro Měna.⁴⁹² Z tohoto důvodu vyřazují tento monument ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

485) *CIMRM* 538 = *TMM* II, č. 50 (s. 219) = Canciani 2022: č. P43 (s. 226).

486) *CIMRM* 539 = *TMM* II, č. 52 (s. 219–220) = Bucolo 2020: 112 = Canciani 2022: č. 237 (s. 198).

487) *CIMRM* 540 = *TMM* II, č. 53 (s. 220) = Bucolo 2020: 111–112 = Canciani 2022: č. 238 (s. 138–139).

488) Matz & von Duhn 1881b: č. 3759 (s. 142).

489) Bucolo 2020: 112.

490) *CIMRM* 541 = Canciani 2022: č. N30 (s. 233).

491) *TMM* I, č. 78b (s. 364).

492) Interpretaci této postavy jako boha Měna nepřijal ani Eugen N. Lane, který tento monument nezařadil do svého korpusu nálezů týkajících se tohoto původně maloasijského božstva (*CMRDM*).

[Rom-033] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁴⁹³

Tento monument, jehož nálezové okolnosti zůstávají neznámé,⁴⁹⁴ se nejprve nacházel ve sbírkách villy Albani a později se stal součástí sbírky muzea rodiny Torloniů. Reliéf (cca 1,2 metru na výšku i šířku) zobrazuje Mithru v obvyklém postoji a ustrojení během aktu usmrcení býka, jehož ocas je zakončen dvěma obilnými klasy. Pes a had jsou zobrazeni u rány, havran v sedě na Mithrově plášti. Pozoruhodným a v mithraistické ikonografii jedinečným detailem je, že kromě štíra se u býčích varlat nachází rovněž veliký mravenec. Oba světloňosi nejsou zobrazeni. V horních rozích reliéfu se nacházejí busty Slunce s paprscitou členkou na hlavě a Luny s diadémem ve vlasech. Reliéf byl nalezen v dobrém stavu, nepůvodní jsou pouze Mithrova pravá paže s dýkou, levá paže, hlava býka a polovina psa. Monument byl Zoegou (na kterém je závislý popis tohoto monumentu u Cumonta a Vermaserena) datován do období vlády císaře Commoda.⁴⁹⁵

[Rom-034] Reliéf s vyobrazením bytosti se lví hlavou⁴⁹⁶

Přesné nálezové okolnosti tohoto reliéfu z bílého mramoru, který se nacházel ve sbírkách *Museo Torlonia*, zůstávají neznámé. Dostupné informace však naznačují, že byl nalezen v Římě. Reliéf (0,78 × 0,28 m) zobrazuje nahou postavu s lidským tělem a lví hlavou ve vzpřímeném postoji stojící na globu se zkříženými pásy představujícími nebeský rovník a ekliptiku, ve kterých se nachází pět malých rovnoměrně rozmístěných prohlubní. Kolem těla bytosti se v pěti záhybech vine had, jehož hlava spočívá na temeni hlavy zobrazené bytosti. Postava je obdařena dvěma páry křídel, jedněmi na zádech směřujícími vzhůru a druhými na bedrech směřujícími dolů. V rukách přitisknutých k hrudi svírá bytost dlouhé žezlo se zakulacenými konci (v levici), kolem kterého se ve dvanácti záhybech vine tenká spirála, a klíč s pěti otvory (v pravici). Ústa bytosti jsou zhotovena v podobě prohlubně ústící na rubové straně reliéfu, která patrně umožňovala vložení pochodně tak, aby z úst bytosti vycházely plameny. V pravém horním rohu reliéfu se nachází řezba hvězdy se čtyřmi paprsky.⁴⁹⁷ Reliéf je datován do poslední čtvrtiny 2. století.

[Rom-035] Reliéf s vyobrazením bytosti se lví hlavou⁴⁹⁸

Přesné nálezové okolnosti tohoto reliéfu, který se nacházel ve sbírkách bývalého *Museo Torlonia*, zůstávají neznámé. Dostupné informace však naznačují, že byl nalezen v Římě. Reliéf (0,59 × 0,2 m) zobrazuje nahou postavu se lví hlavou a s nohama v podobě pařátů ve vzpřímeném postoji na polokouli se znamením půlměsíce. Kolem těla postavy se v sedmi záhybech vine had, jehož hlava spočívá na temeni bytosti. Bytost je obdařena dvěma páry křídel: prvním na zádech a druhým na zadní straně lýtek. Ruce postavy svírající dva klíče s pěti otvory se lokty opírají o hrud, přes kterou je přepásán pás s vyobrazením hromoklínu. Ústa sochy jsou otevřená a hlavou prochází dutina, do které se patrně vkládala planoucí pochodeň, aby z úst bytosti mohly vycházet plameny.

493) *CIMRM* 542 = *TMM* II, č. 38 (s. 215) a obr. 45 = *Abhandlungen*, č. 13 (s. 148) a popis na s. 126–127 = Canciani 2022: č. 239 (s. 199). Obrazová reprodukce viz Zoega 1808, tab. LVIII.

494) Cumont (*TMM* II, s. 215) uvádí, že tento monument a monument *CIMRM* 543 (= *TMM* II, č. 39 [s. 215–216]) „snad pocházejí ze stejného mithraea“. Vermaseren (popis *CIMRM* 542) přidává do společného nálezů rovněž monument *CIMRM* 544 (= *TMM* II, č. 40 [s. 216]). Zdroj těchto informací nejsem schopen dohledat. Zdá se, že tyto monumenty mají společné pouze to, že se v jistý čas nacházely pohromadě ve sbírkách villy Albani, odkud přešly do sbírek *Museo Torlonia*, což může – ale také nemusí – implikovat, že byly nalezeny pospolu. Bortolinová (2012: 197) k této skupině přiřazuje rovněž monument *CIMRM* 545, který se po jistý čas rovněž nacházel ve vile Albani (nyní ve sbírkách Vatikánských muzeí). Sbírký rodiny Torloniů jsou bohužel nedostupné a zdá se, že v současné době neexistuje žádná fotografie tohoto monumentu.

495) Zoega 1808: 30–31.

496) *CIMRM* 543 = *TMM* II, č. 39 (s. 215–216) a obr. 46 = Merkelbach 1984: obr. 63 (s. 315) = B 30 = Canciani 2022: č. 240 (s. 199).

497) Pravý roh je poškozený, můžeme však předpokládat, že se v tomto místě nacházelo vyobrazení měsíčního srpku (Bortolin 2012: 221).

498) *CIMRM* 544 = *TMM* II, č. 40 (s. 216) a obr. 47 = B11 = Canciani 2022: č. 241 (s. 199).

[Rom-036] Socha bytosti se lví hlavou⁴⁹⁹

Přesné nálezové okolnosti této fragmentárně dochované sochy, která se nejprve nacházela ve vile Albani a následně se stala součástí sbírek Vatikánských muzeí, zůstávají neznámé. Lze nicméně předpokládat, že byla patrně nalezena v Římě. Současná podoba sochy (1,55 × 0,37 m) je výsledkem moderních restaurací, které byly provedeny nejspíše v průběhu 18. století. Z původní antické sochy se dochoval pouze trup nahé bytosti ve vzpřímeném postoji od kolen nahoru a bez rukou a hlavy.⁵⁰⁰ Kolem torza postavy se vine ve třech záhybech had. Na těle bytosti se nacházejí reliéfně provedená znamení zvířetníku (zleva doprava z pohledu pozorovatele): Beran a Váhy na hrudi a Rak a Kozoroh na stehnech. Na zádech bytosti se zachovaly zbytky křídel, která byla rekonstruována do podoby jednoho mohutného a dolů směřujícího páru. Nevíme, zdali bytost měla v původní podobě lví hlavu, na základě srovnání s dalšími vyobrazeními této postavy se tento předpoklad nicméně jeví jako pravděpodobný. Datace sochy je vzhledem k množství restaurací, které prodělala, obtížná. Robert Turcan ji na základě kvality provedení symbolů zodiakálních znamení klade do doby kolem poloviny 2. století.⁵⁰¹ Hyperkritický postoj pak zaujímá Spinola, který vyslovuje podezření, že jde v případě této sochy o kompletní raně novověké falsum.⁵⁰² Tento postoj je patrně příliš radikální a prozatím platí, že torzo sochy můžeme pokládat za autentické dílo pocházející z doby římského císařství.

[Rom-037] Reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápísem⁵⁰³

Tento monument (cca 0,75 × 0,75 m), který byl nalezen na blíže neznámém místě a v blíže neurčené době v Římě, se nachází zazděný ve stěně *Cortile del Belvedere*, jedné z budov sloužících potřebám Vatikánských muzeí. Vlastní scéna s vyobrazením tauroktonie je zasazena do širokého ozdobného rámu. Zobrazuje Mithru, který usmrcuje v jeskyni býka, jehož ocas se proměňuje ve tři obilné klasy. Kolem Mithrova pasu se nachází opasek s pochvou pro dýku, nad jeho pláštěm potom sotva zřetelné vyobrazení luku a toulce. Scéna není lemována jinak obvyklými postavami obou světloňů. Ze zvířat jsou přítomni havran, sedící na masivním okraji jeskyně, štír, had a pes v obvyklých pozicích. Pes je netradičně zobrazen běžící po všech čtyřech, nikoli ve výskoku, a s vyplazeným jazykem. V levém horním rohu je vyobrazena busta boha Slunce s nimbem a sedmi slunečními paprsky, v pravém rohu busta bohyně Luny s měsíčním srpem za zády. Na obou špičkách měsíčního srpku se nacházejí hvězdy. Monument nese stopy původní červené barvy. Pod tauroktonní scénou je umístěn panel s dedikací *Soli Invicto de[o]*, kterou pořídil Atimetus, císařský otrok a *act(uarius)] / praediorum Ro[manianorum]* („pokladník římských polností“). Na základě uměleckého provedení a paleografických indicií je tento reliéf datován do konce 2. nebo na počátek 3. století.

[Rom-038] Socha s vyobrazením tauroktonie⁵⁰⁴

Tento monument, jehož přesné nálezové okolnosti jsou neznámé, se v současné době nachází ve sbírkách Vatikánských muzeí. Socha (1,5 × 1,8 m) se dochovala ve fragmentární podobě a její současná podoba je dílem důkladné restaurace, kterou prodělala v 18. století rukami sochařů Vincenza Pacettiho a Francesca Antonia Franzoniho. Socha ukazuje tauroktonní motiv v obvyklé podobě a kromě Mithry a býka zobrazuje ještě psa a hada společně lízající silně prýšící krev z rány na býčím krku, a štíra u býčích varlat. Restaurované části zahrnují: Mithrovu hlavu, vlající plášť, pravou nohu, ruce a dlaně, nozdry býka, jeho přední nohy a pravou zadní nohu i s podstavcem, ocas, téměř kompletní tělo psa a část hadího těla mimo

499) *CIMRM* 545 = *TMM* II, č. 37 (s. 215) a obr. 43–44 = B 4 = Canciani 2022: č. 242 (s. 199–200).

500) Možnou podobu této sochy před její restaurací ukazuje De Clarac 1850, tab. 560, obr. 1192 A. Mezi v současné době rekonstruované části tedy patří nohy od kolen dolů se dvěma dalšími záhyby hada a globus s podstavcem, na kterém bytost stojí; ruce s příslušnými atributy; křídla; lví hlava s hadí hlavou na temeni.

501) Turcan 2016: 438.

502) Spinola 1996: 162.

503) *CIMRM* 546/547 = *TMM* II, č. 29 (s. 211) a obr. 38 = *TMM* II, č. 68 (s. 106) = *CIL* VI, č. 721 = *CIL* VI.4.2, č. 30820 = EDR129096 = Canciani 2022: č. 243 (s. 200).

504) *CIMRM* 548 = *TMM* II, č. 28 (s. 209) a obr. 37 = Canciani 2022: č. 244 (s. 200).

podstavce. Mithrův pohled na restaurované soše směřuje dolů a dopředu směrem k zasažené ráně, což s největší pravděpodobností neodpovídá původnímu stavu sochy. Socha je produktem kvalitní sochařské práce a její vyhotovení je datováno do 2. století.

[Rom-039] Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie⁵⁰⁵

Fragment, který byl nalezen za blíže neznámých okolností v Římě, se nachází ve sbírkách Lateránského muzea. Zachovala se pouze pravá horní část reliéfu (0,28 × 0,2 × 0,05 m) s vyobrazením hlavy býka, horní části Cautopatova těla a busty bohyně Luny s měsíčním srpkem za zády.

[Rom-040] Socha bytosti se lví hlavou⁵⁰⁶

Socha, jejíž nálezové okolnosti jsou neznámé, ale o které se obecně předpokládá, že byla nalezena v Římě, se nachází ve sbírkách Lateránského muzea. Socha (výška 0,41 m, průměr podstavce 0,17 m) zobrazuje vzpřímeně stojící bytost se lví hlavou, kolem jejíhož těla se vine v sedmi záhybech had, jehož hlava spočívá na temeni lví hlavy. Na zádech bytosti se nachází dva páry křídel, z nichž jeden směřuje vzhůru a druhý dolů. Ruce postavy, ve které třímala některé z atributů pro tuto bytost charakteristické, jsou odlomeny. Socha nese po celém svém povrchu zbytky původní červené barvy.

[Rom-041] Socha bytosti se lví hlavou⁵⁰⁷

Přesné nálezové okolnosti této sochy jsou neznámé, téměř s naprostou jistotou však pochází z Říma. Raffei jako první místo jejího výskytu zmiňuje „Casa Carpegna“.⁵⁰⁸ Později se tento artefakt nacházel v držení rodiny Mutiů a v současné době tvoří součást sbírek Lateránského muzea. Socha (výška 0,79 m, šířka podstavce 0,2 m) zobrazuje vzpřímenou postavu se lví hlavou a hustou hřívou stojící na podstavci ve tvaru polokoule. V obou rukách pevně přitisknutých k hrudi svírá klíče. Kolem spodní části těla, oděné kolem slabin do bederní roušky, se vine ve čtyřech záhybech had, jehož hlava spočívá na temeni lví hlavy. Na rozdíl od dalších vyobrazení této bytosti nemá tento exemplář křídla. Socha je prakticky nepoškozená, s lomnými liniemi na levé paži v úrovni ramene a zápěstí, na kyčlích a kolenou. Pořízení této sochy je na základě uměleckého stylu kladeno na konec 2. nebo na počátek 3. století.

[Rom-042] Reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem⁵⁰⁹

Reliéf (0,43 × 0,72 × 0,05 m), nalezený rozlomený na dva kusy, se nachází ve sbírkách Vatikánských muzeí. Zobrazuje Mithru, který usmrcuje v jeskyni býka, jehož ocas se proměňuje ve tři obilné klasy. Ze zvířat jsou přítomni havran, sedící na okraji jeskyně, štír, had a pes v obvyklých pozicích. Světloňosi nejsou zobrazeni. V levém horním rohu se nachází vyobrazení boha Slunce s diadémem a čelenkou ze slunečních paprsků jedoucího na čtyřspřeží směrem vzhůru, v protějším rohu bohyně Luny s měsíčním srpkem na ramenou jedoucí směrem dolů ve voze taženém dvěma voly, které pobízí bičem. Na spodním okraji reliéfu se v prostoru mezi dvěma kresbami palmových listů objevuje nápis v řečtině Χρηστος πατηρ και Γαυρος εποησαν („Zasvětili Chrestos Otec a Gauros“).

505) CIMRM 549 = TMM II, č. 33 (s. 213) = Canciani 2022: č. 245 (s. 200–201).

506) CIMRM 550 = TMM II, č. 34 (s. 213) = B 16 = Canciani 2022: č. 246 (s. 201).

507) CIMRM 551 = TMM II, č. 35 (s. 214) a obr. 41 = B 9 = Canciani 2022: č. 247 (s. 201).

508) Raffei 1779: 24.

509) CIMRM 554/555 = TMM II, č. 31 (s. 211–212) = TMM II, č. 39 (s. 100) = IG XIV, č. 1272 = IGUR I, č. 181 = Canciani 2022: č. 249 (s. 201–202).

[Rom-043] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁵¹⁰

Za místo nálezu tohoto reliéfu, který se nachází ve sbírkách Vatikánských muzeí, byl po dlouhou dobu chybně pokládán Řím. Místem nálezu tohoto předmětu je nicméně Otricoli (Umbria, regio VI), kde byl objeven během papežských vykopávek v letech 1776–1777. Tento monument je z tohoto důvodu podrobněji pojednám mezi nálezy ze starověké Itálie.⁵¹¹

[Rom-044] Socha s vyobrazením tauroktonie⁵¹²

Přesné nálezové okolnosti tohoto monumentu z černého mramoru zůstávají neznámé, s největší pravděpodobností však byl objeven v Římě. Poprvé se v našich záznamech objevuje jako součást inventáře vily Montalto-Negrone-Massini, odkud přešla do vlastnictví sochaře Carla Albaciniho a od roku 1784 do rukou anglického starožitníka Thomase Jenkinse. V roce 1804 byla získána do sbírek Vatikánských muzeí, kde se nachází doposud. Socha (0,7 × 0,835 m), jejíž výsledná podoba je důsledkem několika novodobých restaurací, zobrazuje Mithru během aktu usmrcení býka, ale bez obvykle přítomných světloňů. Ze zvířat se na ní nacházejí pes a had, který se plazí po zemi a nikoli k ráně na býkově krku. Štír a havran zobrazení nejsou. Na levém okraji podstavce za Mithrou a býkem se nachází skalní výběžek, z jehož vrcholku vyrůstá busta zobrazující ženský obličej, která je dílem novodobé restaurace této sochy. Zdá se, že v původní podobě se za tauroktonní scénou nacházel kompletní oblouk jeskyně s bustami Slunce a Měsíce v patřičných rozích. Rekonstruované části dále zahrnují horní část těla Mithry včetně hlavy a částí pláště, hlavu a krk býka a jeho přední nohy a větší část těla psa. Monument je na základě uměleckého stylu datován do druhé poloviny 2. až první poloviny 3. století.

[Rom-045] Dva reliéfy zobrazující Cauta a Cautopata⁵¹³

Podle Franze Cumonta se v *Palazzo Corsetti* nacházely dva mramorové reliéfy (1 × 0,4 m) s vyobrazením světloňů, a to v obvyklém ustrojení a provedení.⁵¹⁴ Pochodně jsou v důsledku poškození reliéfů odlomené, z jejich pozůstatků a pozic rukou lze nicméně vyvodit, že jedna z nich směřovala vzhůru a druhá dolů. Jeden ze světloňů tak s největší pravděpodobností reprezentoval Cauta a druhý Cautopata. Vermaseren nepřináší ke Cumontovým informacím žádné nové poznatky a neposkytuje ani obrazovou reprodukci těchto monumentů.⁵¹⁵

[Rom-046] a [Rom-047] Dvě hlavy soch zobrazující boha Mithru

První z těchto monumentů, [Rom-046] hlava sochy mladíka⁵¹⁶ s kudrnatými vlasy, byla v katalogu muzea Barracco identifikována jako zobrazení mladého Alexandra Velikého. Cumont tuto interpretaci zpochybnil a na základě skutečnosti, že truchlivý pohled mladíka je upřen směrem vzhůru, formuloval hypotézu, že se v tomto případě jedná o zobrazení Mithry. Svůj argument dále podpořil odkazem na skutečnost, že hlava sochy má vzadu ploché místo s malou dírou uprostřed, která podle něj mohla sloužit k upevnění fryžské čapky. Argumentaci na základě pouhého výrazu sochy a směřování pohledu nepokládám za dostatečně

510) *CIMRM* 556 = *TMM* II, č. 74 (s. 236 a 484) = Canciani 2022: č. 57 (s. 61).

511) Viz [006-Umb-001] níže.

512) *CIMRM* 557 = *TMM* II, č. 30 (s. 211) a obr. 39 = Canciani 2022: č. 250 (s. 202). Barevná fotografie tohoto monumentu je k dispozici v online katalogu Vatikánských muzeí na: <<https://catalogo.museivaticani.va/index.php/Detail/objects/MV.358.0.0>> [10. 9. 2022].

513) *CIMRM* 558 = *TMM* II, č. 51 (s. 219) = Canciani 2022: č. 251 (s. 202).

514) Cumont se domníval, že by se mohlo jednat o stejné monumenty, které se podle Zoegy (*Abhandlugen*, s. 148, č. 12) měly nacházet ve vile Borghese.

515) Tyto reliéfy se bohužel nenachází na fotografiích monumentů z *Palazzo Corsetti*, které pořídil nejspíše v 70. nebo 80. letech 20. století německý fotograf Max Hutzel, viz box 261 obsahující 72 fotografií nádvoří a památek tohoto paláce, dostupný na: <https://oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/c87s7qqc/entire_text/> [3. 8. 2022].

516) *CIMRM* 559 = Cumont 1947b: 7–8 a obr. 4–5 = *CatBarracco*, č. 157 (s. 33) a tab. = Bieber 1949: obr. 80–81 (s. 419) = Canciani 2021: č. P41 (s. 226).

přesvědčivou. Margareta Bieberová pokládá tuto bustu za vyobrazení Alexandrový apotheósy.⁵¹⁷ Tento monument proto vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nálezů. Další [Rom-047] hlavu sochy⁵¹⁸ (výška 0,18 m) podobných charakteristik, která se vyskytuje v depozitářích Vatikánských muzeí, zařadil do svého korpusu Maarten J. Vermaseren. Mladík s truchlivým pohledem zobrazený na tomto monumentu má v tomto případě na hlavě nasazenou fryžskou čapku, tyto charakteristiky však znovu k jeho přesvědčivé identifikaci jako Mithry nestačí. Vzhledem k přítomnosti fryžské čapky řadím tento monument mezi možné, ale sporné mithraistické monumenty.

[Rom-048] Socha s vyobrazením tauroktonie⁵¹⁹

Tento monument byl s největší pravděpodobností nalezen v Římě, kde se v roce 1588 nacházel ve zdi *Palazzo San Marco*. V roce 1793 byl ambasadorem a vyhlášeným sběratelem antických památek Girolamem Zulianem odkázán Benátské republice a stál se součástí sbírek archeologického muzea v Benátkách. Socha (1,1 × 1,13 m) zobrazuje Mithru zabíjejícího býka v podobě standardní kompozice, bez přítomných světloňošť. Přes rameno Mithry je přehozen pás s pochvou dýky. Ze zvířat jsou přítomni pes, had a štír, všichni na svých obvyklých místech. Socha se zachovala s drobnými poškozenými, novodobé restaurace zahrnují části Mithrových rukou, nohou a pláště, býkovu tlamu, rohy, ocas (přesto je patrné, že končil obilnými klasy) a levou přední nohu, ocas hada a levou část podstavce.

[Rom-049] Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie⁵²⁰

Tento monument byl zakoupen Franzem Cumontem v Římě pro Muzeum umění a dějin (do roku 2018 známého jako *Musée du Cinquantenaire*) v Bruselu. Cumont od prodávajícího starožitníka obdržel informaci, že tento artefakt byl nalezen v blíže neurčené době na vinicích rozkládajících se mezi *Porta Portese* a kostelem *San Pancrazio*. Fragment reliéfu (0,56 × 0,37 × 0,1 m) tvoří většina jeho horní části. Viditelné je tělo Mithry od pasu nahoru, hlava a krk býka a části obou světloňošť (hlava, krk a část hrudi *Cautopata*, který si levou rukou podpírá bradu, na levé straně a postava *Cauta* vpravo přibližně od kolen vzhůru). Na Mithrových zádech je viditelná pochva dýky. V horních rozích se na svých obvyklých místech nacházejí poškozené busty Slunce a Měsíce (s měsíčním srpkem na ramenou). Ze zvířat je na fragmentu zachován pouze havran v sedě na Mithrově vlajícím plášti. Reliéf nese stopy původní červené barvy. V zadní části mramorové desky se nachází otvor zřejmě využívaný k upevnění reliéfu ke zdi.

[Rom-050] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁵²¹

Tento monument s nejasnými nálezovými okolnostmi, ale s předpokládaným místem nálezu v Římě, se nacházel ve sbírkách vily Borghese,⁵²² odkud byl později odprodán do pařížského muzea v Louvru.⁵²³ Reliéf (1,63 × 1,987 × 0,23–0,35 m) zobrazuje Mithru zabíjejícího býka v jeskyni, která je na monumentu vyznačena vysoko vystupujícím obloukem simulujícím skalní převis. Reliéf nezobrazuje jinak obvyklé světloňoše a ze zvířat se na něm vyskytují pouze pes a had. Ze tří otvorů v místech Mithrova pláště lze usuzovat, že havran byl k tomuto reliéfu připevněn v podobě zvláštní figury, ta se však nedochovala. V horních rozích se v obvyklých pozicích nachází vyobrazení bust Slunce a Měsíce (jde však o novodobé restaurace). Monument byl na několika místech poškozen, další restaurace zahrnují

517) Bieber 1956: 312. Viz též Bieber 1949: 423–424.

518) *CIMRM* 560 = Canciani 2022: č. P42 (s. 226).

519) *CIMRM* 584 = *TMM* II, č. 56 (s. 223) a obr. 52 = Canciani 2022: č. 261 (s. 204–205).

520) *CIMRM* 585 = *TMM* II, č. 27bis (s. 480) a obr. 414 = Cumont 1913b: č. 59 (s. 76–77) a obr. = Canciani 2022: č. 271 (s. 207–208).

521) *CIMRM* 586 = *TMM* II, č. 57 (s. 223–225) a obr. 53 a č. 57a (s. 481) = Canciani 2022: č. 267 (s. 206).

522) *Abhandlungen*, č. 4 (s. 148).

523) Elektronický katalog tohoto muzea však tento exemplář ve svém inventáři neuvádí. Současné místo výskytu tohoto monumentu se mi tedy nepodařilo ověřit.

Mithrovo pravé rameno, levou ruku a rameno, přední část býkovy hlavy, hlavu hada a větší část těla psa. Na základě sochařského provedení a stylu je doba zhotovení tohoto reliéfu kladena do 3. století.

[Rom-051] Socha s vyobrazením tauroktonie⁵²⁴

Tento monument se nacházel ve sbírkách vily Borghese,⁵²⁵ odkud byl odprodán do sbírek muzea v pařížském Louvru. Podle informací v elektronickém katalogu tohoto muzea je tento artefakt dlouhodobě zapůjčen do Národního muzea ve Varšavě. Socha (1,25 × 1,33 m) zobrazuje Mithru zabíjejícího býka v obvyklém postoji bez po boku stojících světloňů. Z doprovodných zvířat jsou zobrazeni pes, had a štír, havran byl patrně ztracen společně s Mithrovým vlajícím pláštěm, který na soše chybí. Zadní strana sochy zůstala neopracovaná, což napovídá, že byla nejspíše umístěna ve výklenku v zadní stěně mithraea. Socha se dochovala ve fragmentární podobě a prošla novodobými restauracemi, které doplnily chybějící Mithrovu hlavu (odtud špatné směřování Mithrova pohledu směrem dopředu), krk, pravou paži, levé rameno a prsty na levé ruce, býkovy nozdry a pravý roh, přední nohy a ocas (nevíme, zda byl zakončen obilnými klasy). Socha rovněž postrádá část podstavce s větší částí psího těla.

[Rom-052] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁵²⁶

Rovněž tento monument se nacházel ve sbírkách vily Borghese,⁵²⁷ odkud jej v roce 1807 získalo muzeum v pařížském Louvru, kde se nachází doposud. Reliéf (0,67 × 0,97 × 0,11 m) z bílého mramoru byl nalezen rozlomen do dvou kusů, ty však pokrývají většinu původní plochy a k poškození zobrazené scény došlo jen minimálně (odlomený kus spodního okraje v levém dolním rohu a nos Mithry). Reliéf zobrazuje tauroktonní scénu v obvyklé podobě, s oběma světloňi po stranách (Cautes vlevo, Cautopates vpravo). Ze zvířat jsou vyobrazeni pes, had a štír v obvyklých pozicích, havran se nachází vsedě na Mithrově vlajícím plášti. V levém horním rohu je vyobrazena busta boha Slunce s paprčitou čelenkou na hlavě, v pravém bohyně Luny s měsíčním srpkem za zády. Pohledy obou planetárních božstev směřují směrem k Mithrovi, Mithrův pohled je potom upřen k bohu Slunce. Ocas umírajícího býka se proměňuje v jeden obilný klas. Na základě provedení a uměleckého stylu je monument datován do 2. století.

[Rom-053] Bronzová soška bytosti se lví hlavou⁵²⁸

Tento artefakt je s největší pravděpodobností totožný s rukojetí nože ve tvaru mithraistické bytosti se lví hlavou z Narbonne ve Francii (římská provincie Gallia Narbonensis).⁵²⁹

[Rom-054] Socha zrození Mithry ze skály s nápisem⁵³⁰

Přesné nálezové okolnosti tohoto artefaktu zůstávají neznámé, s největší pravděpodobností však pochází z Říma. První záznam zmiňuje jeho existenci v roce 1662, kdy se nacházel v sochařské dílně poblíž Capitolu, odkud později přešel do sbírek vily Giustiniani. Někdy na počátku 19. století tento monument zakoupil profesor lékařské fakulty univerzity v Dublinu M. E. Hill. Hill tento artefakt po své smrti odkázal knihovně *Trinity College* v Dublinu, kde se nachází doposud. Socha (přesné rozměry nezjištěné) zobrazuje Mithru vystupujícího ze skály s fryžskou čapkou na dlouhých kudrnatých vlasech. Ve své pozdvižené pravici původně svíral

524) *CIMRM* 587 = *TMM* II, č. 58bis (s. 482) a obr. 415 = Canciani 2022: č. 277 (s. 209). Záznam v online katalogu muzea v Louvru je dostupný na: <<https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010250370>> [10. 9. 2022].

525) *Abhandlungen*, č. 3 (s. 148).

526) *CIMRM* 588 = *TMM* II, č. 58 (s. 225) a obr. 54 = Canciani 2022: č. 268 (s. 207). Záznam v online katalogu muzea v Louvru je dostupný na: <<https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010275229>> [10. 9. 2022].

527) *Abhandlungen*, č. 11 (s. 148).

528) *CIMRM* 589 = *TMM* II, č. 75 (s. 236–237) = Canciani 2022: č. 262 (s. 205).

529) Viz [012-GaN-002] níže, kde se nachází podrobnější vylíčení osudů tohoto artefaktu.

530) *CIMRM* 590/591 = *TMM* II, č. 69 (s. 231) a obr. 62 a č. 63 (s. 105) = Vermaseren 1951b: 346–349 a tab. 2 = *CIL* VI, č. 731 = EDCS-17300873 = Canciani 2022: č. 263 (s. 205).

hrozen vinné révy.⁵³¹ Levou rukou se opírá o skalní masiv, na kterém se nachází vyobrazení pochvy, dýky, šípu a luku. Po jeho bocích stojí světloňoši v oděvech východního stylu v postoji se zkříženýma nohama. Cautopates napravo sklání pochodeň k zemi levou rukou a pravou si tiskne k tváři. Cautes vlevo drží pochodeň vzhůru oběma rukama. Pohledy obou světloňošů směřují k hroznům v Mithrově ruce. Na ploše skalního masivu se nachází nápis *Nama / L(ucius) Fl(avius) Hermadion / hoc mihi libens / d(onum) d(edit)*. Nejistá je autenticita hroznů, ke kterým se Mithra napřahuje svou pravou rukou a které působí v rámci mithraistické ikonografie poněkud nezvykle. Lajard z tohoto důvodu pokládal celý monument za novodobé falsum.⁵³² Cumont takto radikální závěr odmítal, ale nevyločil možnost, že hrozny jsou důsledkem chybné raně novověké restaurace monumentu, vycházející z mylné identifikace zobrazené postavy jako Dionýsa. Díky nálezů a publikaci reliéfu s vyobrazením tauroktonie původem ze Sýrie,⁵³³ kde se na jedné z bočních scén objevuje podobný motiv, je nyní možné opatrně argumentovat ve prospěch autenticity zobrazení vinných hroznů na tomto artefaktu.

[Rom-055] Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie⁵³⁴

Přesné nálezové okolnosti tohoto monumentu zůstávají neznámé. Podle informací v katalogu Britského muzea byl tento kus dopraven do Londýna z Říma C. Standishem v roce 1815, kde byl s největší pravděpodobností i nalezen. Socha (1,29 × 1,44 m) zobrazuje Mithru zabíjejícího býka bez světloňošů, v doprovodu psa, hada a štíra v obvyklých pozicích. Socha byla nalezena poškozená a některé její části prošly restaurací, konkrétně Mithrova hlava, levá paže a přední část pravé ruky a dýky a části Mithrova oděvu a pláště. Z postavy býka byly domodelovány přední část hlavy s nozdrami a tlamou, uši a rohy, v případě psa pak zadní nohy vyjma tlapek. Na základě uměleckého stylu a provedení je socha datována do 2. století.

[Rom-056] Socha s vyobrazením tauroktonie a nápisem⁵³⁵

Přesné nálezové okolnosti tohoto monumentu jsou neznámé, s největší pravděpodobností však byl nalezen v Římě. První historické záznamy zmiňují jeho existenci v průběhu 16. století, kdy se nacházel ve sbírkách kardinála Farnese. Později se stal součástí sbírky anglického sběratele Charlese Townleyho a po jeho smrti vešel mezi exponáty Britského muzea, kde se nachází doposud. Socha na podstavci (0,775 × 1,12 × 0,37 m) zobrazuje tauroktonní scénu s několika výraznými odlišnostmi, které mohou – vzhledem k rané dataci sochy – odrážet dotváření stále fluidních ikonografických konvencí. Obilné klasy, které obvykle raší z oháňky umírajícího býka, na tomto monumentu vycházejí přímo z rány zasazené Mithrovou dýkou. Na soše byly s největší pravděpodobností přítomni oba světloňoši,⁵³⁶ oba se ale nacházeli vlevo u býkových zadních nohou a vztyčeného ocasu. Havran seděl na podstavci v blízkosti světloňošů (zachovaly se pouze zbytky jeho pařátů na podstavci). Na přední straně podstavce a na zadní straně býka se nachází nápis,⁵³⁷ který uvádí, že tuto sochu pořídil *S(oli) M(ithrae)* otrok jménem Alcimus, který působil ve funkci správce (*vilicus*) Tiberia Claudia Liviana.

531) V současné době je Mithrova pravá ruka odlomena i s předmětem, který držel. Na starších fotografiích a nákresech je však hrozen jasně patrný. Viz podrobná diskuse k tomuto tématu Vermaseren 1951b: 348–349.

532) Lajard 1847: 24 (poznámka k tab. CIII). Své tvrzení ovšem Lajard nijak blíže nezdůvodňuje.

533) Viz [Syr-003] výše.

534) *CIMRM* 592 = *TMM* II, č. 64 (s. 227) a obr. 60 = Canciani 2022: č. 264 (s. 202). Barevná fotografie tohoto předmětu je k dispozici v online katalogu Britského muzea dostupném na: <https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1825-0613-1> [10. 9. 2022].

535) *CIMRM* 593/594 = *TMM* II, č. 65 (s. 228) a obr. 99 = *TMM* II, č. 69 (s. 106) = *CIL* VI, č. 718 = *CIL* VI.4.2, č. 30818 = EDR133490 = Canciani 2022: č. 265 (s. 205–206). Barevná fotografie tohoto předmětu je k dispozici v online katalogu Britského muzea dostupné na: <https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1805-0703-270> [10. 9. 2022].

536) Socha byla nalezena poškozená a prodělala několik novodobých restaurací. Mezi nově domodelované části patří Mithrův trup včetně hlavy od pasu nahoru (odtud nezvyklý pohled Mithry upřený směrem dopředu) kromě pravé paže a předloktí levé ruky, rohy, uši a přední část hlavy býka s nozdrami a tlamou. Restaurací prošla i těla obou světloňošů, na základě zbytků chodidel je však jisté, že se na soše nacházeli. Na soše v současné podobě jeden ze světloňošů (Cautes) jednou rukou vztyčuje býkovu oháňku, tento detail je ale invencí restaurátora. Jedna z rukou světloňoše však spočívala na zadku býka, kde se zachovaly pozůstatky jeho dlaně.

537) Nápis na zadní straně sochy po stránce obsahu opakuje nápis na podstavci, ale ve zkrácené podobě.

O identitě Tiberia Claudia Liviana se vedou spory, s největší pravděpodobností se však jednalo o muže, který později v době vlády císaře Traiana (od roku 101 až nejdéle do roku 117) zastával funkci velitele pretoriánské gardy.⁵³⁸ Pořízení sochy a nápisu by tak spadalo první dvou desetiletí 2. století, což z tohoto artefaktu činí nejstarší nález z území města Říma a také jeden z nejstarších datovatelných mithraistických nálezů vůbec.

[Rom-057] Bronzová soška Mithry⁵³⁹

Nálezové okolnosti tohoto monumentu, který se nachází ve sbírkách Britského muzea v Londýně, zůstávají nejasné. Informace ve Waltersově katalogu bronzových předmětů ve sbírkách tohoto muzea uvádějí, že tato soška pochází ze sbírek italského sběratele a starožitníka Alessandra Castellaniho, což by poukazovalo na Řím jako možné místo jejího původu. Vermaseren – a rovněž on-line katalog Britského muzea – pokládají tuto informaci za nejistou. Pokud jsou tyto pochybnosti oprávněné, nemáme ohledně místa nálezů tohoto artefaktu žádné vodítko. Bronzová soška (výška 0,12 m) zobrazuje pouze Mithru v obvyklém ustrojení a postoji, který je typický pro zobrazení tauroktonie. Zdá se, že soška byla součástí skupiny zobrazujících tauroktonní scény. Soška je neporušená, až na obě chybějící Mithrova zápěstí a dlaně.

[Rom-058] Socha s vyobrazením tauroktonie⁵⁴⁰

Bližší nálezové okolnosti tohoto monumentu jsou neznámé. Jisté je, že byl zakoupen v Římě, kde byl s velkou mírou pravděpodobnosti i nalezen, pro Novou Carlsbergovu glyptotéku v Kodani. Socha (výška 0,85 m) zobrazuje Mithru zabíjejícího býka ve společnosti psa, hada a štíra v obvyklých pozicích. Zadní strana sochy zůstala neopracovaná, což naznačuje, že byla určena k umístění ve výklenku v zadní stěně mithraea. Socha se s malými poškozeními dochovala v dobrém stavu, rekonstruované části zahrnují Mithrův nos a část jeho vlasů a oděvu, prsty na levé ruce a palec pravé nohy, pravé ucho býka a jeho rohy a část zadní nohy.

[Rom-059] Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie⁵⁴¹

Tento monument, který byl s největší pravděpodobností nalezen v Římě, se původně nacházel v římském ateliéru dánského sochaře Jense Adolfa Jerichaua, odkud byl v roce 1884 převezen do Národního muzea v Kodani. Z reliéfu se zachoval fragment (0,765 × 0,37–0,25 × 0,085 m) jeho levé strany, na kterém se nachází vyobrazení busty Slunce s nimbem a čelenkou se sedmi slunečními paprsky a postava Cauta v obvyklém ustrojení a v postoji se zkříženými nohama. Z býka se zachovalo pouze vyobrazení jednoho z kopýtek, z Mithry pak kus vlajícího pláště.

[Rom-060] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁵⁴²

Tento monument byl v roce 1834 v Římě zakoupen Eduardem Gerhardem pro sbírky Starého muzea v Berlíně. V dnešní době se nachází ve sbírkách Nového muzea v Berlíně. Reliéf (výška 0,7 m) zobrazuje Mithru zabíjejícího býka ve standardním provedení bez po stranách

538) Plným jménem Tiberius Julius Aquilinus Castricius Saturninus Claudius Livianus, viz Groag & Stein 1933: č. 913 (s. 211). Podrobná argumentace ohledně identifikace této postavy a datace jejího působení viz Syme 1980: 66–67; Gordon 1978: 154–157; Merkelbach 1984: 147–148 a pozn. 2–3; Claus 1992: 20, pozn. 54 a 253–254; Rigato 2016: 210, 219.

539) *CIMRM* 595 = Walters 1899: č. 1017 (s. 184) = Canciani 2022: č. 266 (s. 206). Barevná fotografie tohoto předmětu je k dispozici v online katalogu Britského muzea dostupném na: <https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1974-1201-4> [10. 9. 2022].

540) *CIMRM* 596 = Poulsen 1951: č. 389 (s. 389) = Canciani 2022: č. 269 (s. 207).

541) *CIMRM* 597 = *TMM* II, č. 66 (s. 229) = Davidson 1880: č. 4 a obr. č. 4 (s. 12) = Canciani 2022: č. 270 (s. 207). Vermaseren v *CIMRM* odkazuje na obr. 171 v obrazové příloze, ten však zobrazuje monument *CIMRM* 595. *CIMRM* 597 je uveden jako obr. 169.

542) *CIMRM* 598 = *TMM* II, č. 60 (s. 225–226) a obr. 56 = *Beschreibung*, č. 707 (s. 263) = Canciani 2022: č. 273 (s. 208).

stojících světlonošů, s bustami Slunce a Luny v příslušných horních rozích. Mithrův pohled je upřen směrem k havranovi, který sedí na skalnatém okraji jeskyně. Z dalších zvířat jsou přítomni pes (zobrazen s obojkem a ušima podobnými zaječím), had a štír, všichni v obvyklých pozicích. Zvláštností tohoto monumentu je vyobrazení bohyně Tellus ležící pod břichem býka, která se opírá o pravé rameno a v pravé ruce drží o koleno opřený koš s plody. Na základě stylu a provedení je reliéf datován do 2. století.

[Rom-061] Socha zrození Mithry ze skály⁵⁴³

Rovněž tento monument byl do sbírek Starého muzea v Berlíně zakoupen v Římě Eduardem Gerhardem, a to v roce 1837. Místo a doba nálezů této sochy nejsou známy, s největší pravděpodobností však pochází z Říma. Socha (výška 0,29 m) zobrazuje nahého Mithru, který vystupuje ze skály s pozdviženými rukama. Mithra je zobrazen od pasu nahoru s kudrnatými vlasy a s fryžskou čapkou na hlavě. Mithrovy ruce jsou až na malé části novodobou restaurací, atributy, které v nich svíral, ztracené.

[Rom-062] Socha Cautopata⁵⁴⁴

Původ a místo nálezů sochy, která s největší pravděpodobností zobrazuje mithraistického Cautopata, zůstávají neznámy. Socha (výška 0,61 m) patrně pochází z Říma a zobrazuje světlonoše stojícího v postoji se zkříženými nohama vedle skalního výběžku, který oběma rukama třímá pochodeň směřující k zemi. Světlonoš je oblečen do oděvu východního stylu s fryžskou čapkou na hlavě. Socha je původní až na hlavu světlonoše, část levé ruky a plamen pochodně. Tento artefakt řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy.

[Rom-063] Socha s vyobrazením tauroktonie⁵⁴⁵

Přesné nálezové okolnosti tohoto monumentu, zakoupeného v roce 1835 Eduardem Gerhardem v Římě, jsou neznámy, všeobecně se však předpokládá, že byl v Římě rovněž nalezen. Socha (výška 0,27 m) zobrazuje Mithru usmrcujícího býka v doprovodu psa, hada a velkého štíra. Socha je bez novodobých restaurací, s chybějící hlavou Mithry, jeho pravou paží a levou dlaní a nozdrami býka a jeho oháňkou.

[Rom-064] Fragment nádoby s vyobrazením tauroktonie⁵⁴⁶

V Akademickém muzeu umění při univerzitě v německém Bonnu se nachází fragment misky s vyobrazením tauroktonie, který byl s největší pravděpodobností nalezen v Římě. Zobrazen je pouze Mithra v obvyklém postoji a s pohledem odvráceným směrem od býka.

[Rom-065] Reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem⁵⁴⁷

Přesné nálezové okolnosti tohoto monumentu jsou neznámy, všeobecně se však soudí, že pochází z Říma. První zmínka o tomto artefaktu pochází od Martina Smetia a Antoina Mori-

543) *CIMRM* 599 = *TMM* II, č. 62 (s. 227) a obr. 58 = *Beschreibung*, č. 217 (s. 94) = Canciani 2022: č. 274 (s. 208).

544) *CIMRM* 600 = *TMM* II, č. 63 (s. 227) = *Beschreibung*, č. 202 (s. 88) = Gerhard 1836: č. 49f (s. 52) = Canciani 2022: č. P44 (s. 226–227).

545) *CIMRM* 601 = *TMM* II, č. 61 (s. 226) a obr. 57 = *Beschreibung*, č. 216 (s. 94) = Gerhard 1836: č. 103a (s. 388–389) = Canciani 2022: č. 275 (s. 208–209).

546) *CIMRM* 602 = Loeschcke 1925: 328 a obr. 17 = Canciani 2022: č. 276 (s. 209).

547) *CIMRM* 603/604 = *TMM* II, č. 65bis (s. 228–229) = *CIL* VI, č. 735 = *TMM* II, č. 33 (s. 99) = *AE* 2008, č. 620 = *EDR*161574 = Canciani 2022: č. 279 (s. 209–210). Tento reliéf je s největší pravděpodobností totožný s reliéfem známým na základě kresby u De La Chausseho (1746, sectio II, s. 68–69 a tab. 23), který zmiňuje Cumont v *TMM* II, č. 71 (s. 233) a obr. 64.

Ilona (ze kterého čerpá Gruterus),⁵⁴⁸ podle kterých se nacházel v Římě „*in domo Andreae Cinquiniae*“. Později se jeho stopy ztrácí a po dlouhou dobu byl pokládán za ztracený a známý pouze z raně novověkých kreseb,⁵⁴⁹ než byl znovu rozpoznán ve sbírkách petrohradské Ermitáže,⁵⁵⁰ kde se nachází doposud. Reliéf (0,367 × 0,325 m) zobrazuje tauroktonii zasazenou do hlubokého rámu bez obou světloňů a bust Slunce a Měsíce, pouze s vyobrazením obvyklých zvířat v podobě psa, hada, štíra a havrana. Ocas býka se proměňuje ve tři obilné klasy. Na reliéfu se nachází dedikační nápis, který je rozdělen do čtyř úseků na horním okraji rámu, v centrální ploše nalevo i napravo od Mithrovy hlavy a na spodním okraji rámu. Monument byl zasvěcen *deo invicto* a pořídili je společně Marcus Mattius Fortunatus, Marcus Mattius Alexander, Marcus Mattius Pardus a Marcus Mattius Efficax, a to pod dohledem mithraistického Otce Flavia Alexandra.

[Rom-066] Socha s vyobrazením tauroktonie⁵⁵¹

Tato socha s vyobrazením tauroktonie (0,6 × 0,58 × 0,227 m) se v současné době nachází ve sbírkách Muzea umění Princetonské univerzity.⁵⁵² Zobrazuje tauroktonní scénu v obvyklé podobě bez světloňů, s ocasem býka proměňujícím se v obilné klasy. Ze zvířat jsou přítomni pes, had a štír. Původ monumentu je nejasný. Elderkin a po něm Espérandieu uvádějí, že místem nálezů byla Vienne ve Francii, odkud se předmět dostal do sbírek Allana Marquanda. Podle Cumonta se však jedná o monument nalezený v roce 1919 v Římě, kde se zpočátku nacházel v galerii Jandolo poblíž Římského fora. Někdy v roce 1925 nebo těsně předtím⁵⁵³ byl tento monument darován paní Moses Taylor Pynovou muzeu v Princetonu na památku Allan Marquanda. Waltersová uvádí, že podle dostupných informací Marquand tento monument nikdy nevlastnil a neexistují ani žádné další informace, která by potvrzovaly jeho galský původ.⁵⁵⁴ Vermaseren ji ve svém korpusu řadí mezi nálezy z Říma, k čemuž se přiklání i zde.

[Rom-067] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁵⁵⁵

Přesné nálezové okolnosti tohoto monumentu, který se od roku 1926 nebo 1927 nachází ve sbírkách Královského ontarijského muzea v Torontu, zůstávají neznámé. Monument byl zakoupen v roce 1893 v Římě Simeonem H. Jensem, kde byl s největší pravděpodobností i nalezen. Reliéf (0,971 × 1,404 m) je ve své současné podobě výsledkem několika novodobých restaurací, které zapříčinily výskyt několika významných anomálií.⁵⁵⁶ Podle studie Malcolma Davidsona a Rogera Becka se reliéf skládá ze tří částí (A, B a C), z nich pouze část A, zahrnující levou polovinu plochy, pochází z období antiky. Na tomto zlomku (0,679 × 0,608 m) je zachyceno tělo Mithry v typickém postoji (bez původní hlavy a rukou), polovina těla býka, zadní část hada, štír, Cautopates v levém dolním rohu, na okraji jeskyně sedící havran a busta boha Slunce s členkou se čtyřmi paprsky v levém horním rohu. Mezi pozoruhodné autentické detaily patří vyobrazení biče u busty boha Slunce, který není jako

548) Gruterus 1603: XXXIV.4.

549) Například od Pirra Ligorina, viz Orlandi 2008: s. 24.

550) Ve sbírkách Ermitáže se tento předmět nachází minimálně od roku 1865, kdy je uveden v katalogu muzea, viz *ErmitageImp*, č. 94 (s. 21).

551) *CIMRM* 605 = *CIMRM* 614 = Elderkin 1925: 118 a obr. = Espérandieu 1928: č. 7457 (s. 133–134).

552) Viz online katalog Muzea umění Princetonské univerzity dostupný na: <<https://artmuseum.princeton.edu/collections/objects/34400>> [10. 9. 2022].

553) Elderkin (1925: 118) uvádí, že tento monument je „*a very recent acquisition of the museum*“, bohužel bez udání bližších podrobností. Allan Marquand zemřel 24. září 1924, sbírka na jeho počest musela být shromážděna krátce po tomto datu.

554) Walters 1974: 146. Srov. též Turcan 1972: 12–13.

555) *CIMRM* 606 = *TMM* II, č. 67bis (s. 483) a obr. 418 = Beck & Davidson 1980 = Canciani 2022: č. 280 (s. 210).

556) Mezi tyto anomálie způsobené imaginací restaurátora (nebo restaurátorů) patří především to, že: 1) Mithra nedrží svou levicí býka za nozdry, ale za levý roh; 2) v pravém horním rohu se nenachází busta bohyně Luny, ale bohyně Diany s toulcem za zády; 3) světloň v pravém dolním rohu drží pochodeň vztyčenou stejně jako jeho párový protějšek v levém dolním rohu, čímž je zrušena jinak v naprosté většině případů existující opozice mezi Cautem a Cautopatem vymezená směrem držení jejich pochodní.

atribut na tauroktonii obvykle zobrazován, a drobný předmět kulovitěho tvaru, který ve svém zobáku drží havran. Cumont a Vermaseren vyjádřili hypotézu, že tento monument by mohl být totožný s monumentem, který se nacházel ve vile Ludovisi v Římě,⁵⁵⁷ a to na základě Zoegovy poznámky o absenci opozice mezi světloňoši, kteří na tomto – podle něj chybně restaurovaném – monumentu oba drželi své pochodně směrem vzhůru.⁵⁵⁸ Schreiber však tuto skutečnost v souvislosti s tímto monumentem nezmiňuje a jeho popis se zdá být v rozporu s tím, jak vypadá autentická část monumentu z Toronta.⁵⁵⁹ Davidson a Beck na základě studia Zoegova a Schreiberova popisu přicházejí s alternativní hypotézou,⁵⁶⁰ podle které by monument z Toronta mohl být totožný s jiným římským reliéfem s vyobrazením tauroktonie z vily Ludovisi,⁵⁶¹ a to na základě informace, že na tomto monumentu zobrazený havran rovněž třímá v zobáku blíže neurčený předmět.⁵⁶²

[Rom-068] Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie⁵⁶³

Tento monument byl v roce 1892 zakoupen v Římě Edwardem Perrym Warrenem, americkým sběratelem umění, a darován Muzeu výtvarného umění v Bostonu (*Museum of Fine Arts*), kde se nachází doposud. Podle Warrenových informací byl tento artefakt nalezen v Římě poblíž řeky Tibery.⁵⁶⁴ Fragment reliéfu (0,65 × 0,84 m) z bílého mramoru z Carrary, ze kterého se zachovala jeho dolní část bez pravého okraje, zobrazuje poněkud netypicky Mithru (s chybějící hlavou) v sedě na býkovi, kterému levou rukou za nozdry vyvrací hlavu a pravou se chystá vrazit do krku dýku. Tauroktonie byla zhotovena bez jinak obvyklých světloňošů. Ze zvířat je viditelný had (chybí přední část těla s hlavou) a pes, ze kterého se zachovala hlava a krk s obojkem a část předních nohou. Štír zobrazen nebyl a kvůli poškození reliéfu rovněž nevíme, zda se oháňka býka proměňovala v obilné klasy. Monument je na základě uměleckého provedení datován do let 125–175. Za pozornost stojí pečlivé provedení drapérií a Mithrových zdobených vysokých bot.

[Rom-069] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁵⁶⁵

Informace o tomto monumentu, který se měl nacházet ve vile Altieri poblíž kostela sv. Marka, se nachází v díle Jana Grutera.⁵⁶⁶ Záznam, který uvádí, nicméně pochází od Martina Smetiia, který tento monument viděl a popsal během některé ze svých návštěv Říma v průběhu 16. století. Smetiův popis je popisem standardní tauroktonie a na jeho základě bohužel nelze dospět k určení konkrétního známého monumentu.⁵⁶⁷ Huelsen se mylně domnívá, že Smetius popisuje monument *CIMRM* 334.⁵⁶⁸ Jeho popis se u Grutera opravdu nachází, ale pod jiným číslem.⁵⁶⁹ Za těchto okolností je možné tento monument vyřadit ze seznamu mithraistických nálezů, neboť jej nejsme schopni na základě dostupných informací spolehlivě spojit s žádným známým monumentem.

557) *CIMRM* 616; *TMM* II, s. 216. Viz [Rom-076] níže.

558) *Abhandlungen*, s. 165.

559) Schreiber 1880: č. 264.

560) Davidson & Beck 1980: 190–193.

561) Viz [Rom-077] níže.

562) *Abhandlungen*, s. 160; Schreiber 1880: 177–178.

563) *CIMRM* 607 = *TMM* II, č. 67 (s. 229–230) = Robinson 1892: 16–17 = Canciani 2022: č. 216 (s. 191).

564) Murley 2012: 308–309.

565) *CIMRM* 608 = *TMM* II, č. 72 (s. 235) = *Abhandlungen*, č. 28 (s. 150). Viz též Canciani 2022: č. 306 (s. 217).

566) Gruterus 1603: XXXIV.8.

567) Vermaseren (1978: 5, pozn. 11) naznačuje, s odkazem na výzkum Otto Jahna, že by mohlo jít o vyobrazení tauroktonie, která se nachází v berlínském kodexu *Pighianus* (folio 27), viz Vermaseren 1978: tab. X. Otto Jahn (1868: 190 [č. 73]) však na citovaném místě tuto kresbu nijak nespojuje s monumentem popsáním u Grutera.

568) Huelsen 1912: 25. Huelsen na tomto místě hovoří o kresbě (folio 150b) v rukopisu C Giovanna Antonia Dosa, který se nachází v *Bibliotheca Marucelliana* ve Florencii, viz též Vermaseren 1978: tab. VIII. Mělo by se jednat o monument [Rom-M-20-008] výše.

569) Gruterus 1603: XXXIV.7.

[Rom-070] Podstavec s mithraistickými obrazovými motivy⁵⁷⁰

Tento monument je v současné době pokládán za ztracený a veškeré známé informace o něm pocházejí z popisu Georga Zoegy, který tento monument viděl a prozkoumal ve sbírkách *Museo Borgia* ve Velletri. Šlo o poškozený podstavec s hladkou horní stranou a také zadní stranou, kterou zřejmě přiléhá ke zdi. Na přední straně bylo vyvedeno vyobrazení nahého boha Slunce s vlajícím pláštěm v jízdě směrem doleva na voze taženém čtyřmi koňmi, před kterým se nacházel malý hořící oltář mezi dvěma postavami v oděvu východního stylu (které byli viditelné v důsledku poškození pouze od pasu dolů). Za vozem se nacházela další nahá postava s mečem v ruce, u jejíž nohou bylo vyobrazeno prase. Dvě boční strany potom nesly každá po vyobrazení dvou scén, které podle Zoegy reprodukovaly iniciační scény.⁵⁷¹ První scéna na pravé straně zobrazovala nahého muže v pokleku opírajícího se pravým kolenem o zem a hledícího směrem doprava. Před touto postavou stál další muž, který v pravé ruce držel meč a v levé pochodeň s obřím plamenem, kterou směřoval proti obličejí klečícího.⁵⁷² Nalevo od nich se potom nacházelo vyobrazení ležícího nahého muže s roztaženýma rukama a nohama, kolem kterého bylo umístěno sedm malých předmětů kulovitěho charakteru. Ty s největší pravděpodobností znázorňovaly lana, kterými byl nahý muž poután k zemi. U hlavy ležícího muže stála bezvousá postava v oděvu východního stylu obrácená čelem k trpícímu. V pravici držela dlouhou hůl a v levici předmět připomínající misku na pití.⁵⁷³ Na levé straně podstavce u okraje sousedícího se středovým panelem se nacházela skupina postav s chybějícími horními částmi těl. Rozpoznatelný zbytek naznačoval, že se jednalo o stejné osoby jako v případě první skupiny na pravém panelu. Za těmito dvěma postavami byl zobrazen člověk v orientálním oděvu, který hleděl směrem doleva k nahému mladíkovi nacházejícímu se mezi dvěma stvoly rákosu. Mladík byl zobrazen čelem dopředu a v mírném pokleku⁵⁷⁴ a nad jeho hlavou se nacházel o něco větší a obtížně rozpoznatelný předmět (koruna, oheň se třemi plameny nebo půlměsíc s plamenem stoupajícím z jeho středu). Stvoly se zvedaly nad jeho hlavu a listy z jejich vrcholků se rozprostíraly na koncích popsaného půlměsíce. Člověk v orientálním oděvu držel ve spuštěné levé ruce dlouhou hůl a pravou rukou přikládal misku k pravému rameni nahého mladíka, jako by jej poléval tekutinou.⁵⁷⁵ Tento monument řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy. Zobrazené motivy vágně připomínají scény vymalované na bočních pódíích mithraea v Santa Maria Capua Vetere,⁵⁷⁶ posouzení mithraistického charakteru podstavce je však za situace, kdy není známo místo jeho současného výskytu, velmi obtížné a v podstatě kompletně spočívající v důvěře v Zoegovův popis.

[Rom-071] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁵⁷⁷

Vermaseren stručně poznamenává, že Filippo della Torre ve svém výčtu římských tauroktonií uvádí tři exempláře, které se měly nacházet ve sbírkách vily Borghese.⁵⁷⁸ Z těchto sbírek jsme na základě dalších pramenů schopni identifikovat dva mithraistické monumenty: velký

570) CIMRM 609 = TMM II, č. 55 (s. 222) = *Abhandlungen*, č. 5b (s. 148) a popis na s. 207–209. Viz též Canciani 2022: č. 306 (s. 217).

571) *Abhandlungen*, s. 207.

572) Tuto scénu Zoega (*Abhandlungen*, s. 209) interpretuje jako „zkoušku ohněm“ (*Die Feuerprobe*).

573) Tuto scénu Zoega (*Abhandlungen*, s. 209) interpretuje jako „zkoušku vzduchem“ (*Die Luftprobe*).

574) Zoega (*Abhandlungen*, s. 208) přirovnává tuto postavu pro způsob jejího vyobrazení k trpasličím božstvům nazývaným v řečtině Πάτακοι. V německé verzi se objevuje termín *die Pateken*, který se v současné době prakticky nepoužívá a představuje proto značný překladatelský problém. V dánské verzi svého díla je Zoega naštěstí mnohem konkrétnější: „Man seer denne Yngling en face og i den Stilling, hvori de Søefarendes Guder hos Phönicierne (Πάτακοι) sædvanligen findes, nemlig med Knæerne slapt bøjede tilbagge sider og Hænderne lagte paa Hofterne.“ („Tohoto mladíka vidíme v čelním pohledu a v poloze, v jaké se obvykle nacházejí mořská božstva Feničanů (Πάτακοι), totiž s koleny pokřčenými do stran a rukama položenými na bocích.“)

575) Tuto scénu Zoega (*Abhandlungen*, s. 209) interpretuje jako „zkoušku vodou“ (*Die Wasserprobe*).

576) Viz [025-LaC-M-006] níže.

577) CIMRM 610. Viz též Canciani 2022: č. 306 (s. 217).

578) Della Torre 1700: 159: „In Palacio Pincianae nobilissimae Principis Burghesii Villae tres adsunt externis parietibus infixae: prima ad latus septentrionale, in occiduo altera, tertia ad ortum.“ („V paláci Pinciana nejvznešenější vily hraběte Borghese se na venkovních stěnách nacházejí tři [monumenty]: jeden v severní stěně, další v západní a východní.“)

oboustranný reliéf s vyobrazením tauroktonie⁵⁷⁹ a další menší exemplář,⁵⁸⁰ oba později odprodané do pařížského Louvru. Identita třetího exempláře, který zmiňuje della Torre, zůstává neznámá. Za těchto okolností je možné tento monument vyřadit ze seznamu mithraistických nálezů, neboť jej nejsme schopni na základě dostupných informací spolehlivě propojit s žádným nám známým monumentem.

[Rom-072] Socha s vyobrazením bytosti se lví hlavou⁵⁸¹

Následující monument je známý pouze na základě kresby Fulvia Orsiniho (lat. Fulvius Ursinus), italského humanisty, historika a archeologa 16. století.⁵⁸² Kresba zobrazuje nahou lidskou postavu⁵⁸³ stojící na trojúhelníkové základně ve vzpřímeném postoji s nohama u sebe. Kolem těla bytosti se ve třech záhybech vine had, jehož hlava se přes levé rameno plazí do míst, kde hrud' přechází v krk. Na zádech bytosti se nacházejí dva páry velkých křídel směřujících směrem dolů. Na temeni hlavy bytosti, která je lidská a pokrytá hustým vousem a bujnou kšticí, se nachází *kalathos*. Zobrazená postava má v obličeji pět očí: kromě obvyklého páru se jedno oko nachází uprostřed čela a další pár na tvářích. Další oko se nachází na hrudi v místech, kde spočívá hadí hlava. Na hrudi a na stehnech jsou vyvedena vyobrazení tří znamení zvířetníku: Lva (hrud'), Štíra s dýkou (pravé stehno) a Vah (levé stehno). V levé ruce bytost třímá žezlo, v pravé obětní misku (*patera*). Ohledně místa původu rukopis udává *in aed. Jo. Antonii di Porsione* (případně *Ponione*).

Ohledně věrnosti kresby panují značné pochybnosti. Friedrich Matz naznačuje, že zobrazené monumenty v této části kodexu „jsou často svévolně doplněny a nechybí ani další nepřesnosti.“⁵⁸⁴ Cumont se domnívá, že v případě této kresby se může jednat o padělanou rekonstrukci vyobrazení bytosti se lví hlavou z vily Albani.⁵⁸⁵ Raffaella Bortolinová soudí,⁵⁸⁶ že kresba může být volnou interpretací dalšího ze známých italských mithraistických monumentů: vyobrazení bytosti se lví hlavou z Castel Gandolfa.⁵⁸⁷ Všechny komponenty, které kresba zahrnuje, jsou nicméně známy z jiných vyobrazení bytosti se lví hlavou, což varuje před unáhlenými závěry. Vzhledem k okolnostem řadím tuto v minulosti snad reálně existující, ale v dnešní době ztracenou, sochu mezi možné, ale sporné mithraistické monumenty.

[Rom-073] Socha zrození Mithry ze skály⁵⁸⁸

Podle informací, které obdržel Franz Cumont v roce 1901, pocházela tato socha s největší pravděpodobností z Říma, kde se nacházela v Martinettiho starožitnictví. Její pozdější osudy a místo současného výskytu zůstávají neznámé. Socha zobrazovala nahého Mithru vystupujícího ze skály s ukazováčkem levé ruky u úst. Pravá ruka byla odlomená a s ní i předmět, který Mithra držel. Podle Cumonta šlo o sochařský náčrt a socha nebyla nikdy kompletně dokončena. Na základě dostupné obrazové reprodukce je identifikace této postavy jako rodičoho se Mithry velmi nejistá. Gesto s prstem u úst je pro ztvárnění tohoto motivu netypické a postava nemá žádný z dalších atributů pro Mithru typických (např. fryžskou čapku). Monument z těchto důvodů řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

579) Viz [Rom-M-06-001] výše.

580) Viz [Rom-050] výše.

581) *CIMRM* 611 = *TMM* II, č. 77bis (s. 484) = B 22. Viz též Canciani 2022: č. 306 (s. 217).

582) *Codex Vaticanus Latinus* 3439, fol. 145r, viz <https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.3439> [10: 9. 2022].

583) Vermaseren v *CIMRM* v popisu této bytosti uvádí, že její hlava je lví. Na základě dostupného skenu příslušného folia se domnívám, že hlava této bytosti je v tomto případě spíše lidská.

584) Matz 1872: 55: „Die abgebildete Monumente sind vielfach willkürlich ergänzt und an anderweitigen Ungenauigkeiten fehlt es nicht.“

585) Viz [Rom-036] výše.

586) Bortolin 2012: 212

587) Viz [005-LaC-001] níže.

588) *CIMRM* 612 = Vermaseren 1951b: 345–346 a tab. I.2. Viz též Canciani 2022: č. 306 (s. 217).

[Rom-074] Socha s vyobrazením tauroktonie⁵⁸⁹

V roce 1946 obdržel Vermaseren od Franze Cumonta informaci o prodeji dvou mithraistických monumentů, jejichž vlastníci byli v tuto dobu neznámí. Vermaseren zmiňuje pouze jeden z nich, který byl předtím součástí prodejní výstavy sbírky starožitností C. Hoffmanna, uskutečněné 15. května 1899 v Paříži.⁵⁹⁰ Socha (0,84 × 0,97 m) zobrazuje tauroktonní motiv obvyklým způsobem, ze zvířat jsou přítomni pes, had a štír. Jediný údaj o původu tohoto monumentu představuje informace, že byl nalezen v Římě. Socha je datována do období vlády antoninovské dynastie nebo nejpozději do počátku 3. století. Vermaseren uvádí informaci, že tato socha je „silně restaurovaná“, prodejní katalog nicméně uvádí, že se mělo jednat o jednu z nejlépe zachovalých soch s vyobrazením tohoto motivu. Současné místo výskytu tohoto monumentu je neznámé.

[Rom-075] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁵⁹¹

Tento monument (0,67 × 1,10 m) byl podle dostupných informací nalezen v roce 1901 nebo krátce předtím poblíž Říma společně s dalšími, blíže nespecifikovanými starověkými fragmenty. V roce 1905 byl zakoupen starožitnictvím v Paříži, po tomto datu jsou jeho další osudy neznámé. Zachovala se dolní část reliéfu, který zobrazoval tauroktonii v obvyklé podobě. Ocas býka se proměňoval ve tři obilné klasy, ze zvířat byli u silně krvácející rány zasazené Mithrovou dýkou přítomni pes a had, štír se nacházel v blízkosti býčích varlat. Scéna byla lemována dvěma světloňosi v postoji bez zkřížených nohou, Cautopatem vlevo a Cautem vpravo.

[Rom-076] Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie⁵⁹²

Tento monument, který se nacházel nejprve „*in aedibus Caesianis prope Vaticanum*“ (tedy v *Palazzo Cesi*) a později ve sbírkách vily Ludovisi, je v současné době pokládán za ztracený. Místo jeho nálezů je neznámé, s největší pravděpodobností však byl objeven v Římě. Podle Schreiberova popisu se jednalo o poškozený reliéf (cca 0,6 × 0,67 m) z bílého mramoru, na kterém se nacházelo vyobrazení tauroktonie v obvyklé podobě s oběma světloňosi po bocích. Z doprovodných zvířat jsou zmiňováni pes, had a stopy po havranovy sedícím na okraji Mithrova vlajícího pláště. Vermaseren při popisu tohoto monumentu uvádí, že oba fragmentárně dochovaní světloňosi třímali své pochodně obrácené směrem vzhůru. Tuto skutečnost nicméně nezmiňují ani Cumont ani Schreiber, který tento monument zjevně popisoval na základě autopsie.⁵⁹³ Schreiber doslova uvádí: „V levém rohu stojí na podstavci se zkříženými nohama (pravá stejná noha) v tunice s dvojitým opaskem výrazně menší postava mladíka (otočeného doprava), který oběma rukama drží hořící pochodeň (chybí hlava, horní část těla a spodní část nohou). V pravém rohu, otočená doprava, je odpovídající postava, jejíž spodní polovina s oběma rukama chybí. Na sobě má fryžskou čapku, tuniku a plášť zapnutý na rameni. Provedení je malé, ale přesto dobře proporcionální.“⁵⁹⁴ Tvzení, že oba světloňosi drží pochodně vzpřímené, je zjevně založena na Schreiberově poznámce, že tento reliéf je patrně totožný s reliéfem z vily Ludovisi, v souvislosti se kterým Zoega zmiňuje nedbalost restaurátorů, která zapříčinila, že oba světloňosi třímají pochodně, zcela netypicky, směrem

589) CIMRM 613 = Rollin & Feuardent 1899: č. 624 (s. 147–148) a tab. XLIII. Viz též Canciani 2022: č. 306 (s. 217).

590) Vermaseren neuvádí rok aukce a konkrétní typ sbírky, což hledání příslušného zdroje komplikuje. Froehner byl navíc obecným editorem katalogů Hoffmannovy sbírky, ale jeho jméno není v konkrétních vydáních přímo uvedeno.

591) CIMRM 615 = Vermaseren 1951b: 343–345 a tab. I.1. Viz též Canciani 2022: č. 306 (s. 217).

592) CIMRM 616 = TMM II, č. 41 (s. 216) = *Abhandlungen*, č. 23b (s. 149) = Schreiber 1880: č. 339 (s. 264). Viz též Canciani 2022: č. 306 (s. 217).

593) Schreiber (1880: s. 264) nicméně poznamenává, že nemohl tento monument „důkladně prozkoumat“ (*nicht genau zu untersuchen*).

594) Schreiber 1880: s. 264: *In der linken Ecke steht auf einem Piedestal mit übereinander geschlagenen Beinen (rechte Standbein) in doppelt gegürteter Tunika die beträchtlich kleinere Figur eines Jünglings (nach rechts gewendet), der mit beiden Händen eine brennende Fackel emporhält (Kopf, Oberkörper und unterer Teil der Beine fehlen). In der rechten Ecke steht, nach rechts gewendet, die entsprechende Figur, deren unteren Hälfte mit beiden Armen fehlt. Sie trägt die phrygische Mütze, Tunica und einen auf der Schulter geknüpften Mantel. Die Ausführung ist gering, aber noch gut in Proportionen.*

vzhůru.⁵⁹⁵ Vermaseren rovněž zmiňuje hypotézu, podle které je tento monument z vily Ludovisi totožný s reliéfem, který byl v Římě zakoupen Janesem a v současné době se nachází ve sbírkách Královského ontarijského muzea v Torontu.⁵⁹⁶

[Rom-077] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁵⁹⁷

Tento monument, který se nacházel ve sbírkách vily Ludovisi, je v současné době pokládán za ztracený. Místo jeho nálezu je neznámé, s největší pravděpodobností však byl objeven v Římě. Na základě Schreiberova popisu (který přejímají jak Cumont, tak Vermaseren) můžeme usoudit, že reliéf (0,73 × 0,96 × 0,06 m) byl zhotoven z namodralého mramoru a zobrazoval tauroktonii standardním způsobem, ale bez obou světloňů. Ocas býka se proměňoval v obilné klasy, ze zvířat byli přítomni pes, had, štír i havran v obvyklých pozicích, v horních rozích se nacházela vyobrazení bust Slunce a Měsíce. Pozoruhodným detailem byl předmět srdcovitého tvaru, který měl v zobáku držet havran sedící na okraji Mithrova vlajícího pláště. Identifikace tohoto předmětu je nejistá, Schreiber se přikláněl k piniové šišce,⁵⁹⁸ Zoega k bobuli jasmínu.⁵⁹⁹ Davidson a Beck představili hypotézu, podle které by mohl být tento monument totožný s reliéfem s vyobrazením tauroktonie v Královském ontarijském muzeu v Torontu.⁶⁰⁰

[Rom-078] Dvě sochy s vyobrazením tauroktonie⁶⁰¹

Kusou informaci o těchto monumentech, které se měly nacházet ve *Villa del Grande* poblíž *Porta Maggiore*, podává soupis římských památek Friedricha Matze a Friedricha von Duhna. Její autoři zmiňují existence dvou soch s vyobrazením tauroktonie, kterým chybí horní část Mithrova těla a hlava býka a které se nijak neliší od standardního ztvárnění této scény. Cumont v době práce na sestavování *TMM* je již na uváděném místě nenalezl. Vermaseren nepodává k těmto artefaktům žádné nové informace. Tyto sochy vyřazují ze seznamu mithraistických nálezů, neboť je nejsme na základě dostupných informací schopni spolehlivě spojit s žádnými známými monumenty.

[Rom-079] Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie⁶⁰²

Tento monument je znám pouze na základě kresby, kterou během svého pobytu v Římě v letech 1532–1534 pořídil holandský malíř Maarten van Heemskerck. Na obrázku můžeme vidět rovněž fragment sochy s vyobrazením tauroktonie (viditelný je Mithra bez rukou od lokte dolů a hlavy) a větší část těla býka (bez rohů a přední části tlamy) se širokým *dorsale* kolem pasu. Z dalších postav nebo zvířat je viditelná pouze přední část psa.⁶⁰³ Cumont v *TMM* k této kresbě poznamenává, že neví, o jaký monument se jedná, ani kde se aktuálně nachází. Vermaseren neposkytuje žádné dodatečné informace. Tento monument vyřazují ze seznamu mithraistických nálezů, neboť jej nejsme na základě dostupných informací schopni spolehlivě spojit s žádným známým monumentem.

595) *Abhandlungen*, s. 165.

596) *CIMRM* I, s. 233. Reliéf z Toronta je *CIMRM* 606, ale viz komentář k [Rom-067] výše.

597) *CIMRM* 617 = *TMM* II, č. 42 (s. 216–217) = *Abhandlungen*, č. 23 (s. 149) = Schreiber 1880: č. 166 (s. 177–178). Viz též Canciani 2022: č. 306 (s. 217).

598) Schreiber 1880: 177–178.

599) *Abhandlungen*, s. 160.

600) Viz komentář k monumentu [Rom-067] výše.

601) *CIMRM* 618 = *TMM* II, č. 73 (s. 235) = Matz & von Duhn 1881: č. 1564 (s. 449). Viz též Canciani 2022: č. 306 (s. 217).

602) *CIMRM* 619 = *TMM* II, č. 76 (s. 237) = Michaelis 1891: 142, č. g. Viz též Canciani 2022: č. 306 (s. 217).

603) *Folium* 29v, jehož reprodukce je dostupná v Michaelis 1891: 142 a obr. 3 (Vermaseren uvádí chybně s. 143).

[Rom-080] Malá soška s vyobrazením tauroktonie⁶⁰⁴

Jedinou informací o tomto monumentu poskytuje Georg Zoega ve svých *Abhandlungen*, posmrtně shromážděných a vydaných Friedrichem G. Welckerem. Zoega uvádí: „Vzpomínám si, že jsem u sochaře Antonia d’Este viděl malé sousoší zobrazující tohoto boha [i. e. Mithru] se dvěma světlonoši na kruhovitém podstavci, celé zhotovené z jednoho kusu a velmi hrubého provedení, o níž se zmiňoval i učený komentátor Pioelementinského muzea [i. e. Vatikánského], spolu se zprávou o podobném díle dříve se nacházejícím ve vile Negroni.“⁶⁰⁵ Cumont k tomuto monumentu pouze podotýká, že v jeho době byl vlastník tohoto díla neznámý. Vermaseren nepřináší žádnou novou informaci. Tento monument vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nálezů, neboť informaci o něm nejsme schopni spolehlivě spojit s žádným známým monumentem.

[Rom-081] Socha s vyobrazením tauroktonie⁶⁰⁶

V soupisu uměleckých památek v držení kardinála Caroliho Barberiniho, které se po jeho smrti staly součástí jeho dědictví, se rovněž objevuje popis sousoší s vyobrazením tauroktonie: „Sousoší zobrazující postavu a býka; postava je oděna do zřaseného roucha a na hlavě má fryžskou čapku, v levé ruce drží býkovy nozdry, v pravé ruce dýku, kterou jej usmrcuje, společně se štírem, hadem a psem.“⁶⁰⁷ Vermaseren interpretuje dodatek „přibližně dvanáct *scudi*“⁶⁰⁸ jako cenu, za kterou byl monument pořízen, z čeho vyvozuje, že nebyl nalezen na pozemcích náležících k Barberiniho paláci, kde bylo v roce 1936 objeveno mithraeum. Zůstává nicméně otázkou, zda uváděné ceny neodráží spíše odhadovanou hodnotu jednotlivých předmětů, což by bylo v souladu s charakterem soupisu majetku tvořícího předmět dědictví. V každém případě zůstává původ tohoto monumentu neznámý a Cumont k němu pouze stručně poznamenává, že jej v Barberiniho sbírkách nenalezl a že neví, kde se aktuálně nachází. Žádnou další novou informaci neposkytuje ani Vermaserenův korpus. Za těchto okolností může být tento monument vyřazen ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

[Rom-082] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁶⁰⁹

Jedinou stručnou zmínku o tomto reliéfu s vyobrazením tauroktonie poskytuje italský biskup a antikvář Filippo della Torre ve svém díle *Monumenta veteris Antii* z roku 1700. Della Torre zde ve výčtu římských mithraistických památek zmiňuje rovněž tauroktonní reliéf, který se měl nacházet „in palatio...ducis Sanesii“.⁶¹⁰ Cumont k této informaci pouze stručně poznamenává, že není schopen tento monument identifikovat, a Vermaseren ji ponechává zcela bez komentáře. Za těchto okolností je možné tento monument vyřadit ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

604) CIMRM 620 = TMM II, č. 77 (s. 239) = *Abhandlungen*, s. 148 (č. 6). Viz též Canciani 2022: č. 306 (s. 217).

605) *Abhandlungen*, s. 164: „Eine kleine Gruppe von diesem Gott mit zwei Fackelträgern, runde Arbeit, alles aus einem Stück und von sehr roher Manier, erinnere ich mich bei dem Bildhauer Antonio d’Este gesehen zu haben, welche auch der gelehrte Erklärer des Pioelementinischen Museums angeführt hat, zugleich mit der Nachricht von einem ähnlichen ehemals in Villa Negroni befindlichen Stück.“

606) CIMRM 621.1 = TMM II, č. 78c (s. 485) = *Abhandlungen*, s. 148 (č. 8). Viz též Canciani 2022: č. 306 (s. 217).

607) *RaccoltaB*, s. 43: „Un gruppo d’una figurina et un toro colco, e la figura con paneggiamento e pileo frigeo sul capo, colla manca tiene per le frocie il toro, e colla destra il coltello in atto d’occiderlo con scorpione, serpe e cane.“

608) *RaccoltaB*, s. 43: „stimato scudi dodici.“

609) CIMRM 621.2 = TMM II, č. 78bis (s. 485). Viz též Canciani 2022: č. 306 (s. 217).

610) Della Torre 1700: 159.

[Rom-083] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁶¹¹

S největší pravděpodobností se jedná o reliéf *CIMRM* 690,⁶¹² který byl nalezen v městečku Macerata (starověké město Helvia Ricina) a v současné době se nachází ve sbírkách národního muzea ve Varšavě.⁶¹³

[Rom-084] Socha s vyobrazením tauroktonie⁶¹⁴

V roce 1825 byla poblíž starověké *Via Aurelia* u vesnice Bottaccio nalezena socha s vyobrazením tauroktonie (0,43 × 0,29 m), která byla následně vystavena v *Palazzo Doria Pamphilj*. Monument zobrazuje Mithru během oběti býka v obvyklém provedení, ze zvířat jsou přítomni štír, pes a had. Mithrův plášť, na kterém se patrně nacházel havran, je odlomený. Kolem břicha býka je přepásáno *dorsale*. Tauroktonní scéna je lemována oběma světloňoši, Cautem nalevo a Cautopatem napravo.

[Rom-085] Fragment sochy s vyobrazením tauroktonie⁶¹⁵

Přesné nálezové okolnosti tohoto monumentu zůstávají neznámé, vzhledem ke kvalitě jeho provedení se však obecně předpokládá, že byl vyroben v některé z římských sochařských dílen. Monument byl v roce 1976 darován muzeu Paula Gettyho v kalifornském Malibu dárce, který si přál zůstat v anonymitě.⁶¹⁶ Fragment sochy (0,31 × 0,34 × 0,235 m) zobrazuje Mithrovo tělo od pasu dolů s chybějící pravou nohou a tělo býka bez hlavy s odlomenou částí levé přední nohy a částí zadní pravé nohy. Mithra je oděn do typického pláště a kalhot pytlovitého střihu. Po jeho pravém boku visí pochva pro krátký meč nebo dýku. Fragment této zbraně je patrný mezi Mithrovým pravým kolenem a krkem býka. Ze zvířat jsou stále rozpoznatelní had u zadní nohy býka, štír, který se netypicky plazí po býkově břiše, a torzo psa u býkových předních nohou.

[Rom-086] Deska s nápisem⁶¹⁷

Vermaseren uvádí tento artefakt mezi nálezy ze sedmého římského okrsku, není však jasné, na základě jakých informací. *CIL* uvádí jako první místo výskytu tohoto monumentu epigrafické sbírky kardinála Francesca Saveria de Zelandy z 18. století, ale nezmiňuje přesné místo jeho nálezů. Desku s nápisem (rozměry nezjištěné) pořídil Lucius Aurelius Severus a zasvětil ji *invictum / deum*, a to pod dohledem mithraistického Otce jménem Domitius Marcellinus.⁶¹⁸ Nápis uvádí jako dobu pořízení měsíc duben za třetí konzulátu císaře Commoda a prvního konzulátu Lucia Antistia Burra, tedy rok 181.

611) *CIMRM* 628.

612) Viz [001-Pic-001] níže.

613) Vermaseren získal informaci o tomto monumentu od Franze Cumonta, který se od Richarda Wünsche v roce 1910 dozvěděl, že tento monument vlastní *Lyceum Hosianum* v Braunsbergu v tehdejší východní Prusku. V tomto lyceu se nacházel právě monument z Maceraty a je nepravděpodobné, že by tato instituce kdy vlastnila více než jeden exemplář reliéfu s vyobrazením tauroktonie.

614) *CIMRM* 629 = *TMM* II, č. 26 (s. 208–209) = Canciani 2022: č. 88 (s. 74).

615) *Oikonomides* 1977 = Canciani 2022: č. 302 (s. 216).

616) *Oikonomides* 1977: 86. Online katalog Gettyho muzea nicméně nyní jako dárce tohoto artefaktu uvádí českého klasického archeologa Jiřího Frela, viz <<http://www.getty.edu/art/collection/objects/7360/unknown-maker-fragmentary-statuettes-of-mithras-tauroktonos-roman-mid-2nd-century-ad/>> [10. 9. 2022].

617) *CIMRM* 410 = *TMM* II, č. 31 (s. 99) = *CIL* VI, č. 725 = D 4206 = EDCS-17300867 = Canciani 2022: č. 255 (s. 203).

618) Zde zmiňovaný mithraistický Otec Domitius Marcellus může být totožný s Otcem Luciem Domitiem Marcellinem, zmiňovaným na nápisu na tauroktonii nalezené v Sarápidově chrámu na Esquilinu, viz [Rom-M-33-001] výše.

[Rom-087] Oltář s nápisem⁶¹⁹

Tento oltář (rozměry neznámé) je dnes pokládán za ztracený a je známý pouze na základě dřívějších nákresů a přepisů. Oltář samotný, který pořídil Sextilius Agesilaus Aedesius,⁶²⁰ je zasvěcen *Dis / Magnis / Matri deum et Attidi*. Ve výčtu Aedesiových kněžských titulů se objevuje titul *pa/ter patrum dei Solis Invi/cti Mithrae*. Oltář byl zasvěcen 13. srpna roku 376.

[Rom-088] Podstavec s nápisem⁶²¹

Podstavec pro sochu (rozměry neznámé) Iunia Postumiana,⁶²² kterou nechal postavit Flavius Herculeus jménem přímo neuvedeného kněžského kolegia (*ordo sacerdotum*),⁶²³ je dnes pokládán za ztracený a známý pouze na základě dřívějších nákresů a přepisů, mimo jiných i u Pirra Ligorina nebo Jana Grutera.⁶²⁴ Iunius Postumianus je na nápisu titulován jako *p(ater) p(atrum) / dei Solis Invi/cti Mithrae* a také jako *pontifex dei Solis*, což umožňuje stanovit jako *terminus post quem* pro pořízení nápisu rok 274, kdy byla posledně jmenovaná kněžská funkce vytvořena císařem Aurelianem.

[Rom-089] Oltář s nápisem⁶²⁵

Tento oltář s nápisem (rozměry neznámé) je v dnešní době pokládán za ztracený a informace o něm opět čerpáme pouze ze starší rukopisné tradice. Oltář byl zasvěcen *M(atri) D(eum) M(agnae) Idaeae et Attidi Menotauranoi* a pořídil jej Rufius Caeionius Sabinus,⁶²⁶ který na něm uvádí rovněž rozsáhlý výčet svých kněžských funkcí a titulů. Mezi nimi se objevují také *pater Invi/cti* (ř. 3), *pater sacror(um) invict(i) Methrae* (sic!) (ř. 9) a *triplicis cultor venerande Dianae / Persidici(ue) Mithrae antistes Babilonie templi* (ř. 14–15). Pořízení nápisu je na základě konzulární datace kladeno do 12. března roku 377.

[Rom-090] Oltář s nápisem⁶²⁷

Oltář s nápisem, jehož nálezové okolnosti jsou neznámé a dnes je pokládán za ztracený,⁶²⁸ byl pořízen u příležitosti provedení taurobolia Gaiem Magiem Donatem Severianem,⁶²⁹ které se uskutečnilo 15. dubna roku 313. Mithraistický status nápisu je vyvozován na základě skutečnosti, že ve výčtu svých kněžských hodností Severianus rovněž uvádí titul *pater sacrorum / invicti Mithrae*.

[Rom-091] Oltář s nápisem⁶³⁰

Tento velký oltář, který je známý pouze na základě rukopisné tradice, je dnes pokládán za ztracený. Kromě nápisu v řečtině a latině na čelní straně nesl rovněž obrazovou výzdobu na obou bočních panelech. Na pravém boku oltáře se nacházelo vyobrazení Velké Matky

619) *CIMRM* 520 = *TMM* II, č. 17 (s. 96) = *CIL* VI, č. 510 = *CCCA* III, č. 242 = Dubosson-Sbriglione 2018: č. 103 = EDR177167 = Canciani 2022: č. 221 (s. 193).

620) *PLRE* I, s. 15–16 (Aedesius 7). Stejný člověk je znám také z nápisu EDR169390, nalezeném rovněž v Římě.

621) *CIMRM* 521 = *TMM* II, č. 18 (s. 96) = *CIL* VI, č. 2151 = EDR126711 = LSA-1488 = Canciani 2022: č. 222 (s. 193).

622) *PLRE* I, s. 719 (Postumianus 4).

623) S největší pravděpodobností šlo o kolegium *XV sacris faciundis*, jehož byl Iunius Postumianus členem.

624) Gruterus 1603: CCCIII.3.

625) *CIMRM* 522 = *TMM* II, č. 21 (s. 97) = *CIL* VI, č. 511 = *CCCA* III, č. 243 = *CMRDM* II, č. AD3 (s. 176–177) = EDR147399 = Canciani 2022: č. 223 (s. 194).

626) *PLRE* I, s. 793 (Sabinus 13).

627) *CIMRM* 523 = *TMM* II, č. 22 (s. 97) = *TMM* II, č. 22 = *CIL* VI, č. 507 = *CCCA* III, č. 234 = Dubosson-Sbriglione 2018: č. 100 = EDR176880 = Canciani 2022: č. 224 (s. 194).

628) Jediným zdrojem informací o tomto nápisu je Cyriacus z Ancony.

629) *PLRE* I, s. 829 (Severianus 9).

630) *CIMRM* 524 = *TMM* II, č. 23 (s. 98) = *CIL* VI, č. 509 = *IGUR* I, č. 129 = *CCCA* III, č. 236 = Dubosson-Sbriglione 2018: č. 102 = EDR106599 = Canciani 2022: č. 225 (s. 194–195).

s tympanonem v ruce jedoucí na voze taženém lvy, piniový strom a pod tímto výjevem býk hledící směrem doprava. Na levém boku oltáře se potom nacházela postava Attida ve fryzské čapce třímajícího v levé ruce pastýřskou hůl (*pedum*) a v pravé kastaněty a Panovu flétnu. Vedle Attida se nacházel piniový strom a beran, pod ním na zvláštním panelu další beran nebo mladý býček. Na zadní straně oltáře se nacházelo vyobrazení dvou zkřížených pochodní, kolem kterých byli obtočeni dva hadi, augurská hůl (*lituus*), obětní miska (*patera*), džbán a naběračka (*simpvium*).⁶³¹ Nápis na čelní stěně oltáře nesl dedikaci Velké Matce bohů a Attidovi v řečtině. Oltář pořídil Petronius Apollodorus⁶³² spolu se svou manželkou Rufii Volusianou u příležitosti jejich společného přijetí *taurobolia* a *criobolia*. K této události pak došlo 16. června roku 370. Mezi kněžskými tituly, které Apollodorus uvádí, že objevuje rovněž *pater sacr(orum) dei in[vic]ti Mithrae* (ř. 9).

[Rom-092] Podstavec sochy s nápisem⁶³³

Tento kamenný blok z namodralého mramoru (1,2 × 0,5–0,6 m), jehož přesné nálezové okolnosti zůstávají neznámé, se v současné době nachází ve sbírkách Vatikánských muzeí. Na vrcholku bloku se nachází válcovitý piedestal (průměr 0,55 m), kolem kterého se vine had kousající se do vlastního ocasu. Had má kolem tlamy vousy a na hlavě hřebínek tvořený šesti paprsky. V horní části bloku se nachází čtyři otvory, které naznačují, že tento předmět s největší pravděpodobností sloužil jako podstavec sochy.⁶³⁴ Na čelní straně podstavce se nachází dedikace ve formě *Numini Invicto / Soli Mithrae*, kterou pořídil císařský propuštěnec Marcus Aurelius Euprepes se svými syny, za dohledu kněze Calpurnia Ianuaria.⁶³⁵ K dedikaci došlo dle údajů zahrnutých v nápise dne 25. dubna roku 194.

[Rom-093] Oltář s nápisem⁶³⁶

K zasvěcení tohoto oltáře, který se v současné době rovněž nachází ve sbírkách Vatikánských muzeí, došlo 2. června roku 184. Důvodem k pořízení tohoto oltáře věnovaného *Soli invicto Mi/thrae* bylo vidění (*ex viso posuit*), kterou obdržel císařský propuštěnec Marcus Aurelius Euprepes. K dedikaci oltáře došlo *prosidetibus Bi/ctorino patre et Ia/nuario*.

[Rom-094] Oltář s nápisem⁶³⁷

Tento artefakt byl nalezen „in hortis Iustineaneis“ v sousedství *Porta del Popolo*, kde dříve stála *Porta Flaminia*. Oltář je zasvěcen *Soli Invicto / Mithrae* a pořídili jej společně císařský otrok Vestalis a propuštěnec Gaius Vettius Augustalis. Na levém boku oltáře se nachází vyobrazení džbánu (*urceus*), na pravém obětní misky (*patera*).

631) Popis oltáře v *CIL* je založený na informacích v rukopisu Martina Smetia.

632) *PLRE* I, s. 84 (Apollodorus).

633) *CIMRM* 525/526 = *TMM* II, č. 25 (s. 208) a obr. 36 (s. 99) = Pettazzoni 1949: tab. VI, obr. 12 = *CIL* VI, č. 724 = EDCS-17300866 = Canciani 2022: č. 226 (s. 195–196).

634) Vermaseren ve svém komentáři k *CIMRM* 525 usuzuje, že mohlo jít o sochu mithraistické bytosti se lví hlavou, zřejmě pod dojmem Pettazzoniho studie, která spojuje symboliku *urobora* s interpretací mithraistické bytosti se lví hlavou jakožto mithraistické reprezentace božstva nekonečného času. O problematičnosti této hypotézy, viz Gordon 1975: 221–224.

635) Stejně osoby jsou rovněž zmíněny na dalším, tentokrát o deset let mladším, mithraistickém nápisu, viz [Rom-093] níže.

636) *CIMRM* 527 = *TMM* II, č. 28 (s. 98) = *CIL* VI, č. 723 = EPSG 101 = Canciani 2022: č. 227 (s. 196).

637) *CIMRM* 528 = *TMM* II, č. 67 (s. 106) = *CIL* VI, č. 744 = EDCS-17300885 = Canciani 2022: č. 228 (s. 196).

[Rom-095] Fragment desky s nápisem⁶³⁸

Tento monument se nachází ve sbírkách Vatikánských muzeí.⁶³⁹ Z desky se zachovala její pravá horní část s dvojitým obloukem (0,34 × 0,8 m), ve kterém se nachází fragment nápisu rekonstruovaného jako: [---] *Inuicti Numinis Mithrae* / [---] *aedicula* *m cum columnis d(onum) d(edit)*. V akroteriu v pravém rohu desky se nachází vyobrazení postavy, patrně bohyně Luny, ve voze (*biga*) taženém dvěma býky táhnoucími směrem doleva.⁶⁴⁰ První slovo na dochované části druhého řádku je rekonstruováno jako *aediculam* na základě hypotézy, že tato deska sloužila jako hlavice malé svatyně vyzdobené rovněž podpěrnými sloupy. Uctívání Mithry by tedy v případě, že je interpretace tohoto monumentu a jeho nápisu správná, odkazovalo na soukromý kult mimo obvyklý kontext mithraea.

[Rom-096] Deska s nápisem⁶⁴¹

Deska s nápisem (0,32 × 0,39 m) byla nalezena na pozemcích vily Casali, která stála v místech dnešní vojenské nemocnice v oblasti Caelia, a zařazena do sbírek kabinetu kuriozit jezuitského otce Athanasia Kirchera (*Musaeum Kircherianum*). Po rozpuštění Tovaryšstva Ježíšova získal tento monument v roce 1774 kardinál Francisco Saverio de Zelada, který jej předal Vatikánským muzeím, kde se tento artefakt nachází doposud. Nápis je vytesán na horním i dolním okraji desky (na každé straně po dvou řádcích), přičemž v prostoru mezi nimi se vyskytuje vyobrazení dvou páru proti sobě směřujících šlápějí. Toto vyobrazení prozrazuje důvod, který k pořízení tohoto votivního předmětu vedl: prosbu za bezpečný návrat z cest (*pro ita et reditu*). Předmět je dedikován *Inuicite Cele/sti Uranie* (ř. 1–2). Jména dvou nebo tří dedikantů se vyskytují na nápisu ve spodní části desky (ř. 3–4), kde čteme *G(---) Gi(---) Fi(---) V(---) Ul(---) Fi(---) / leones*. Mithraistický status nápisu je vyvozován na základě výskytu slova *leones*, které by mohlo označovat držitele čtvrtého mithraistického iniciačního stupně. Vzhledem ke skutečnosti, že deska je zasvěcena nebeské bohyni, jej nicméně řadím pouze mezi možné, ale sporné mithraistické nápisy.⁶⁴²

[Rom-097] Kovová deska s nápisem⁶⁴³

Přesné nálezové okolnosti této kovové desky (0,058 × 0,149 m) typu *tabula ansata* nejsou známy, s největší pravděpodobností však pochází z Říma. Deska je zasvěcena *Soli Sanctissimo* a jejím pořizovatelem byl Gaius Veratius Faustinus, voják třetí pretoriánské kohorty. Tento artefakt řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy, neboť je velmi nejisté, že se pod oslovením „Nejsvětější Slunce“ skrývá Mithra.⁶⁴⁴

[Rom-098] Oltář s nápisem⁶⁴⁵

Přesné nálezové okolnosti tohoto oltáře s nápisem (0,78 × 0,55 m) jsou neznámé, s největší pravděpodobností však byl objeven v Římě. Nápis je rozdělen do dvou částí. První se nachází na hlavici oltáře, druhá na hlavním panelu lícni strany. Oltář je zasvěcen *Soli Inbicto Mitre* (sic!) a pořídil jej Marcus Ulpius Maximus, propuštěnec ve funkci představeného císařských posílů (*praepositus tabellariorum*), společně se svým synem Maximinem. K zasvěcení došlo

638) *CIMRM* 552/553 = *TMM* II, č. 36 (s. 214) a obr. 42 = *TMM* II, č. 52 (s. 103) = *CIL* VI, č. 747 = EDCS-17300888 = Canciani 2022: č. 248 (s. 201).

639) Barevná fotografie je dostupná v online katalogu Vatikánských muzeí na: <<https://catalogo.museivaticani.va/index.php/Detail/objects/MV.6824.0.0>> [10. 9. 2022].

640) Cumont i Vermaseren zmiňují pouze vyobrazení jednoho býka, fotografie v katalogu Vatikánského muzea nicméně nepřipouští pochybnosti.

641) *CIMRM* 561 = *TMM* II, č. 46 (s. 101) = *CIL* VI, č. 80 = EDR161218 = Canciani 2022: č. P37 (s. 225). Barevná fotografie tohoto monumentu je dostupná v online katalogu Vatikánských muzeí na: <<https://catalogo.museivaticani.va/index.php/Detail/objects/MV.6773.0.0>> [10. 9. 2022].

642) Jako mithraistický tento nápis nicméně akceptuje Manfred Clauss (1992: 21, pozn. 77).

643) *CIMRM* 562 = *TMM* II, č. 114 (s. 113) = *CIL* VI, č. 711 = EDR125099.

644) Clauss 1992: 17, pozn. 2; viz též *CIMRM* II, s. 30.

645) *CIMRM* 563 = *TMM* II, č. 51 (s. 102) = *CIL* VI, č. 746 = EDR125148 = Canciani 2022: č. 252 (s. 202).

asstante sacerdote Sex(to) / Creusina Secundo.⁶⁴⁶ Nápis rovněž zmiňuje, že oltář byl zasvěcen *cum / suis ornamentis* a spolu s ním Marcus Ulpius Maximus a jeho syn věnovali rovněž *bela domini / insicnia habentes / n(umero) IIII*, tedy – přepsáno do standardní latiny: *vela domini (Mithrae) insignia habentes n(umero) IIII* („závěsy nesoucí insignie pána [Mithry] v počtu čtyř“). Pořízení nápisu je na základě uvedení jmen konzulů datováno do roku 183.

[Rom-099] Oltář s nápisem⁶⁴⁷

Přesné okolnosti objevu tohoto travertinového oltáře s nápisem (0,99 × 0,41 × 0,28 m) jsou neznámé, s největší pravděpodobností však patří mezi nálezy učiněné v Římě. Pod dlouhou dobu se nacházel ve *villa Negroni*, v současnosti však náleží mezi exponáty Vatikánských muzeí. Oltář je zasvěcen *Soli Invicto / Mithrae* a pořídil jej otrok Victor, *vilicus / praedior(um) Maecianor(um)* („správce polností rodiny Maecianorů“), a to za pomoci dalšího otroka jménem Hermes. K dedikaci došlo 7. dubna roku 154 nebo 177,⁶⁴⁸ za dohledu kněze (mithraistického Otce) Marka Stlaccia Rufa.

[Rom-100] Cippus s nápisem⁶⁴⁹

Kamenný *cippus* nese dva nápisy: na čelní straně se nachází dedikace *Silvano / donum / dedit*, na rubové straně další nápis ve znění *M. Aure/lius Bas/sus s(a)c(er)d(os) / Solis de s/uo fecit / acuam salire*. Mithraistický charakter nápisu je nejistý. Označení *sacerdos Solis* se nemusí týkat Mithry a interpretace formulace „ze svých prostředků nechal vodu vytrysknout“ jako odkazu na zavedení vodního pramene do prostoru mithraea je zcela spekulativní.⁶⁵⁰ Nápis řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[Rom-101] Deska s nápisem⁶⁵¹

Deska s nápisem (0,4 × 0,6 m) byla získána Vatikánskými muzeji v roce 1807, která ji odkoupila od *Monastero del Bambino Gesù*, kam se předmět dostal v rámci dědictví po kardinálu Francescovi Saveriovi de Zeladovi. Přesné nálezové okolnosti tohoto monumentu nejsou známy, s největší pravděpodobností však pochází z Říma. Nápis o čtyřech řádcích se nachází v prostoru mezi kresbami dvou palmových listů a je zasvěcen *Deo Soli Invicto Mythrae*. Pořídili jej Felix, Messala, Catellus a Dianus *cum omnes sacratos* (sic!) („se všemi zasvěcenci“).⁶⁵²

646) *Asstante* je v tomto případě s největší pravděpodobností zkomolením jinak doloženého *antistite*, viz Claus 1992: 19, pozn. 25. Manfred Clauss (1992: 19–20) tento nápis interpretuje odlišně a identifikoval v něm čtyři zmiňované osoby: 1) mithraistické Otce Sexta Creusina Secunda a jeho dva syny: 2) Creusina Maxima; 3) Creusina Maximina; a osobu dedikanta 4) Marka Ulpia Maxima. Na rozdíl od Manfreda Clause se nicméně přikláním k odlišnému čtení úvodní části, standardně čtené jako: *Ara posita asstante sacerdote Sex(to) / Creusina Secundo ut voverant Ma/ximus et Maximinus fili*. Domnívám se (ve shodě s CMER, č. 49c [s. 246]), že závěrečné *fili* by mělo být čteno jako *fili(us)* a celá úvodní věta pak ve významu „Oltář zasvětili za přítomnosti kněze Sexta Creusina Secunda Maximus (i. e. Marcus Ulpius Maximus) a jeho syn Maximinus, podle slibu, který učinili“.

647) CIMRM 564 = TMM II, č. 53 (s. 103) = CIL VI, č. 745 = EDCS-17300886 = Canciani 2022: č. 253 (s. 203). Barevná fotografie tohoto oltáře je dostupná v online katalogu Vatikánských muzeí na: <<https://catalogo.museivaticani.va/index.php/Detail/objects/MV.9307.0.0>> [10. 9. 2022].

648) Datace *Aur(elio) Commoda co(n)s(ule)* se týká Lucia Aelia Aurelia Commoda, pozdějšího císaře Marka Aurelia Commoda Antonina. Nápis bohužel neuvádí jméno druhého konzula, což výběr mezi dvěma možnými lety komplikuje.

649) CIMRM 565 = TMM II, č. 54 (s. 103) = CIL VI, č. 590 = CIL VI.4.2, č. 30799 = EDCS-17300735.

650) Pace Cumont 1892a: 188–189; TMM II, s. 103.

651) CIMRM 566 = TMM II, č. 56 (s. 103) = CIL VI, č. 730 = EDCS-17300872 = Canciani 2022: č. 254 (s. 203). Barevná fotografie tohoto monumentu je dostupná v online katalogu Vatikánských muzeí na: <<https://catalogo.museivaticani.va/index.php/Detail/objects/MV.6821.0.0>> [10. 9. 2022].

652) Manfred Clauss (1992: 21, pozn. 64) se domnívá, že v případě jména Felix Messala se ve skutečnosti jedná o dvě osoby, Felixe a Messalu, kdy mezi jejich jmény chybí spojka *et*. K této interpretaci se přikláním, neboť v tomto případě nápis by nápis zmiňoval čtyři osoby otrockého původu, což působí věrohodněji. Srov. též CMER 68b (s. 334) a obr. 155A.

[Rom-102] Deska s nápisem⁶⁵³

Přesné nálezové okolnosti této desky s nápisem (0,26 × 0,46 m) jsou neznámé, s největší pravděpodobností však byla objevena v Římě. Nápis, psaný ve vulgární (nebo případně etnické) latině, zní: *Brumasius / deo mesa posuit, / salbum / patre, cum / [o]mnis byyris / [sa]cratis*. Nápis je obvykle přepisován do standardní latiny v následující podobě: *Brumasius / deo mensam posuit, / salvo patre, cum / omnibus viris / sacratis* („Brumasiu daroval bohu stůl, ať je zdravý Otec i se všemi zasvěcenci“). Mithraistický status nápisu není zcela jistý, výskyt slova Otec v kultickém smyslu a zmínka o *viris sacratis* však činí tento závěr pravděpodobným.⁶⁵⁴

[Rom-103] Kamenný blok s nápisem⁶⁵⁵

Malý kamenný blok s řeckým nápisem, který se nacházel ve sbírkách umístěných v zahradách vily Mattei (dnešní *villa Celimontana*), je v dnešní době pokládán za ztracený⁶⁵⁶ a známý pouze na základě starší a často si protiřečící rukopisné tradice. Na jejím základě rekonstruuje Moretti nápis v *IGUR* v podobě: *Ἡλίου ἀνικίτην / Βάλβιλλος ἠνοκατάτος / ἐξ ὕδατων σωθεῖς / ὕδατα ἤνευκα λέοντι / ἐπὶ Βάσσου ἱερέως* („Slunci Neporazitelnému, Balbillus *evocatus*,⁶⁵⁷ zachráněn z moře po ztroskotání, provedl úlitby lvovi,⁶⁵⁸ za kněžství Bassova“). Mithraistický status nápisu je vyvozován na základě chybějící části dedikace, kdy je za ἀνικίτην kladeno hypotetické Μίθρα, a výskytu slova lev, které může být vykládáno jako označení držitele stejnojmenného mithraistického iniciačního stupně. Mithraistický charakter nápisu je nicméně sporný. Zdá se, že dedikace na prvním řádku je kompletní a adresátem je tedy Neporazitelné Slunce, které nemůže být bez dalších indicií jednoznačně ztotožňováno s Mithrou. Rovněž interpretace čtvrtého řádku, ve kterém se vyskytuje slovo lev, je v důsledku konfliktu rukopisné tradice kontroverzní a nejistá. Tento nápis za těchto okolností řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[Rom-104] Oltář s nápisem⁶⁵⁹

Přesné místo a doba nálezů tohoto oltáře s nápisem (0,66 × 0,375 × 0,26 m) zůstávají neznámé, všeobecně se však předpokládá, že byl nalezen v Římě. V současné době se nachází ve sbírkách Kapitolských muzeí. Oltář je zasvěcen *Soli invicto deo* a pořídil jej za účelem vyplnění slibu Publius Aelius Amandus, voják pretoriánské jízdy (*equites singulares Augusti*), a to u příležitosti svého čestného propuštění ze služby. Na hlavičce oltáře se nachází protoma s vyobrazením Slunečního boha. Pořízení oltáře je datováno do roku 158. Mithraistický status nápisu je pochybný a dedikace se s největší pravděpodobností týká uctívání Slunce v rámci tradičního římského kultu, které v průběhu 2. století postupně získávalo na oblibě. Tento artefakt proto řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[Rom-105] Oltář s nápisem⁶⁶⁰

Přesné místo a doba nálezů tohoto oltáře s nápisem zůstávají neznámé, všeobecně se však předpokládá, že byl nalezen v Římě, patrně v oblasti *Monte Pincio*. Oltář je zasvěcen *Soli Invicto* a pořídil jej Quintus Codius Philo. Tento monument řadím mezi možné, ale sporné

653) *CIMRM* 567 = *TMM* II, č. 57 (s. 103) = *CIL* VI, č. 3722a = *CIL* VI.4.2, č. 31038 = EDR119331 = Canciani 2022: č. 256 (s. 203–204).

654) Nápis jako mithraistický akceptuje také Manfred Clauss (1992: 20).

655) *CIMRM* 568 = *TMM* II, č. 79 (s. 107) = *IGUR* I, č. 124 = Chausson 1995: č. P (s. 678) = Hijmans 2010: č. g (č. 424) = EDCS-39100436 = Canciani 2022: č. P39 (s. 225–226).

656) Část tohoto nápisu může být uchována v podlaze baziliky San Crisogono, viz Hijmans 2010: 424, pozn. 166, kde odkazuje na *IGUR* I, č. 218 (jde nicméně o chybu, správný odkaz má být *ICUR* n. s. I.218, tedy *Inscriptiones Christianae Urbis Romae*, n. s.).

657) *Evocatus* bylo označení vojáka, který byl se ctí propuštěn ze služby po uplynutí smluvní doby, a znovu nastoupil do řad římské armády na přímluvu císaře.

658) Doslova „přinesl vody lvovi“.

659) *CIMRM* 569 = *TMM* II, č. 82 (s. 108) = *CIL* VI, č. 715 = D 2184 = EDR121390.

660) *CIMRM* 570 = *TMM* II, č. 86 (s. 108) = *CIL* VI, č. 729 = EDCS-17300871.

mithraistické nálezy, neboť nápis nijak neprozrazuje spojitost s Mithrovým kultem a patrně spadá do kontextu uctívání Slunce praktikovaného v rámci veřejného kultu.

[Rom-106] Oltář s nápisem⁶⁶¹

Přesné místo a doba nálezů tohoto malého oltáře, který je dnes pokládán za ztracený, jsou neznámé, všeobecně se však soudí, že pochází z Říma, kde se nacházel v domě Paola de Alexii. Oltář byl zasvěcen *Deo / Soli Invicto* a pořídil jej muž jménem Publius Pomponius Clitus, původem patrně z Palmyry.⁶⁶² Spojitost tohoto monumentu s Mithrovým kultem je nepravděpodobná, a proto jej řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[Rom-107] Oltář s nápisem⁶⁶³

Přesné nálezové okolnosti tohoto oltáře, který je dnes pokládán za ztracený, zůstávají neznámé. S největší pravděpodobností však byl nalezen v Římě, kde byl viděn a popsán Martinem Smetiem a dalšími raně novověkými epigrafy.⁶⁶⁴ Oltář, k jehož dedikaci došlo 17. června roku 184, byl zasvěcen *Soli Invicto* a pořídil jej Titus Pomponius Repentinus, *nomenclator / tensar(ius) iugaris*.⁶⁶⁵ Nápis zmiňuje rovněž distribuci *sportulae*, daru ve výši dvou denárů pro všechny obyvatele Říma s občanskými právy. Nápis zcela jednoznačně odkazuje k veřejnému kultu některého ze slunečních božstev,⁶⁶⁶ která v období vlády císaře Commoda získávala na popularitě, což s velkou mírou pravděpodobnosti zpochybňuje jeho mithraistický status. Tento nápis proto vyřazuji ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

[Rom-108] Oltář s nápisem⁶⁶⁷

Přesné nálezové okolnosti tohoto oltáře zůstávají neznámé. První informace o jeho výskytu udávají, že se nacházel v domě kardinála Giulia Alberoniho, odkud přešel do vlastnictví kardinála Domenica Passioneiho. Ten jej po své smrti odkázal Vatikánským muzeím, která jej získala do svých sbírek v roce 1771. Oltář (0,6 × 0,35 m) je zasvěcen *Soli Mithrae* (sic!) a pořídil jej muž jménem Ralonius Diadumenus.

[Rom-109] Nápis⁶⁶⁸

Tento nápis na nespécifikovaném předmětu je dnes pokládán za ztracený a informace o něm čerpáme ze starší rukopisné tradice, především z manuskriptů Giacoma Mazzocchiho (ze kterého čerpá rovněž Gruterus)⁶⁶⁹ a Alda Manuzia. Nápis byl k vidění v kostele *San Giovanni del Mercato* a nesl dedikaci *Sancto Invicto Mithrae* (nebo *Mithre* u Manuzia), kterou pořídil Gaius Tullius Trophimianus.

661) *CIMRM* 571 = *TMM* II, č. 87 (s. 108) = *CIL* VI, č. 739 = Chausson 1995: č. Vter (s. 684) = Tedeschi Grisanti & Solin 2011: 127 (c. 11 a) = EDR135158.

662) Chausson 1995: 684.

663) *CIMRM* 573 = *TMM* II, č. 84 (s. 108) = *CIL* VI, č. 740 = D 4216 = EDCS-17300881.

664) Gruterus 1603: XXXV, 12.

665) Přesný význam této funkce, spojené s procesními během římských her, je nejasný. Můžeme předpokládat, že tato osoba měla na starosti *tensae* – vozy, na kterých byly přivázeny sochy božstev – a případně rovněž jejich představování obecnstvu v roli *nomenclator*.

666) Halsberge 1972: 47.

667) *CIMRM* 574 = *TMM* II, č. 70 (s. 106) = *CIL* VI, č. 741 = EDCS-17300882 = Canciani 2022: č. 257 (č. 204). Barevná fotografie tohoto monumentu je dostupná v online katalogu Vatikánských muzeí na: <<https://catalogo.museivaticani.va/index.php/Detail/objects/MV.6807.0.0>> [10. 9. 2022].

668) *CIMRM* 575 = *TMM* II, č. 71 (s. 106) = *CIL* VI, č. 3726 = *CIL* VI.4.2, 31044 = EDCS-19800478 = Canciani 2022: č. 258 (s. 204).

669) Gruterus 1603: XXXIV, 2.

[Rom-110] Deska s nápisem⁶⁷⁰

Tento artefakt byl nalezen v roce 1885 během urbanizačních prací v lokalitě nazývané *Prati di Castello* v blízkosti Hadrianova mauzolea (*Mausoleo di Adriano*).⁶⁷¹ Deska nesla nápis obsahující dedikaci *S(oli) In(victo) M(ithrae)* a jméno dedikanta Lucia Domitia Frontina.

[Rom-111] Oltář s nápisem⁶⁷²

Tento oltář je dnes pokládán za ztracený a jediným zdrojem informací o jeho existenci je Martinus Smetius (ze kterého čerpá Gruterus).⁶⁷³ Oltář se nacházel (nebo byl nalezen) v místech vinice Rudolpha Pia kardinála Carpensis. Nápis, který nesl, sestával z písmen D I M S, které jsou obvykle interpretovány jako *D(eo) I(nvicto) M(ithrae) s(acrum)* nebo *D(eo) I(nvicto) M(ithrae) S(oli)*.⁶⁷⁴ Smetius rovněž uvádí, že pod tímto dedikačním řádkem se nacházelo jméno pořizovatele, které však bylo vymazáno již v období antiky.

[Rom-112] Oltář s nápisem⁶⁷⁵

Nálezové okolnosti tohoto malého oltáře, který je dnes pokládán za ztracený a známý pouze na základě starší rukopisné tradice, zůstávají nejasné. Všeobecně se však soudí, že pochází z Říma. Oltář nesl nápis v řečtině, který je obvykle uváděn ve formě: Ἡλίω / Μίθρα / ἀνική / τω. Pirro Ligorio k přepisu tohoto nápisu jako jediný dodává rovněž řádky uvádějící jméno dedikanta Tita Antistia Stellatina Severiana, syna Titova, důvěryhodnost jeho svědectví však není velká a tento dodatek není obvykle editory zohledňován.⁶⁷⁶ Vzhledem ke skutečnosti, že o oltáři hovoří i další raně novověcí epigrafové, například Martinus Smetius,⁶⁷⁷ je možné jeho existenci pokládat za dostatečně podloženou.

[Rom-113] Podstavec s nápisem⁶⁷⁸

Tento oltář s nápisem se nacházel v kostele *Santa Maria dei Calderari*, který byl zbořen v roce 1881. Artefakty zde nalezené vešly do sbírek Římského národního muzea. Oltář pořídil Iovinus Callidianus a věnoval jej Markovi Aureliovi Victorovi,⁶⁷⁹ příslušníkovi senátorského stavu a nositeli úřadu *praefectus feriarum Latinarum*.⁶⁸⁰ Další funkcí Marka Aurelia Victora, kterou nápis zmiňuje, je *sacerdos dei Solis*. Datace nápisu je předmětem diskuse. *PLRE* jej datuje do rozmezí let 270–300, a to právě na základě titulu *sacerdos dei Solis*, který vztahují k chrámu slunečního kultu zavedeného císařem Aurelianem.⁶⁸¹ Steven Hijmans však poznamenává, že kněží působící v tomto chrámu byli označováni jako *pontifices dei Solis*, a pořízení nápisu klade do rozmezí vymezeného počátkem vlády flaviovské dynastie a polovinou 3. století.⁶⁸² Zmiňované božstvo by potom bylo některou z variant Slunce uctívaného v rámci tradičního

670) *CIMRM* 576 = *TMM* II, č. 72 (s. 106) = *CIL* VI.4.2, č. 31040 = EDCS-18600611 = Canciani 2022: č. 259 (s. 204).

671) *NSc* 1885 (květen): s. 188.

672) *CIMRM* 577 = *TMM* II, č. 74 (s. 106) = *CIL* VI, č. 174 = EDCS-17300856 = Canciani 2022: č. P38 (s. 225).

673) Gruterus 1603: XVII, 5.

674) *CIL* se přiklání k první variantě, Cumont a Vermaseren ke druhé.

675) *CIMRM* 578 = *TMM* II, č. 75 (s. 106) = *IG* XIV, č. 999 = *IGUR* I, č. 180 = Canciani 2022: č. 260 (s. 204).

676) K pravosti dodatku se nepřiklání ani Kaibl ani Moretti a do seznamu známých mithraistů Tita Antistia Stellatina Severiana nezařazuje také Manfred Clauss (1992: 17 a pozn 3), s lakonickým zdůvodněním: „*Ich schenke dem von Ligorius überlieferten Text kein Vertrauen.*“

677) Od Smetia pak tento nápis přejímá Gruterus 1603: XXXIII, 9.

678) *CIMRM* 579 = *TMM* II, č. 104 (s. 111) = *CIL* VI, č. 1358 = D 1205 = EDR033529 = Canciani 2022: č. N22 (s. 232).

679) *PLRE* I, s. 960 (Victor 12).

680) *Praefectus (urbis) feriarum Latinarum* byl úředník, který spravoval Řím v době Latinských slavností (*feriae Latinae*), kterých se účastnili konzulové a další vyšší úředníci. V období císařství byl tento úřad obsazován mladými členy senátorských rodin a měl z velké části pouze čestný charakter.

681) *PLRE* I, s. 960 (Victor 12).

682) Hijmans 2010: 404, pozn. 108.

římského náboženství. Souvislost s římským kultem boha Mithry je tak v tomto případě s téměř naprostou jistotou vyloučena a nápis proto vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nápisů.

[Rom-114] Oltář s nápisem⁶⁸³

Přesné nálezové okolnosti tohoto oltáře (0,47 × 0,245 × 0,2 m), který se v současné době nachází v Terstu (*Museo d'Antichità "J. J. Winckelmann"*), zůstávají neznámé. Všeobecně se však soudí, že byl původně nalezen v Římě, kde byl v budově správce papežské kanceláře viděn a popsán například Giacomettem Mazzocchiem (ze kterého čerpá Gruterus)⁶⁸⁴ nebo Pirrem Ligoriem. Na levé straně oltáře se nachází vyobrazení džbánu (*urceus*), na pravé obětní misky (*patra*). Oltář je zasvěcen *Soli* a pořídil jej Gaius Julius Helius, *ferrarius* (kovář). Oltář je na základě paleografických indicií datován do 1. století. S největší pravděpodobností byl tedy zasvěcen slunečnímu božstvu uctívanému v rámci tradičního římského panteonu a může být vyřazen ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

[Rom-115] Oltář s nápisem⁶⁸⁵

Přesné nálezové okolnosti tohoto artefaktu zůstávají neznámé. Oltář, který byl po dlouhou dobu známý pouze na základě rukopisné tradice, byl fakticky znovu objeven v roce 1892 během vykopávek na levém břehu řeky Tibery u paty Andělského mostu (starověký *Pons Aelius*).⁶⁸⁶ Oltář (v současné podobě měřící 0,3 × 0,13 m) utrpěl od doby, kdy byl k dispozici raně novověkým epigrafům, poškození ve své horní části. Na základě kombinace jeho raně novověkého přepisu a reálného stavu víme, že byl zasvěcen *Soli* a pořídil jej muž jménem Publius Octavius Bassus. I v tomto případě je téměř jisté, že se tato dedikace odehrála v rámci uctívání Slunce ve veřejném kultu. Oltář s nápisem proto vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

[Rom-116] Oltář s nápisem⁶⁸⁷

Přesné nálezové okolnosti tohoto oltáře zůstávají neznámé, všeobecně se však předpokládá, že byl nalezen v Římě, kde byl vystaven v domě správce papežské kanceláře.⁶⁸⁸ Oltář byl zasvěcen *Soli* a pořídil jej muž jménem Lucius Spedius Quadratus. I v tomto případě je téměř jisté, že se tato dedikace odehrála v rámci uctívání slunečního božstva v rámci veřejného kultu. Tento oltář s nápisem proto vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

[Rom-117] Podstavec s nápisem⁶⁸⁹

Tento artefakt je dnes pokládán za ztracený a známý pouze na základě starší rukopisné tradice, především na základě kresby u Giovanniho Antonia Dosia.⁶⁹⁰ Podle Smetiových informací byly na vrcholku kamenného bloku stále viditelné zbytky lidských chodidel, což podporuje závěr, že tento monument sloužil jako podstavec sochy. Nápis nesl dedikaci *Domino Soli* a pořídil jej Claudius Amerimnus, *lictor curiatus*. Je velmi nepravděpodobné, že by se pod oslovení *Dominus Sol* skrýval Mithra. Jméno Amerimnus je s velkou pravděpodobností syrského původu,⁶⁹¹ což by mohlo klást pořízení nápisu do kontextu uctívání solárních božstev původem z této oblasti. Nápis vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

683) *CIMRM* 580 = *TMM* II, č. 107 (s. 112) = *CIL* VI, 703 = EDR143793 = UEL 29003.

684) Gruterus 1603: XXXII, 7.

685) *CIMRM* 581 = *TMM* II, č. 108 (s. 112) = *CIL* VI, č. 704 = *CIL* VI.4.2, č. 30816 = EDCS-17300846.

686) L. Borsari v *NSc* 1892, s. 231.

687) *CIMRM* 582 = *TMM* II, č. 109 (s. 112) = *CIL* VI, č. 705 = EDCS-17300847.

688) Podle informací u Giacomu Mazzocchi, ze kterého čerpá Gruterus (1603: XXXII, 4).

689) *CIMRM* 583 = *TMM* II, č. 111 (s. 112) = *CIL* VI, č. 699 = EDR134392.

690) Tedeschi Grisanti & Solin 2011: 93 (c 7 d).

691) Chausson 1995: č. Vbis (s. 684).

[Rom-118] Oltář s nápisem⁶⁹²

Oltář s dedikací v řečtině Ἡλίου Μίθρα / ἀστροβρόντ<φ> / δ<α>ίμωνι / Ναβάρδη, který pořídil muž jménem Eutychos, pokládal Franz Cumont⁶⁹³ za *falsum* Giovanna Batisty Doniho založené na Ligoriově kresbě oltáře z kostela *San Martino ai Monti*,⁶⁹⁴ na které se objevuje *sacerdos dei Brontontis*. Na základě Cumontovy autority se tento nápis neobjevuje ve Vermaserenově korpusu a je odmítnut, právě s odkazem na Cumonta, i Manfredem Claussem v jeho *Cultores Mithrae*.⁶⁹⁵ Moretti v komentáři k *IGUR* I, č. 125 nicméně správně podotýká, že jedinou předlohou pro další neobvyklý výraz – Ναβάρδη – by mohl být nápis nalezený v blízkosti kostela *Santa Balbina* v roce 1727,⁶⁹⁶ což vylučuje možnost, že jej Doni použil jako vzor pro údajné *falsum*.⁶⁹⁷ V nedávné době byl tento nápis, po dlouhou dobu pokládán za nenávratně ztracený, objeven v zahradě jednoho domu v Kapském městě v Jihoafrické Republice. Richard Gordon, který jej zevrubně prozkoumal a publikoval,⁶⁹⁸ dospěl k závěru o autentičnosti nápisu, který tak může být zařazen mezi potvrzené mithraistické nálezy. Nové čtené nápisu zní Ἡλίου Μίθρα / ἀστροβροντο / δααίμωνι / Ναβαρζη / Εϋτυχος δῶρον. Nápis je pozoruhodný oslovením Mithry jako „božského pána hvězd a hromu“, které dokládá, že se v představách některých mithraistů těšil postavení „vládce kosmu“ (κοσμοκράτωρ).

[Rom-119] Sloupová patka s nápisem⁶⁹⁹

Nápis na tomto artefaktu je dedikován *Invicto Mithr[ae]* a pořídil jej muž jménem Lucius Valerius Megi[--], *p(ater) et sac(erdos)*. Tento monument, který byl nalezen „*in vinea Guidii*“ (v Guidiho vinicích), je momentálně pokládán za ztracený.

[Rom-120] Nápis⁷⁰⁰

Náhrobní nápis, objevený v roce 1734, pořídila zesnulému muži jménem Marcus Equitius Arescontus jeho manželka Iunia Thallusa. Arescontus je na nápisu titulován jako *pater sacrorum*, což by mohlo odkazovat k jeho aktivitám v římském kultu boha Mithry. Titul *pater* je však znám i z dalších kontextů, mimo jiné z kultu bohyně Ísidy,⁷⁰¹ ke kterému je tento nápis často přiřazován.⁷⁰² Manfred Clauss, k jehož hodnocení se zde přikláním, je k mithraistickému charakteru nápisu skeptický a vyřazuje jej ze seznamu mithraistických nálezů.⁷⁰³

[Rom-121] Oltář s nápisem⁷⁰⁴

Oltář s náhrobním nápisem (0,96 × 0,27 × 0,21 m) pořídili muži jménem Sextus Heius Restitutus jeho synové a matka. Restitutus je na nápisu titulován jako *indulgentissimus pater sacrorum*, což by mohlo odkazovat k jeho zapojení do římského kultu boha Mithry. I zde je ale na místě spíše skeptický postoj, neboť nápis daleko lépe zapadá do kontextu kultu egyptských božstev, kam je často zařazován.⁷⁰⁵ I v tomto případě se tedy přikláním

692) *IG* XIV, č. 998 = Gordon 2006 = *AE* 2006, 177 = *IGUR* I, č. 125 = EDCS-39100437 = Canciani 2022: č. 220bis (s. 193).

693) *TMM* II, č. 585 (s. 179).

694) Viz [Rom-M-37-01-004] výše.

695) Clauss 1992: 17, pozn. 2.

696) Viz [Rom-M-25-001].

697) Gordon 1994: 471. Giovanni Batista Doni zemřel v roce 1647, tedy osmdesát let před dobou nálezu nápisu [Rom-M-25-001].

698) Gordon 2006.

699) *CIMRM* 622 = *TMM* II, č. 36 (s. 100) = *CIL* VI, č. 3727 = *CIL* VI.4.2, č. 31045 = EDCS-19800479 = Canciani 2022: č. 215 (s. 191).

700) *CIMRM* 623 = *TMM* II, č. 40 (s. 100) = *CIL* VI, č. 2277 = EDCS-18200028 = Canciani 2022: č. N23 (s. 232).

701) Viz např. *CIL* III, č. 882 = *SIRIS* 698 = *RICIS*, 616/0102 = HD045778 (Turda, ant. Potaissa v Dácii).

702) *SIRIS* 438 = *RICIS*-02, 501/0186.

703) Clauss 1992: 17, pozn. 2. Srov. též *FastSacer* II, č. 1872 (s. 1027).

704) *CIMRM* 624 = *TMM* II, č. 41 (s. 101) = *CIL* VI, č. 2278 = EDR029419 = Canciani 2022: č. N21 (s. 231–232).

705) *SIRIS* 439 = *RICIS*-02, 501/0187.

k zamítavému postoji Manfreda Clausse a tento monument vyřazují ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.⁷⁰⁶

[Rom-122] Deska s nápisem⁷⁰⁷

Tento artefakt se sice nachází ve sbírkách Vatikánských muzeí,⁷⁰⁸ byl však nalezen během papežských vykopávek v Otricoli probíhajících v letech 1776–1777. Nález je podrobně pojednán v kapitole věnované mithraistickým nálezům z území starověké Itálie.⁷⁰⁹

[Rom-123] Deska s nápisem⁷¹⁰

Tento artefakt byl objeven v roce 1905 v Comodilliných katakombách (*Catacombe di Commodilla*), ležících u *Via Ostiense* nedaleko baziliky sv. Pavla, kde byl sekundárně využit jako náhrobní kámen. Desku pořídil Titus Flavius Eytuchus a daroval ji božstvu titulovanému jako *invicto sancto*. První řádek nápisu je poškozený, s rozeznatelnými písmeny N M Q, pro která bylo navrženo čtení [*Devotus*] *n(umini) m(aiestati)q(ue) [eius]*. Tato formule však byla užívána primárně v kontextu římského císařského kultu.⁷¹¹ Pokud by toto čtení prvního řádku bylo správné, epitet *invictus sanctus* by potom pravděpodobně označoval některého z římských císařů a nikoli Mithru. Umístění této formule na začátek dedikace, navíc bez uvedení jmen císaře nebo císařů, nicméně toto čtení spíše vylučuje. Nápis řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy.⁷¹²

[Rom-124] Cippus s nápisem⁷¹³

Tento *cippus* s pohřebním nápisem byl nalezen v okolí *Catacombe di Priscilla* ležících poblíž *Via Salaria*. Pořídil jej Quintus Hostilius Euplastus, který je v nápisu titulován jako *leo*. Manfred Clauss pokládá Euplasta za držitele mithraistického stupně Lev a nápis chápe jako mithraistický.⁷¹⁴ Tento monument řadím mezi pravděpodobné, ale ne zcela jednoznačně potvrzené mithraistické nálezy.

[Rom-125] Nápis⁷¹⁵

Fragmentárně dochovaný funerální nápis na mramorovém zlomku byl nalezen na pohřebišti *Ai due allori* v lokalitě známé v období římského císařství jako *Ad Duas Lauros*, ležící podél starověké *Via Labicana*. Na druhém řádku dochované části nápisu čteme *s(acerdos) d(ei) S(olis) Invi[cti] Mithrae*. Doplnění Mithrova jména je nicméně nejisté,⁷¹⁶ a tím pádem i mithraistický charakter nápisu, který řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

706) Clauss 1992: 17, pozn. 2. Srov. též *FastSacer* II, č. 1536 (s. 958–959).

707) *CIMRM* 625.

708) Viz barevné fotografie tohoto monumentu v online katalogu Vatikánských muzeí na: <<https://catalogo.museivaticani.va/index.php/Detail/objects/MV.6816.0.0>> a <<https://catalogo.museivaticani.va/index.php/Detail/objects/MV.6794.0.0>> [10. 9. 2022].

709) Viz [006-Umb-002] níže.

710) *CIMRM* 627 = *CIL* VI.4.3, č. 36830 = *AE* 1905, č. 101 = Marucchi 1905: 118 = HD030336 = EDR072083 = Canciani 2022: č. 89 (s. 74).

711) Gundel 1953.

712) Clauss (1992: 19) akceptuje nápis jako mithraistický. Z mithraistické epigrafie známe několik případů, kdy je Mithra epitetem *deus/dominus sanctus invictus* oslovován, viz [002-Asi], [Rom-M-20-002], [Rom-002] a [Rom-109].

713) *CIMRM* 632 = *TMM* II, č. 46a (s. 467) = *CIL* VI.4.2, č. 31042 = EDCS-18600612 = Canciani 2022: č. 90 (s. 74).

714) Clauss 1992: 19.

715) *CIMRM* 633 = *TMM* II, č. 77 (s. 107) = *CIL* VI, č. 3881 = *CIL* VI.4.2, č. 32467 = EDCS-19900217 = Canciani 2022: č. 97 (s. 77).

716) Clauss 1992: 17, pozn. 2.

[Rom-126] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁷¹⁷

Přesné místo původu tohoto monumentu, který se od roku 1968 nachází ve sbírkách Virginského muzea umění v Richmondu, zůstává neznámé, s největší pravděpodobností však pochází z Říma. Reliéf (0,31 × 0,39 m) z bílého mramoru zobrazuje Mithru v oděvu východního stylu s pochvou dýky na řemenu přehozeném přes pravé rameno během aktu usmrčení býka v jeskyni, za doprovodu obou světloňů stojících po bocích (Cautes vlevo, Cautopates vpravo). Ze zvířat jsou přítomni pes, had, štír i havran na obvyklých místech. Ocas umírajícího býka, jehož se těsně dotýká plamen Cautovy pochodně, nekončí v obilných klasech. V horních rozích reliéfu se nachází busty boha Slunce (vlevo) a bohyně Luny v měsíčním srpku (vpravo).

[Rom-127] Fragment desky s nápisem⁷¹⁸

Fragment této desky (0,87 × 0,17 × 0,045 m), pořízené někdy v rozmezí let 258 až 271,⁷¹⁹ obsahuje mezi zmíněnými hodnotáři rovněž muže jménem Gaius Trebic[---],⁷²⁰ který je titulován jako kněz [*dei*] *Solis In[victi Mithrae]*. Vzhledem k fragmentárnímu stupni zachovalosti nápisu nelze určit, zda je doplnění Mithrova jména správné. Z tohoto důvodu nápis řadím mezi možné, ale sporné mithraistické nálezy.

[Rom-128] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁷²¹

Přesné nálezové okolnosti tohoto reliéfu (0,285 × 0,455 × 0,05 m), který se v současné době nachází v archeologickém muzeu Allarda Piersona v Amsterdamu, zůstávají neznámé, určité indicie nicméně naznačují, že byl objeven v Římě.⁷²² Reliéf z načervenalého pískovce zobrazuje scénu standardním způsobem, poměrně výjimečně na ní ale Mithra hledí směrem dopředu k hlavě býka, kterou svou levou rukou vyvrací vzhůru. Ze zvířat jsou přítomni pes, had a štír v obvyklých pozicích. Havran se buďto nedochoval, nebo nebyl do kompozice zahrnut, stejně jako oba světloňi. Ocas býka se neproměňuje v obilné klasy. V horních rozích se nacházejí obvyklá vyobrazení Slunce a Měsíce, v tomto případě jedoucích ve vozech tažených čtyřmi, respektive dvěma koňmi. Na základě uměleckého provedení je tento reliéf datován do prvních desetiletí druhé poloviny 2. století.

[Rom-129] Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie⁷²³

Tento monument dle dostupných informací zakoupil v roce 1830 v Římě do svých sbírek polský šlechtic Artur Potocki. Z jeho zámku v Krzeszowicích se později dostal, společně s dalšími monumenty, do sbírek Muzea Czartoryských v Krakově, kde se nachází doposud. Fragment (0,78 × 0,2 m) tvoří levý okraj reliéfu z bílého mramoru, ze kterého se zachovalo pouze vyobrazení busty boha Slunce se sedmi slunečními paprsky kolem hlavy v horním rohu a pod ním v postoji se zkříženými nohama stojícího Cauta. U nohou světloňe se nachází kohout hledící směrem doprava.

717) Vermaseren 1969: 646 a tab. CCXXXIII, obr. 5 = Vermaseren 1982: pozn. 1, č. 7 a tab. XXVIII = Canciani 2022: č. 301 (s. 216).

718) *CIL* VI, č. 1222 = EDR112723.

719) Nápis lze vztáhnout k události datované do 10. nebo 11. září, a to v roce, kdy byl konzulem Bassus. V tomto případě se může jednat o roky 258 (kdy byl konzulem Mummius Bassus) nebo 259 a 271 (kdy byl konzulem Pomponius Bassus). Jelikož nelze určit, o kterého ze dvou zmíněných konzulů se jedná, nelze dobu pořízení nápisu vymezit přesněji.

720) *FastSac* II, č. 3279 (s. 1326).

721) Vermaseren 1969: 643–645 a tab.; 1982: 2, pozn. 1.5 a tab. XXVI = Gordon 1976b: 167 a tab. II = Canciani 2022: č. 272 (s. 208).

722) Reliéf získal do svého vlastnictví v roce 1961 Maarten J. Vermaseren, který jej odkoupil od soukromého sběratele Csikszentmihályie, podle jehož informací pocházel z Říma.

723) Hirsch 1970: 115–116 a obr. 89 = Vermaseren 1982: s. 3, pozn. 1.8 a tab. XXIX = Canciani 2022: č. 278 (s. 209).

[Rom-130] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁷²⁴

Tento reliéf z kararského mramoru se nachází v soukromé sbírce v Římě, kde byl také s největší pravděpodobností nalezen. Zdá se, že tento monument byl zhotoven ve stejné kameňické dílně jako reliéf v amsterdamském muzeu Allarda Piersona.⁷²⁵ Reliéf zobrazuje tauroktonní scénu ve standardní podobě, ale bez sebemenšího náznaku jejího zasazení do jeskyně. V horních rozích se na obvyklých místech nacházejí busty boha Slunce s paprscitou čelenkou a bohyně Luny s měsíčním srpem na čele. Mithra zabíjející býka odvrací svou hlavu a upírá svůj pohled k bustě boha Slunce v levém horním rohu. Kolem pasu má převázaný řemen s pochvou pro dýku, kterou vráží býkovi do krku. Tauroktonní scénu lemují oba světloňoši, Cautes (vpravo) a Cautopates (vlevo), kteří jsou znázorněni v postoji bez zkřížených nohou a držící pochodně oběma rukama. Ze zvířat jsou přítomni pes, had, štír i havran v sedě vedle busty slunečního boha. Ocas umírajícího býka se neproměňuje v obilné klasy.

[Rom-131] Fragment reliéfu s vyobrazením světloňoše⁷²⁶

Ve sbírkách vily Wolkonski se nachází rovněž fragment dolní části reliéfu (rozměry neznámé), který podle nedávno představené hypotézy Raffaely Bucolové ztvárňuje mithraistického světloňoše Cautopata. Fragment zachycuje spodní část nahé postavy v postoji se zkříženými nohama, u jejíž nohou se nachází předmět, který by mohl být identifikován jako dolů směřující pochodeň. Vzhledem k malé části zachovalé plochy a jejímu stavu je však nemožné tuto identifikaci jakkoli potvrdit. Monument proto v souladu s Cancianiovou vyřazuje ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

[Rom-132] Socha s vyobrazením tauroktonie⁷²⁷

Přesné nálezové okolnosti tohoto monumentu jsou neznámé, všeobecně se však předpokládá, že pochází z Říma nebo jeho bezprostředního okolí. V současné době se nachází ve sbírkách muzea umění v kalifornské Santa Barbaře, které ji získalo v roce 2002 jako dědictví po Suzetě Morton Davidsonové. Socha (0,483 × 0,838 × 0,279 m) z černohnědého bazaltu je, až na chybějící Mithrovu hlavu a části jeho pláště a odlomený ocas býka, prakticky nepoškozená a zobrazuje tauroktonní scénu bez obou světloňošů v typické podobě. Ze zvířat jsou přítomni pes, had a štír na obvyklých místech. Zajímavým detailem je způsob zobrazení hada, který je zachycen vylézající ze země v blízkosti býkova těla.

[Rom-133] Fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie⁷²⁸

Ve sbírkách Waltersova muzea umění v Baltimoru se od roku 1984 nachází fragment reliéfu s vyobrazením tauroktonie (0,504 × 0,281 × 0,135 m) z pentelikonského mramoru, ze kterého se ale zachovala jen nepatrná část. Rozpoznatelná je pouze postava Cautopata s chybějící hlavou a rukama v postoji se zkříženými nohama. Na originálním reliéfu byla tauroktonie téměř jistě zasazena do pásu tvořeného znameními zvířetníku,⁷²⁹ ze kterých jsou vlevo od stojícího světloňoše rozpoznatelní (shora dolů a v protisměru hodinových ručiček) Kozoroh

724) Lissi Caronna 1978 = Vermaseren 1982: 2, pozn. 1.6 a tab. XXVII = Canciani 2022: č. 282 (s. 210).

725) Viz [Rom-126] výše.

726) Bucolo 2020: 112 = Canciani 2022: č. N31 (s. 233).

727) Vermaseren 1982: 1, pozn. 3 a tab. XXIV = Canciani 2022: č. 283 (s. 210). Barevná fotografie je dostupná na webových stránkách Muzea umění v Santa Barbaře na: <<https://collections.sbma.net/objects/22922/mithras-sacrificing-the-bull-the-tauroctony>> [10. 9. 2022].

728) Canciani 2022: č. 284 (s. 210–211). Barevná fotografie tohoto málo známého monumentu a jeho zevrubný popis jsou k dispozici v online katalogu Waltersova muzea dostupném na: <<https://art.thewalters.org/detail/33798/attendant-of-mithras-with-signs-of-the-zodiac/>> [10. 9. 2022].

729) Zodiakální pás se na tauroktoniích objevuje poměrně často, většinou ale v podobě oblouku klenoucího se nad vlastní tauroktonní scénou a v některých případech nahrazující klenbu jeskyně, ve které se tato událost odehrává. Zasazení tauroktonie do zodiakálního pásu v podobě uzavřeného kruhu je poměrně neobvyklé, nicméně doložené i z jiných míst. Nejbližší paralely pro fragment z Waltersova muzea pak představují reliéfy s vyobrazením tauroktonie ze Sidonu [007-Syr-M-001] a londýnského Walbrook [020-Bri-M-001].

(pouze hlava), Střelec (v podobě Kentaura) a Štír (pouze ocas s jedovým trnem). Podle údajů poskytnutých dárcem tohoto artefaktu, Maxem Falckem, pochází tento monument z Říma, bližší informace k nálezovým okolnostem se však na stránkách muzea nenacházejí. Monument je na základě uměleckého provedení datován do 2. století.

[Rom-134] Reliéf s vyobrazením tauroktonie⁷³⁰

Tento monument, jehož přesné nálezové okolnosti jsou neznámé, ale patrně pochází z některé z římských kamenických dílen, získalo do svého držení *Cincinnati Art Museum* v roce 1968. Reliéf z vápence (0,609 × 0,942 × 0,186 m) zobrazuje Mithru zabíjejícího býka v jeskyni vyznačené vysoko vystouplým obloukem. Mithra je poměrně netypicky zobrazen s pohledem upřeným do očí umírajícího býka, kterého drží levou rukou za krk, a bosý. Scéna není lemována světloňoši, ze zvířat jsou přítomni pes, had a štír v obvyklých pozicích. Havran překvapivě zobrazen není. Ocas býka se neproměňuje v obilné klasy. Vlevo nahoře se na skalním masivu jeskyně nachází busta slunečního božstva s členkou ze třinácti slunečních paprsků. Pravý horní roh je odlomený, lze nicméně předpokládat, že se v něm nacházela obvyklá busta bohyně Luny. Monument je na základě stylistických kritérií datován do druhé poloviny 2. století.

[Rom-135] Jantarový amulet s nápisem⁷³¹

V rukopisech Girolama Amatiho se nachází popis amuletu v podobě ženského chodidla z jantaru, opatřeného nápisem, který tento italský epigraf 19. století interpretoval jako *D(eo) S(oli) M(ithrae) / Venera (sic!) Felici / Cupidint (sic!) / Caelesti / Victrici*. Franz Cumont tento předmět zařadil do svého korpusu mithraistických nálezů, a to navzdory skutečnosti, že byl tento nápis v dalších edicích *CIL* pokládán za možné falsum. Toto podezření potvrdila důkladná studie Jerzyho Kolenda.⁷³² Tento artefakt tak může být vyřazen ze seznamu mithraistických nálezů.

[Rom-136] Skleněný reliéf s vyobrazením tauroktonie a nápisem⁷³³

V archeologickém muzeu v Pesaru se nachází pozoruhodný předmět v podobě tauroktonního reliéfu z litého skla, opatřený dlouhým nápisem dedikovaným *Deo magno / Mithrae*, který jej zasazuje do kontextu Mithrova kultu. Podle Annibala Olivieriho byl nalezen v Římě. Navzdory prvotnímu zařazení do *CIL* byl tento nápis pozdějšími editory pokládán za podezřelý a za moderní falsum jej definitivně označil Franz Cumont, který rozpoznal zjevnou inspiraci jeho autora v perokresbě reliéfu z domu Ottaviana Zena.⁷³⁴

[Rom-137] Soška s vyobrazením Aiona⁷³⁵

Během vykopávek podél římské cesty *Via Cassia*, asi šest kilometrů od římských hradeb, byla nalezena soška (výška 0,6 m) zobrazující stojící postavu držící v obou rukou přitisknutých k hrudi dva hady, kteří se ovíjejí kolem jejího těla. Vermaseren zmiňuje, že na tento nález jej upozornil Franz Cumont a uvádí informaci, že podle zprávy v *Notizie degli Scavi* byla tato soška interpretována jako Aion. Vermaseren sám ji pokládal za ztvárnění syrské bohyně Atargatis. Tato identifikace je nicméně zmíněna již v původní zprávě, která Aiona nikde nezmiňuje. Tento artefakt tak může být, i na základě dostupné fotografie, vyřazen ze seznamu relevantních mithraistických nálezů.

730) Vermaseren 1983: 1, pozn. 1.4 a tab. XXV = Canciani 2022: č. 285 (s. 211).

731) *CIL* VI.1, č. 756 (p 3006) = *CIL* VI.4.2, č. 30825 = *CIL* V.1, č. *133 = *TMM* II, č. 558 (s. 174) = Canciani 2022: č. N36 (s. 234).

732) Kolendo 1996.

733) *CIL* VI.1, č. 736 = *CIL* VI.4.2, č. 30823 = *TMM* II, č. 1 (s. 443–444) = EDR126831 = Canciani 2022: č. N35 (s. 234).

734) Viz [Rom-M-20-004] výše.

735) *CIMRM* 644 = *NSc* (ser. 6) 1, 393 a obr. 12 = Canciani 2022: č. N32 (s. 233).

